

Саидова М.Х.

**МЕТРОЛОГИЯ,
СТАНДАРТЛАШ ВА
СЕРТИФИКАТЛАШ
АСОСЛАРИ**

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ТАЪЛИМ, ФАН ВА ИННОВАЦИЯЛАР ВАЗИРЛИГИ
ЧИРЧИҚ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

Саидова М.Х.

**МЕТРОЛОГИЯ, СТАНДАРТЛАШ ВА
СЕРТИФИКАТЛАШ АСОСЛАРИ**

Дарслик

-14407/81-

«Sarbon LLS»
ТОШКЕНТ – 2024

УДК-62;681.12
КБК-30.10
С-24

Саидова М.Х. / Метрология, стандартлаш ва сертификатлаш асослари / Дарслик. - Тошкент, "Sarbon LLS", 2024. – 118 б.

Ушбу дастурда «Метрология, стандартлаштириш ва сертификатлаштириш асослари» фанининг мазмуни, предмети ва методи, унинг моҳияти, мақсади ва вазифалари кетма-кетликда ўз аксини топган. Ушбу дарслик мавжуд Намунавий ва ишчи дастурлар асосида тузилган. Дарсликда мустақил Республикамиз ва Халқаро ISO ташкилоти стандартларидан ҳамда кейинги йилларда чоп қилинган техник адабиётлар маълумотларидан фойдаланилган. Бу фанни ўрганиш орқали мутахассис касбий фаолияти давомида хавфсизлик ва ҳимояланиш чора тадбирларини тўлиқ ўзлаштиради. Бу талабларга тўлиқ риоя қилиш инсонларнинг иш қобилиятини ва соғлиқларини тўлиқ сақлаши ва экстремал вазиятдан чиқа олишга тайёргарлигини оширади. Дарслик кенг маънода муҳандис-техник ходимлар, бакалаврлар, кончилик соҳаси мутахассислари, ёш мутахассислар, олий ўқув юрти талабалари ҳамда бу соҳага қизиқиши бўлган касб эгалари учун фойдали ҳисобланади.

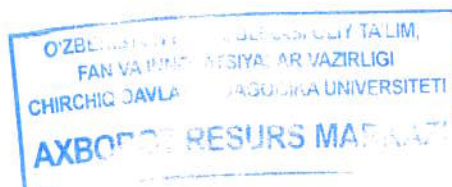
Тақризчилар:

п.ф.ф.д (phd), TVCHDPU, **К.К.Матякубов**
ТДПУ п.ф.ф.д(phd), доцент, **Х.Т.Тулкинова**

Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлигининг 2023 йил 22 декабрдаги 537-сонли қарорига асосан 60112300 – Технологик таълим йўналишлари бўйича тахсил олаётган талабалар ва профессор ўқитувчилар учун дарслик сифатида нашр қилишга тавсия этилган.

ISBN 978-9910-9026-0-4

© Саидова.М.Х, 2024
© «Sarbon LLS», 2024

“МЕТРОЛОГИЯ, СТАНДАРТЛАШТИРИШ ВА СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ АСОСЛАРИ” ФАНИНИНГ МАҚСАДИ ВА МЕТРОЛОГИЯ БУЙИЧА АСОСИЙ АТАМАЛАР

Ўзбекистон Республикаси бозор иқтисодиётига ўтиш даврида мавжуд бўлган барча турдаги саноат корхоналарининг ривожланиши иқтисодий кўрсаткичларнинг яхшиланишига олиб келади. Яъни, бозорларимизни юқори сифатли, такомиллашган технология ва маҳсулотлар билан таъминлаш, иқтисодимизнинг гуллаб яшнашининг ягона шартидир. Республикамиз олдида турган асосий масалалардан бири-ички бозорларимизни сифатли маҳсулотлар билан тўлдириш ва жаҳон бозорларида рақобат қила оладиган сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқаришдир.

Инсонийёт пайдо бўлиши билан ўлчаш ишлари ривожлана бошланди. Ўлчашларсиз фан ва техника тараққий этиши мумкин эмас. Чунки, ҳаётимизда учраб турадиган ҳар бир иш, ҳамда фаолиятда ўлчаш усуллари ва воситалари ёрдамида уларнинг бирлигини таъминлаш ва талаб этилган аниқликка эришиш учун метрология фани орқалигина амалга ошириш мумкин. Шу қаторида метрология фанининг ривожланиши билан шу соҳага онд бўлган таъриф ва иборалар ўз-ўзидан ривожлана бошланди.

«Метрология» - ўлчашлар, уларнинг бирлигини таъминлаш усуллари ва воситалари ҳамда керакли аниқликка эришиш йўллари ҳақидаги фандир.

“Метрология” сўзи грекча сўздан олинган бўлиб, “метрон” - ўлчаш, “логос” - таълимот маъносини англатади, яъни, ўлчаш таълимоти демакдир.

«Ўлчаш»-синов йўли билан асбоб-ускуналар ёрдамида физик катталикларни аниқлашдир.

«Ўлчов бирлиги»-шундай кўринишли бирлик бўлиб, қайсидир бир қийматларнинг белгиланиши қонунлаштирилган бўлади ва ўлчаш хатолигини берилган аниқ бир эҳтимолликда ўлчайди. Турли вақтларда, турли жойларда бажарилган, бир неча услублар ва ўлчаш воситалари ёрдамида олинган қийматларнинг бирликларини солиштирмоқдан иборатдир.

«Ўлчов аниқлиги»-ҳақиқий изланаётган ўлчов қийматларини яқинликдан таърифлашдир. Шунинг учун метрологиянинг асосий масаласи аниқликда ифодалаш ва керакли бирликда таъминлашдир.

Инсон табиатининг ривожланиши асосан ўлчашдан бошланди. Ўлчаш натижасида, математика, физика ва механика фанлари аниқлик фанларидаи бири бўлиб қолди. Улар олдида аниқ бир миқдорий муносабат имконияти ва табиатнинг объектив ифодаланувчи қонунларини беришдир.

Метрологиянинг буюк асосчиларидан бўлмиш И.Менделеев метрология йўналишида шундай ибораларни киритган эди: «Фаннинг шу вақтдан бошлаб ривожланиши, асосан ўлчашдан бошланди».

Инглиз метрологиясининг асосчиларидан бири бўлмиш Ж. Томсон ҳам бу соҳада ўзининг таърифини берган экан: «Ҳар бир нарса шу даражада аниқки, уни қандай йўл билан яратишдан қатъий назар».

Барча саноат тармоқлари-тўқимачилик ва енгил саноатидан то оғир машинасозлик, ядро энергетикасигача, худди технологик жараёни ўрганишдек, уларни бошқариш ва текшириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг тузилиши ва сифати ҳам кенг миқдорда ёйилган ўлчаш тизимларисиз бўлиши мумкин эмас.

Ҳозирги вақтда тезлик билан илмий-техник тараққиётнинг ўсиши ва стандартлаштиришнинг ўрни, асосий занжири бўлмиш техник жиҳатдан бошқариш тизими ва илмий босқичда барча маҳсулотнинг сифати лойиҳаланган, уларнинг тузилиш хоссалари катта аҳамият касб этади.

Стандартлаштиришни ҳаётда актив восита сифатида умумдавлат техник сиёсатидан ўтказиш, меҳнат унумдорлигини ошириш, ишлаб чиқариш воситаси, иссиқлик ва энергияга таянган ҳолда, янги ресурсларни эҳтиёт қилиш фан ва техникада ютуқларга олиб келиши мумкин. Республикамизда стандартлаштириш ташкилий ва моддийликка таянган ҳолда, умумдавлат қонун кучи ёрдамида амалга оширилади. Кейинги вақтларда Ўзбекистон Республикаси стандартлаштириш қўмитасида талпиниш рўй бермоқда.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Ўзбекистон Республикасида стандартлаштириш бўйича ишларни ташкил қилиш" тўғрисида 1992 йил 2 мартдаги 93-сон қарорига мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги стандарлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш бўйича Ўзстандарт Агентлиги - стандарт-лаштириш бўйича миллий идора ҳисобланади.

Умумдавлат бошқариш органи, мамлакатда метрология ва стандартлаштиришни бошқариш масаласини кўриб чиққан ҳолда, уни Вазирлар Маҳкамаси қошида ташкил этилган стандартлаштириш агентлигига юклатилди. Бу нарса республикамизда стандартлаштириш ва метрологиянинг янада ҳам ривожланишига олиб келди. Ўзстандарт Агентлигининг асосий вазифалари қуйидагичадир:

а) маҳсулотнинг сифат кўрсаткичини стандартлаштириш ва биринчи навбатда корхоналараро маҳсулотни стандартлаш масаласини умум жиҳатдан ҳал этиш, ундан ташқари, материаллар, хомаки маҳсулотлар, умуман олганда тайёр маҳсулот сифатини ривожлантириш, корхоналараро стандартлаштириш масаласини ташкил қилиш, маҳсулотни ягона услублар асосида ишлаб чиқариш, стандартлаштиришни давлат назорати остида олиб боришдир;

б) маҳсус саноат корхоналарини бирхиллаштириш ва агрегатлаштиришни кенг ривожланишда таъминлаш, ишлаб чиқариш жараёнини умумий жиҳатдан комплекслаштириш ва автоматлаштиришдир;

в) техник ва ўлчаш асбобларини яхшилаш, физик ўзгармас ўлчашда стандартлаштириш, қўйилган тизимда давлат ўлчов бирлигини ташкил қилиш, давлат эталонлари бўйича бирлик тизимини яратиш ва уни тадбиқ қилиш, шу билан биргаликда умум ва маҳсус ўлчаш техникаларини давлат назорат остига олиш ва бу техникаларда ишни амалга ошириш, ҳамда бирлик ўлчамини таъминлашдир;

г) халқ ҳўжалигининг барча тармоқларида стандартлаштириш ишлари бўйича координациялаш, белгиланган бирлик тизимини лойиҳалаш ва технологик ҳужжат асосида расмийлаштириш,

қўйилган ва тасдиқланган давлат режаси асосида стандартлаштириш, техник ва стандартлаштириш шароитини ҳисобга олиш ва уни рўйхатдан ўтказишдир;

д) республика корхоналари стандартлаштириш ишлари бўйича бошқа давлатлар билан ҳамкорликда иш олиб бориш, стандартлаштириш ва метрология бўйича шу давлатларнинг иш тажрибаларини ўрганишдир.

Ўзстандарт Агентлиги Давлат тизимининг қоидаларини қуйидагича амалга оширади:

а) маҳсулотнинг яратилиш ва фойдаланиш даврининг ҳамма босқичларида сифатни ва бозор муносабатлари шароитларида унинг рақобатбардошлик қобилиятини ошириш;

б) агрегатлар, қисмлар, деталларнинг ўзаро алмашинувчанлигини таъминлаш;

в) ўлчаш натижаларининг керакли аниқлиги, объективлиги ва ишончлигини таъминлаш асосида илмий-тадқиқот ва тажрибавий лойиҳалаш ишлари, ҳамда синовлар унумини ошириш;

г) савдо-сотиқ ва аҳолига маиший хизмат кўрсатиш билан боғлиқ ўлчов ишларини бажариш;

д) соғлиқни сақлаш, меҳнат ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш масалаларини ҳал қилиш.

Метрологик таъминот даражаси маҳсулотнинг сифат кўрсаткичларига бевосита таъсир этади. Натижада, бу таъсир самарадорлигини ошириш мақсадида метрологик таъминот масалаларига алоҳида аҳамият берилади.

Ўзстандарт Агентлигининг асосий мақсадлари қуйидагилардан иборат:

1) белгиланган ҳуқуқий тартиб, юридик ва жисмоний шахсларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини ўлчаш натижаларининг ишончли бўлмаганлиги туфайли салбий оқибатлардан ҳимоя қилиш;

2) ўлчаш воситаларини ишлаб чиқариш, таъмирлаш, сотиш ва ижарага бериш масалалари бўйича давлат бошқарув идоралари ва хўжалик субъектлари орасидаги муносабатларни йўлга қўйиш;

3) Ўзбекистон Республикасининг халқ хўжалиги мажмуасини барча соҳаларида ўлчашлар бирлигига ва талаб этилган

аниқлигига эришишни таъминлаш асослари ва шароитларни яратиш;

4) ўлчашлар бирлигини таъминлаш миллий тизимнинг қоидалари ва тадбирларини, халқаро ҳамкорликда техникавий тўсиқларни бартараф этиш мақсадида халқаро ташкилотларни ва бошқа давлатларни шунга ўхшаш тизимларининг тавсиялари билан уйғунлаштириш;

5) метрология фаолияти соҳасида халқаро ва минтақавий миқёсда ҳамкорликни таъминлаш, ўлчашлар, қиёслаш, калибрлаш, синаш, сертификатлаштириш ва метрологик идораларни ва хизматларни аккредитлаш натижаларини ўзаро тан олиш тўғрисидаги давлатлараро битимларни бажариш учун шароитларни яратиш;

6) хўжалик субъектлари даражасида Ўзстандарт Агентлиги талабларини сифат тизимларини, ҳамда корхоналар ва ташкилотларда амал қилаётган бошқа тизимларнинг талаблари ва қоидалари билан уйғунлаштириш.

Таянч иборалар

Метрология, ўлчаш, ўлчов бирлиги, ўлчов аниқлиги, Ўзстандарт Агентлиги, координациялаш, аниқлиги, объективлиги ва ишончлигини таъминлаш, техникавий тўсиқ, қиёслаш, калибрлаш, синаш, сертификатлаштириш ва метрологик идоралар

Назорат саволлари

1. Метрология фанининг ривожланиши ва аҳамияти.
2. Метрологиянинг асосчилари кимлар ва улар ҳақида изох бериш.
3. Ўзстандарт Агентлигининг асосий вазифалари.
4. Ўзстандарт Агентлигининг асосий мақсади нималардан иборат.

МЕТРОЛОГИЯ СОҲАСИДА ИШЛАТИЛАДИГАН БИРЛИКЛАР, ЎЛЧАШ ВОСИТАЛАРИ ВА СТАНДАРТ НАМУНАЛАРИ УСТИДАН ТЕКШИРУВ НАЗОРАТИНИ ОЛИБ БОРИШ

Метрологик текширув ва назорат ўлчашлар бирлигини таъминлаш, давлат ва жамиятни, табиатни ўлчашлар ишончсиз натижаларининг салбий оқибатларидан ҳимоялаш мақсадларида амалга оширилади.

Метрологик текширув ва назоратнинг асосий вазифалари қуйдагилардан иборат:

- метрология бўйича қонунларнинг ва меъёрий ҳужжатлар талабларининг бажарилаётганлигини текшириш;

- метрологик меъёрлар ва қоидаларнинг бузилишига йўл қўймаслик, зарур бўлганда эса, олдини олиш.

Метрологик текширув ва назорат қуйдагиларга нисбатан қўлланилади:

- ўлчов бирликлари;

- ўлчаш ва синаш воситалари, шу жумладан эталонлар, модда ва материаллар таркиби ва хоссаларининг стандарт намуналари, ахборот-ўлчаш тизимлари;

- ўлчаш ва синашларни бажариш услублари;

- ўлчаш ва синашларнинг натижалари;

- ўлчаш воситаларини яратувчи, ишлаб чиқарувчи, фойдаланувчи, қиёсловчи ва ижарага берувчи, ўлчашларни бажариш услубларини яратиш, аттестациялашни амалга оширувчи тадбиркорлик субъектлари;

- ўлчашларни амалга оширувчи шахслар;

- метрологик талаблар қўйиладиган бошқа объектлар.

Метрологик текширув ва назорат қуйдагиларга бўлинади:

- давлат метрологик текшируви ва назорати;

- юримдик шахслар томонидан бажариладиган метрологик текширув ва назорат.

Давлат метрологик текшируви ва назорати - Давлат метрологик хизмати қонуний белгиланган соҳада амалга оширадиган фаолияти.

Ўзбекистон Республикасининг меъёрий ҳужжатларига асосан давлат метрологик текшируви ва назорати фаолиятининг бошқа соҳаларида ҳам қўлланилиши мумкин.

Ўзстандарт Агентлиги ўлчаш воситаларини қиёслаш, метрологик аттестациялаш ва синаш ҳуқуқини метрологик ишларнинг бу турлари бўйича аккредитланган юридик шахсларга нисбатан ўрнатилган тартибда бериши мумкин. Бундай ҳолларда метрологик хизматлар, марказлар, лабораторияларга талаблар O'zDSt 16.4:2001 ва O'zDSt 8.006:1999 стандартлар бўйича аниқланади.

Ўзстандарт Агентлиги тузилмасида Миллий эталонлар маркази ишлайди. Бу марказда 9 миллий эталон сақланади, шулардан тўрттаси бирликларнинг ишчи эталонлари (вақт ва частота, ўзгарувчан ток кучланиши, босим, узунлик) ва бештаси ўлчаш намунавий воситалари (ҳаводаги газ аралашмасининг масса улуши, электр сифимлилик, индуктивлик, масса, суюкликлар сарфи ва ҳажмини ўлчашлар) дир.

Миллий эталонлар билан бир қаторда Халқаро ташкилот тасдиқлаган халқаро эталонлар ҳам бор. Масалан, Францияда Ўлчовлар ва тарозилар Халқаро бюроси тасдиқлаган килограмм бирлигининг халқаро эталони.

Ўлчаш воситаларидан давлат метрологик текшируви ва назорати қўлланиладиган соҳада ва бошқа соҳаларда (масалан, маиший ҳаётда) ҳам фойдаланиш мумкин. Давлат метрологик текширув ва назорати қўлланиладиган соҳада фойдаланиладиган ўлчаш воситалари давлат метрологик хизмат томонидан текширилади.

Ўлчаш воситаларини қиёслаш тартиби ва қоидаларига талаблар O'zDSt 8.003:2005 «O'z O'Dt. Ўлчаш воситаларини қиёслаш. Асосий низомлар» да белгиланган.

Ўлчаш воситаларининг рўйхати ўлчаш воситаларидан фойдаланувчилар томонидан аниқланади ва Давлат метрологик хизмати идоралари томонидан текширилади. Бундай рўйхатларни тузиш тартибини Ўзстандарт Агентлиги белгилайди, ҳамда Давлат метрологик текшируви ва назорати соҳасидан ташқарида қўлланиладиган ўлчаш воситалари калибрланади.

Стандарт намуналар Ўзбекистон ўлчашлар бирлигини таъминлаш тизимининг таркибий қисми ҳисобланади.

Ўлчаш бирлигини таъминлаш мақсадларида стандарт намуналар ўлчаш воситаларини қиёслаш, калибрлаш, метрологик аттестациялаш, даражалаш, шунингдек уларни синашда, шу жумладан турини тасдиқлаш мақсадида метрологик тафсилотларини текшириш учун; ўлчаш birlikларини метрологик аттестациялаш, ўлчаш birlikларидан фойдаланиш жараёнида уларнинг хатоликларини ўзларида ўрнатилган алгоритмларга мувофиқ текшириш; метрологик текширувнинг бошқа турлари учун қўлланилади.

Ўлчашларнинг баъзи бир турларида стандарт намуналарни текшириш схемаси таркибига эталон сифатида кириши ва мос қиёслаш схемасида ўрнатилган тартибда birlikнинг ўлчамини узатиш учун қўлланилиши мумкин. Стандарт намуналарни тан олиш даражаси ва қўлланилиш даражасига қараб, давлатларaro стандарт намуналар, давлат стандарт намуналари, ишлаб чиқарувчининг стандарт намуналари каби тоифаларга бўлинади.

Давлат стандарт намуналари O'zDSN билан белгиланади ва Ўзбекистон давлат стандарт намунаси деб юритилади.

Хорижда ишлаб чиқарилган, импорт бўйича келтириладиган стандарт намуналар қўлланилишига белгиланган тартибда рухсат этилади.

Халқaro ва ҳудудий ташкилотларда яратилган стандарт намуналар, агар бу ишда Ўзбекистон Давлати қатнашган ва стандарт намуналарни тан олишга қўшилган бўлса, бундай стандарт намуналар уни тан олишда кўрсатилган шартларга мувофиқ қўлланилади.

Стандарт намуналар учун метрологик тавсилотлар ўрнатилган бўлиши лозим, бундай тавсилотлар стандарт намуналарни яратиш ва чиқаришга ҳужжатларда меъёрланади.

Стандарт намуналарни яратиш ва чиқариш ҳужжатларида уларнинг муайян турлари учун техник топшириқлар (ТТ) ва техник шартлар (ТШ)да қуйидаги метрологик тавсилотлар меъёрланади;

а) стандарт намуналарнинг аттестатланадиган тафсилотининг аҳамияти;

б) аттестатланадиган қийматнинг хатолиги (ноаниқлиги);

в) стандарт намуналар материалининг бир жинсли эмаслиги натижасида содир бўладиган хатолик (ноаниқлик);

г) стандарт намуналар нушасининг яроқлилик муддати;

д) ташқи омилларнинг таъсир даражаси.

Стандарт намуналар тафсилотларининг қийматлари стандарт намуналарни аттестатлаш жараёнида ўрнатилади ва турининг тавсифномаси, шунингдек стандарт намуналар нушасининг сертификати (гувоҳномаси)да ҳам келтирилади.

Стандарт намуналарнинг сертификати (гувоҳномаси)да келтириладиган метрологик тафсилотларининг қийматлари стандарт намуналар тўпининг ҳар нушасига, ёки стандарт намуналарнинг муайян нушасига оид бўлади. Бу қийматларининг ўзи стандарт намуналар нушасининг стандарт намуналарни қўлланиш бўйича ҳужжатларда ўрнатилган, қўлланиш процедурасида мувофиқ фойдаланиладиган ҳар қандай қисмга ҳам таълуқли бўлади.

Стандарт намуналарнинг яроқлилик муддати юқори чегараси чекланмайди.

Стандарт намуналарни ишлаб чиқишнинг асосий босқичлари қуйидагилардан иборат:

-аттестациялаш дастури ва услубининг лойиҳасини ўз ичига олган стандарт намуналарга техник топшириқни ишлаб чиқиш;

-техник топшириқни метрологик экспертиза қилиш, келишиш ва тасдиқлаш;

-стандарт намуналарни тайёрлаш бўйича илмий-тадқиқот ва экспериментал ишларни ўтказиш;

-аттестациялаш дастури ва услубига мувофиқ стандарт намуналарнинг метрологик ва техник тафсилотларини ўрганиш;

-стандарт намуналарга ҳужжатларни ишлаб чиқиш, стандарт намуналарни ишлаб чиқишга оид ҳисоботни расмийлаштириш, стандарт намуналар серияли ёки кичик серияли ишлаб чиқариладиган бўлса, техник шартлар ишлаб чиқилади;

-стандарт намуналарни ишлаб чиқишга оид ҳужжатларни метрологик экспертиза қилиш;

-стандарт намуналарни тасдиқлаш ва рўйхатдан ўтказиш.

Давлат метрологик текширув ва назорати соҳасида қўлланилишга мўлжалланган стандарт намуналарни яратишга техник топшириқлар Ўзбекистон Стандарт намуналар Бош маркази ёки Ўзстандарт Агентлиги билан келишиши лозим.

Рўйхатга олишда давлат стандарт намуналарига ўлчаш воситалари давлат ресстрининг «Стандарт намуналар» бўлимидаги иккита рақамдан иборат номер берилади. Бу икки рақамдан нуқта билан ажратилган тўртта рақамли рўйхатга олиш номери ва икки нуқта билан ажратилган тасдиқлаш йили кўрсатилади.

Ишлаб чиқарувчиларнинг стандарт намуналарини рўйхатга олишда уларга корхоналар ва ташкилотлар Умумдавлат таснифлагичи бўйича саккизта рақамдан иборат номери берилади. Бу икки рақамдан нуқта билан ажратилган тўртта рақамли рўйхатга олиш номери ва икки нуқта билан ажратилган тасдиқлаш йили кўрсатилади.

Хорижга ишлаб чиқарилган импорт бўйича келтирилган, Ўзбекистонда тан олинган ва қўлланилишга рухсат этилган ёки халқаро ва ҳудудий ташкилотлар доирасида ишлаб чиқарилган ва Ўзбекистонда тан олинган давлат стандарт намуналар ўлчаш воситалари давлат ресстрига киритилади, бунда уларга рўйхатга олинган номер берилади, қавслар ичида эса ишлаб чиқарган мамлакат ёки ташкилот томонидан берилган рўйхат номери кўрсатилади.

Ўзстандарт Агентлиги рўйхатга олинган стандарт намуналар тўғрисидаги ахборотни стандарт намуналар сертификатининг хос реестрига киритади.

Таянч иборалар

Метрологик текширув ва назорат, ўлчов бирликлари, ўлчаш ва синаш воситалари, шу жумладан эталонлар, модда ва материаллар таркиби ва хоссаларининг стандарт намуналари, ўлчаш воситаларини қиёслаш, метрологик аттестациялаш, Миллий эталонлар, аттестатланадиган қийматнинг хатолиги

Назорат саволлари

1. Метрологик текширув ва назоратнинг асосий вазифалари.
2. Ўлчаш воситаларини қиёслаш тартиби ва қоидалари.
3. Стандарт намуналарни ишлаб чиқишнинг асосий босқичлари.

СТАНДАРТЛАШТИРИШНИНГ МАКСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ. СТАНДАРТНИ ТАСДИҚЛАШ ВА ДАВЛАТ РЎЙХАТИДАН ЎТКАЗИШ

Стандартлаштириш билан шуғулланадиган миллий идора Ўзбекистон Республикасида стандартлаштириш соҳасидаги ишларни қуйидаги қонун-қоидаларга асосан ташкил этади: ихтиёрийлик, ошкоралик, байналминаллик, барча манфаатдор томонларнинг иштироки, техникавий даражанинг ва самарадорликнинг ҳисобга олиниши, асоссиз ҳар хилликнинг қисқартирилиши, стандартларнинг тўлиқлиги ва уйғунлиги.

Стандартларни ишлаб чиқишда қуйидагиларни: стандартлаштирилган ўзаро боғланган объектларга қўйилган талабларни келишиб олиш ва стандартлаштириш бўйича меъёрий ҳужжатларни амалда жорий этиш муддатларини уйғунлаштириш йўли билан шу объектларни тўлиқ ва ҳар томонлама стандартлаштириш; меъёрий ҳужжатларга киритиладиган талабларнинг мақбуллигини таъминлаш лозим.

Замонавий фан ва техника ютуқлари, чет эл ва мамлакатимизнинг илғор тажрибасига мувофиқлаштириб, мунтазам текшириш ва стандарт талабларини янгилаш йўли билан стандартдаги кўрсаткичларни ўз вақтида ўзгартириб туриш керак.

Стандартлар фақат шундай талабларни жорий этиш керакки, улар маҳсулот хоссасини ва ундан фойдаланиш хусусиятига оид томонларни аниқлаш лозим.

Стандартларда объектив равишда текширилиши мумкин бўлган талаблар киритилади.

Стандартлар маҳсулотни сертификатлаштириш мақсадлари учун яроқли бўлиши керак.

Стандарт талабларининг бир хил маънода тушунилишини таъминлаш учун у аниқ ва яққол ифода этилиш лозим.

Стандартлаштириш ишларини ташкил этиш. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Ўзбекистон Республикасида стандартлаштириш бўйича ишларни ташкил қилиш" тўғрисида 1992 йил 2 мартдаги 93-сон қарорига мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш Ўзбекистон техник жиҳатдан тартибга солиш **Агентлиги** - стандартлаштириш бўйича миллий идора ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида стандартлаштириш бўйича ишлар **Ўзбекистон техник жиҳатдан тартибга солиш Агентлиги** томонидан стандартлаштириш бўйича техник қўмиталари (ТҚ), корхоналар, бирлашмалар ва бошқа манфаатдор ташкилотларнинг бўлажак режалари (дастурлари) тузиладиган йиллик режалар бўйича амалга оширилади.

Республика стандартлаштириш режасига биринчи навбатда миллий стандартлар талаблари билан уйғунланишини, кишиларнинг ҳаёти ва соғлиги учун хавфсизликни, атроф-муҳитнинг муҳофаза қилинишини, истеъмолчилар ҳуқуқининг ҳимоя қилинишини, миллий социал-иқтисодий ва илмий-техникавий дастурларнинг амалга оширилишини таъминлайдиган стандартларни ишлаб чиқиш киритилади.

Ўзбекистон Республикаси стандартлари ва техникавий шартларни ишлаб чиқиш, одатда ҳар бир манфаатдор корхона ва ташкилотларнинг мухтор вакили бўлган мутахассислардан ташкил топган техникавий қўмиталар кучи билан ёки стандартлаштириш бўйича таянч ташкилотлари томонидан амалга оширилади.

Техник қўмиталар ўз фаолиятини стандартлаштириш бўйича техникавий қўмита ҳақидаги Намунавий низом асосида ишлаб чиқилган «Техник қўмиталар»нинг низомига мувофиқ таянч ташкилот эса «Стандартлаштириш бўйича таянч ташкилот тўғрисида»ги Намунавий низом асосида амалга оширилади.

Техник қўмиталар ва таянч ташкилотлар жорий қонунлар ҳамда Ўзбекистон Республикаси стандартларининг лойиҳаси ва техникавий шартларининг ишлаб чиқилиши юзасидан тузилган шартномага мувофиқ уларнинг сифати ва ўз муддатида олиб борилиши учун жавобгардир.

Ўзбекистон техник жиҳатдан тартибга солиш Агентлиги, Ўзбекистон Республикасининг қурилиш давлат қўмитаси, Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, Соғлиқни сақлаш вазирлиги (бириктирилган соҳалари бўйича) республика стандартлари кўриб чиқадиладар, тасдиқлайдиладар, уларнинг қўлланилиш муддатини чўзадиладар ва бекор қиладилар ҳамда унга ўзгартиришлар киритадиладар.

Республика стандартлари ва уларга ўзгартиришлар тасдиқланиш даражасидан қатъий назар Ўзбекистон техник жиҳатдан тартибга солиш **Агентлиги** давлат рўйхатидан ўтказилиши лозим.

Ўзбекистон техник жиҳатдан тартибга солиш Агентлиги республикада стандартлаштириш бўйича ишларга умумий услубий раҳбарликни таъминлайди.

Саноат ва қишлоқ хўжалиги тармоқларида стандартлаштириш бўйича ишларни ташкил қилиш ва мувофиқлаштириш учун зарурат бўлган ҳолларда, Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, идоралари, уюшмалари, концерн-лари ва бошқа хўжалик тузилмаларидан бўлинмалар (хизматлар) ва (ёки) фан ва техниканинг тегишли соҳаларидаги юқори илмий-техникавий имкониятларга эга бўлган ташкилотларда стандартлаштириш бўйича таянч ташкилотларида тузилади.

Стандартлаштириш соҳасидаги меъёрий ҳужжатларнинг тоифалари, стандартларнинг турлари. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида стандартлаштириш объектларига қўйилган талабларни белгиловчи меъёрий ҳужжатларнинг қуйидаги тоифалари қўлланилади: мустақил давлатлар ҳамдўстлигининг давлатлараро стандартлари (ГОСТ); Ўзбекистон Давлат стандартлари (O'zDSt); техникавий шартлар (ТШ); корхоналар, бирлашмалар, фирмалар, концернлар ва бошқа хўжалик субъектларининг стандартлари (KS); Халқаро, минтақа ва хорижий

мамлакатларнинг миллий стандартлари (ИСО, МЕК ва бошқалар).

Миллий стандарлаштириш объектларига:

- ягона техникавий тилни қўшиб ҳисоблаганда умумтехникавий объектлар, умумий машинасозликда қўлланиладиган буюмларнинг намунавий конструкциялари (маҳкамлаш воситалари, асбоблар ва бошқалар), материаллар ва моддаларнинг хусусияти ҳақидаги ишончли маълумотлар, техникавий-иқтисодий ахборотни таснифлаш ва кодлаш;

- аниқ мақсадга йўналтирилган давлат илмий-техникавий ва социал-иқтисодий дастурлари на лойиҳа объектлари;

- республикага (ёки муайян корхоналарга) маҳсулот ёки технологиянинг рақобат қилиш қобилиятини оширишни таъминлаш имконини берадиган фан ва техника ютуқлари;

- республикада ички эҳтиёжини қондириш учун, шунингдек ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар киритилади.

Стандартларнинг талаблари ва техникавий шартлари халқаро, минтакавий ва саноати ривожланган хорижий мамлакатларнинг миллий стандартлари талаблари билан уйғунлаштирилиши лозим.

Стандартлар ва техникавий шартларни тасдиқловчи ташкилотлар стандартларнинг талаблари асосланганлиги учун стандартлар ва техникавий шартларни ишлаб чиқувчи билан баробар жавобгар ҳисобланадилар.

Ўзбекистон Республикасининг стандартларини ишлаб чиқиш, келишиш, тасдиқлаш ва рўйхатга олиш тартиби О'зDSt 1.1-99 стандартига биноан белгиланади.

Маҳсулот стандартлари на техникавий шартларини ишлаб чиқиш янги маҳсулотни яратиш (янгилаш) бўйича ишларнинг таркибий қисми ҳисобланади.

Стандартлар ва техникавий шартлар фан ва техниканинг тегишли соҳаларида чет элларда ва мамлакатимизда эришилган энг юқори ютуқларини, чет мамлакатларнинг халқаро, минтакавий ва миллий стандартлари, талабларини ҳисобга олиб, илмий-тадқиқот, тажриба конструкторлик, технологик ва лойиҳалаш ишларининг натижаларига асосланган ҳолда ишлаб чиқилиши ва

республикани иқтисодий ва социал ривожлантириш учун энг мақбул қарорлар қабул қилиш назарда тутилиши лозим.

Зарурат туғилганда, ишлаб чиқарувчи буюртмачи билан келишилган ҳолда ёки буюртмачининг ўзи муайян стандартлар ва техникавий шартларни ишлаб чиқиш юзасидан техникавий вазифаларни тасдиқлайди.

Стандартлар ва техникавий шартларда маҳсулот сифатига нисбатан мажбурий ва тавсия этиладиган талаблар (техникавий тавсиялар) белгиланади.

Маҳсулот сифатига социал жиҳатдан ўзаро боғлиқ бўлган, унинг аҳоли ҳаёти ва соғлиги учун хавфсизлигини, атроф-муҳитни муҳофаза қилишни, маҳсулотнинг бир-бирига мослиги ва ўзаро алмашувчанлигини таъминлай-диган, шунингдек назорат қилиш белгиси ва усуллариининг мажбурий талабларга тўғри келиши, ҳамда бажарилиши керак бўлган талаблар сирасига киради.

Буюртмачи (истеъмолчи)да зарурат тугулгудек бўлса, у манфаатини ҳимоя қилишни таъминлайдиган талаблар сирасини кенгайтириши мумкин бўлади.

Маҳсулотларнинг ва хизматларнинг истеъмол ва бошқа тавсифлари, шунингдек стандартларнинг мажбурий талабларидан кўра кўрсаткичлари-нинг юқоринок даражасини белгилайдиган тавсифлари, яъни корхоналарнинг республикада ва хориждаги иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилиш ва мустаҳкамлаш мақсадида тавсия қилинадиган истеъмол ва бошқа тавсифларга таъллуқлидир. Тайёрловчи ва истеъмолчи (буюртмачи) шартнома тузилаётганда тавсия этилаётган талабларни қўллаш зарурлигини аниқлайдилар. Улар шартномага киритилгандан сўнг келишувчи томонлар учун мажбурий бўлиб қолади.

Тузилаётган шартномаларда стандартлар ва техникавий шартларнинг мажбурий талаблари салбий томонга оғиб кетишга йўл қўйилмайди.

Техникавий шартлар ва стандартларда мажбурий талабларга доир бўлимда баён этилган, масалан, синов усуллариини, жойлаштириш, транспортда ташиш, тамғалаш на бошқаларни белгилай-диган, бошқа стандартларга ҳавола қилинган тақдирда, ишора

қилинган стандартларнинг талаблари қўлланиш учун мажбурий бўлиб қолади.

Агар маҳсулотнинг мажбурий талабларига мувофиқлиги амалдаги стандартларга мўлжалланган тартибда тасдиқланмаса ёки сертификатлаштириш лозим бўлган маҳсулот сертификатлаштирувчи синовлардан ўтмаган бўлса, исътемом қилиниши мумкин эмас.

Хориждан келтириладиган ва аҳолига чиқариладиган маҳсулот Ўзбекистон Республикасида қўлланиладиган стандартлар ва техникавий шартларнинг мажбурий талабларига жавоб бериши, шунингдек, сертификатлаштириши лозим бўлган маҳсулотни тегишли сертификатлар билан ёки **Ўзбекистон техник жиҳатдан тартибга солиш Агентлиги**, Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, қурилиш давлат қўмитаси, Соғлиқни сақлаш вазирлиги (уларнинг ваколати доирасида) ҳудудий идораларнинг ҳулосаси ёки тегишли сертификати билан тасдиқланиши лозим.

Стандартлар ва техникавий шартларнинг мажбурий талаблари идоравий бўйсунушидан ва мулкчиликнинг қайси шаклда бўлишидан қатъий назар барча давлат, кооператив, ижара, уюшма, қўшма ва бошқа корхона ҳамда ташкилотлар, шунингдек республика ҳудудида ишбилармонлик фаолияти билан шуғулланаётган фуқароларга ҳам таъллуқлидир.

Стандартлаштиришнинг мажбурий талаблари ва техникавий шартларнинг бузилишига йўл қўйган корхоналар ва мансабдор шахслар амалдаги қонунларга биноан жавобгарликка тортиладилар.

Стандартлар ва техникавий шартлар маҳсулотнинг аҳоли ҳаёти ва соғлиги учун хавфсизлиги, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, барча ресурсларни тежаб-тергаш ва бошқалар бўйича техникавий қонуний меъёрларга амал қилинишини таъминлаш лозим.

Ишлаб чиқариладиган маҳсулотга техникавий шартлар ва корхона стандартлари талаблари ушбу маҳсулотга давлатлараро ва миллий стандартларнинг мажбурий талабларига қарама-қарши бўлмаслиги ва ўша стандартларда кўрсатилган талаблардан паст

бўлмаслиги шарт. Лозим бўлган тақдирда маҳсулотнинг асосий техникавий-иқтисодий кўрсаткичларини, унинг номлар (турлар)и-Янинг оқилона таркиби ва бошқа талабларини аниқ белгилайдиган бир турдаги маҳсулот гуруҳига стандарт ишлаб чиқиши мумкин. Асос бўлувчи стандартлар ташкилий-техникавий жараёнларнинг бажарилиши, шу жумладан ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш ва маҳсулотни қўллаш жараёнлари тартибини (қоидаларини), шунингдек фаолиятини муайян соҳасида ишларни ташкил этишнинг асосий (умумий) қоидаларини белгилайди.

Умумтехникавий стандартлар маҳсулотнинг техникавий жиҳатдан бир-бирига мос бўлиши ва ўзаро алмашинувини таъминлаш учун зарур бўлган ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш ва маҳсулотни қўллашнинг умумтехникавий талабларини, шунингдек меҳнат хавфсизлиги, атроф-муҳитни ҳимоя қилиш (экология), зарарли таъсирлардан (шовқин, тебраниш ва бошқалардан) ҳимоя қилиш, намунавий технологик жараёнлар, маҳсулот сифатини назорат қилиш (синаш) усуллари, ҳужжатларни бирхиллаштириш талабларини белгилайди.

Маҳсулотнинг аниқ тури (белгиси, андозаси ва бошқалар)га техникавий шартлар стандартлари маҳсулот сифатига ҳар томонлама талаблари белгилайди.

Техникавий шартларнинг миллий стандартлари оммавий ёки серияли ишлаб чиқариладиган маҳсулот учун ишлаб чиқилади.

Техникавий талабларнинг стандартлари маҳсулотнинг тўғри фойдаланишини, буюмларнинг пишиқлиги (узок муддатга чидаши), техникавий мослашувчанлиги ва ўзаро алмашинувчанлигини, машиналар, ускуналар ва асбобларнинг бирхиллигини, маҳсулотнинг рақобатбардошлик қобилияти оширилишини таъминлайдиган асосий кўрсаткичлар меъёри ва талабларини белгилайди.

Нazorat усуллари (синовлар, таҳлил қилишлар, ўлчовлар, таърифлашлар) стандартлари маҳсулотнинг битта ёки бир нечта турдош гуруҳлари учун ишлаб чиқилади. Стандарт синаш ишларида намуналарни танлаш тартибини, бу маҳсулотнинг сифат кўрсаткичларини баҳолаш бирлигини таъминлаш мақсадида

унинг истеъмол қилиш (фойдаланиш), таърифларини назорат қилиш (синаш, таҳлил қилиш, таърифлаш, ўлчаш) усулларини, шунингдек маҳсулотни яратиш, назорат қилиш, сертификатлаштириш ва фойдаланиш чоғида синаб кўриш усулларини белгилайди.

Стандартларнинг тузилиши, баён этилиши, расмийлаштирилиши ва мазмуни О'зДСт 1.5-99 талабларига, техникавий шартлар эса О'зДСт 1.2-99 га тўғри келиши керак.

Республика стандартлари, техникавий шартлар ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ва кўрсатилаётган хизматлар учун корхона стандартлари ва уларга ўзгартиришлар Ўзбекистон техник жиҳатдан тартибга солиш Агентлиги ташкилотларида бепул давлат рўйхатидан ўтказилиши лозим.

Стандартлар, техникавий шартлар ва уларга ўзгартиришлар давлат тилида ва миллатлараро муносабат тилида давлатлар рўйхатига тақдим этилади.

Давлат рўйхатидан ўтмаган стандартлар, техникавий шартлар ва уларга ўзгартиришлар ҳақиқий эмас деб ҳисобланади.

Ўзбекистон техник жиҳатдан тартибга солиш Агентлигига республика стандартларини нашр қилиш ва қайта нашр қилиш, шунингдек Мустақил давлатлар ҳамдўстлигининг давлат стандартлари (ГОСТ)ни **Ўзбекистон техник жиҳатдан тартибга солиш Агентлиги** белгиланган тартибда нусхалари тасдиқланган ҳолда давлат ва рус тилларида нусхаларни кўпайтиришнинг танҳо ҳуқуқи, зарурат туғилган ҳолда меъёрий ҳужжатларнинг нусхаларини кўпайтириш ҳуқуқи **Ўзбекистон техник жиҳатдан тартибга солиш Агентлиги** томонидан корхоналарга ва ташкилотларга берилиши мумкин.

Кўрсатилган ҳуқуқни поймол қилган шахслар Ўзбекистон Республикасида амал қилаётган қонунларга биноан жавобгарликка тортилади.

Ўзбекистон техник жиҳатдан тартибга солиш Агентлиги ишлаб чиқарилаётган маҳсулотга республика стандартлари, корхона стандартлари ҳамда техникавий шартлар, қоидалар, раҳбарлик ҳужжатлари ва стандартлаштириш бўйича тавсияномалар тўғрисида ҳар йили ахборот бериб туради.

Стандарт уни тасдиқлаган ташкилотнинг қарори билан тасдиқланади.

Стандарт муддати чекланмаган ёки муддати чекланган тарзда тасдиқланади. Стандартни тасдиқлаш чоғида асосий тадбирлар режаси лойиҳасига биноан ишларни амалга оширишни ҳисобга олган ҳолда стандартни жорий қилиш санаси ёки стандартнинг амал қилиш муддати, шунингдек биринчи текширув муддати ва кейинги текширувларнинг қачон бўлиши белгилаб қўйилади.

Стандартда янгидан тасдиқланган стандартларга ҳавола қилинадиган бўлса, стандартни жорий қилиш санаси уларнинг жорий этилиши муддатидан олдин бўлмаслиги керак. Одатда ташкилот техникавий ва умумтехникавий стандартларнинг амал қилиш муддати чекланмаган тарзда тасдиқланади.

Маҳсулотни янгилаш (замонавийлаштириш) борасида алоҳида меъёрланган муддатлар белгиланган бўлса, маҳсулотга стандартларнинг амал қилиш муддатлари ана шу меъёрларга биноан белгиланади.

Маҳсулотни янгилаш (замонавийлаштириш)нинг алоҳида белгиланган меъёрлари йўқ бўлган тақдирда стандартнинг амал қилиш муддатларини белгилаш зарурлигини ишлаб чиқувчи ташкилот буюртмачи ташкилот (асосий истеъмолчи) билан келишилган ҳолда белгилайди ва стандартни тасдиқлаган орган тайинлайди. Амал қилиш муддатлари чекланган стандартни текширишдан ўтказиш муддати стандартни амал қилиш муддати тугашига 9 ой қолганда стандартнинг амал қилишини чўзиш, амал қилиш муддатини чеклашга барҳам бериш, стандартни бекор қилиш бўйича ҳужжатни тасдиқлашга тақдим этиш зарурлигини ҳисобга олган ҳолда белгиланади. Қўлланиш муддати тугаши билан стандарт ҳуқуқий кучини йўқотади. Республика стандартни давлат рўйхатига олишни Ўзбекистон техник жиҳатдан тартибга солиш Агентлиги амалга оширади. Чет элга чиқариладиган маҳсулотга нисбатан қўшимча талаблар давлат рўйхатидан ўтказилмайди.

Давлат рўйхатидан ўтказиш учун стандарт 4 нусхада топширилиши лозим: асл нусхаси, иккинчи нусхаси ва 2 та кўчирмаси.

Стандартнинг иккинчи нусхаси асл нусха билан ўхшаш бўлиши ва ундан имкони борича сифатли кўчирмалар тайёрлашни таъминлаши лозим. Ҳар қандай тайёрланган ҳужжатлар аниқ ва равшан бўлиши лозим.

Стандартни давлат рўйхатидан ўтказиш учун муқовалаб топшириш лозим. Стандартга зарурат туғилганда киритиладиган тузатишлар машинкада босилган бўлиши ёки қора туш, паста, сиёҳ билан қўлда аниқ қилиб ёзилади, биринчи варақнинг орқа томонидан изоҳ берилади, ташкилот раҳбари (раҳбар ўринбосари)нинг имзоси ва ишлаб чиқувчи муҳири билан тасдиқланади.

Стандарт 5 кундан ошмаган муддатда давлат рўйхатидан ўтказилиш керак. Стандартнинг қайси ташкилот томонидан тасдиқланишидан қатъий назар, стандартга рақамли белгини Ўзбекистон техник жиҳатдан тартибга солиш Агентлиги беради.

Ўзбекистон техник жиҳатдан тартибга солиш Агентлиги асл нусха, иккинчи нусхаси ва иккинчи кўчирманинг биринчи бетига ўзининг номи кўрсатилган тўрт бурчак муҳрини босади, сана ва давлат рўйхатининг номерини ёзиб қўяди. Иккинчи нусха ва кўчирманинг битта нусхаси Ўзбекистон техник жиҳатдан тартибга солиш Агентлигида қолади. Асл нусха ва кўчирманинг иккинчи нусхаси ишлаб чиқувчига қайтарилади.

Ўзбекистон техник жиҳатдан тартибга солиш Агентлиги республика стандарти давлат рўйхатидан ўтказилгандан кейин 15 кун давомида кўчирманинг битта нусхасини Республика илмий-техникавий кутубхонасига юбориши керак.

Стандарт лойиҳасига тушунтириш хатининг тузилиши, баёни, расмийлаштирилиши ва мазмуни.

Тушунтириш хатининг номида стандартнинг тоифаси ва тўла номи, стандарт лойиҳаси таҳрирининг тартиб рақами ва (ёки) стандартни ишлаб чиқиш босқичи тўғрисидаги маълумотлар келтирилади.

Стандарт лойиҳасига тушунтириш хатининг бўлимлари араб рақамларига нукта қўйиб белгиланади ва қуйидаги кетма-кетликда жойлаштирилади:

- 1) стандартни ишлаб чиқиш учун асос;
- 2) стандартни ишлаб чиқиш мақсади ва вазифалари;

- 3) стандартлаштириш объектининг тавсифи;
- 4) стандартнинг илмий-техникавий даражаси;
- 5) стандартни жорий қилишнинг техник-иқтисодий самарадорлиги;

6) жорий қилиш, стандартни ҳаракатга келтириш (амал қилиш муддати) ва стандартни текшириш;

7) бошқа меъёрий ҳужжатлар билан ўзаро боғлиқлиги;

8) фикр-мулоҳаза олиш учун юборилгани тўғрисида маълумот (стандарт лойиҳасининг биринчисидан ташқари ҳамма таҳрири бўйича);

9) келишилганлиги тўғрисида маълумот (фақат тасдиқлашга оширилади-ган стандарт лойиҳасининг охириги таҳририга);

10) ахборотлар манбаи;

11) қўшимча маълумотлар;

Стандарт лойиҳасининг ҳар бир таҳририга тушунтириш хати тузилади. Тушунтириш хатида стандарт лойиҳаси таҳриридаги асосий кўрсаткичларнинг, меъёрларини таърифлар ва талабларнинг бундан олдинги таҳририга нисбатан ўзгартирилиши акс эттирилади ва ўзгартиришнинг техник-иқтисодий асослари кўрсатилади. Агар стандартлаштириш режасига киритилмаган стандарт лойиҳаси ишлаб чиқиладиган бўлса (режадан ташқари мавзу), юқори идоранинг стандарти ишлаб чиқишга асос бўлган йўл-йўриқ берадиган) ҳужжатни келтиради.

«Стандартни ишлаб чиқишнинг мақсади ва вазифалари» бўлимида ишлаб чиқилаётган стандартни қўллаш оқибатида таъминланадиган пировард натижалар ва стандартни ишлаб чиқиш жараёнида ҳал қилинадиган вазифалар келтирилади.

«Стандартлаштириш объектининг тавсифи» бўлимида стандарт илк маротаба ишлаб чиқарилаётгани тўғрисида маълумот ёки стандартлар, техникавий шартлар ва мазкур стандартлаштириш объекти бўйича стандарт лойиҳаси ишлаб чиқила бошлаган пайтда амалда бўлган бошқа ҳужжатлар тўғрисида маълумот келтирилади. Бўлимда, стандартлаштириш объектига боғлиқ равишда стандарт лойиҳасининг асосий кўрсаткичлари, меъёрлари, тавсифлари, талаблари ва улар мақбуллигининг техник-иқтисодий асослари келтирилади. Стандарт қайта кўриб

чикиладиган ёки стандартга ўзгартиришлар киритиладиган тақдирда техник-иқтисодий асослаш, стандарт кўрсаткичлари, таърифлари ва талабларининг ўзгартирилиши кўрсатилади.

«Стандартнинг илмий - техникавий даражаси» бўлимида стандартнинг илмий-техникавий даражасини баҳолаш натижалари ва талабларини жаҳондаги даражага мувофиқлиги келтирилади; чет элларда ва МДХдаги айни шундайлар билан қиёслаш ва баҳолаш ўтказилгани тўғрисидаги маълумотлар келтирилади. Керак бўлганда бу маълумотлар тушунтириш хатининг иловасида келтирилади.

«Стандартни жорий қилишнинг техник-иқтисодий самарадорлиги» бўлимида стандартлаштириш объектининг иқтисодий жиҳатдан афзаллиги, тежамкорликка эришишининг асосий манбалари кўрсатилади.

«Стандартни жорий қилиш туфайли кўриладиган иқтисодий самарадорликни ҳисоблаш мумкин бўлмаса стандартни жорий этишдан келадиган социал самарадорликни (агар мавжуд бўлса) кўрсатиш керак.

«Стандартни жорий қилиш (унинг амалда қўлланилиш муддати) ва стандартни текшириш» бўлимида: асосий тадбирлар режасини бажаришга сарфланган вақтни ҳисобга олган ҳолда стандартнинг ишга киритилиши мўлжалланаётган санани асослаш; стандарт лойиҳасининг амал қилиш муддати чекланмаган ҳолда тасдиқланиши ёки стандарт амал қилишини кўзда тутган ҳолда чегаралаш асосланади, шунингдек стандартни биринчи текширишдан ўтказишнинг мўлжалланаётган муддати ва кейинги текширишларнинг даврийлиги асосланади.

Бошқа меъёрий ҳужжатлар билан ўзаро боғлиқлик бўлимида:

1) агар стандарт лойиҳаси стандартлар мажмуига қарашли бўлса, унинг стандартлар мажмуига мансублиги;

2) бир турдаги маҳсулот гуруҳи стандартига мувофиқ ишлаб чиқилган стандарт лойиҳаси;

3) муомаладаги стандартлар, шу жумладан, стандарт лойиҳаси билан ўзаро боғлиқ бўлган ИСО, МЕК ва бошқа халқаро ташкилотларнинг стандартлари, техникавий шартлари;

4) қайта кўриб чиқиш ва ўзгартиришларни ишлаб чиқиш зарурлигини асослаб бериш ёки ишлаб чиқиладиган стандартни ишлаб чиқиш, тасдиқлаш ва амалда жорий этиш натижасида муомаладаги стандартларни, техникавий ва бошқа ҳужжатларни бекор қилиш кўрсатилади.

Маҳсулотнинг стандартини қайта кўриб чиқишда ишлаб чиқиладиган ва муомаладаги стандартлар бўйича маҳсулотнинг ўзаро алмашинувчанлиги ва муомаладаги стандарт бўйича ишлаб чиқилган буюмлардан фойдаланишини таъминлаш ва тузатиш бўйича чоралар тўғрисидаги маълумотлар келтирилади. Агар стандарт лойиҳасининг келишиши талаб қилинмаса, тушунтириш хатида стандартнинг келишилиши шарт эмаслиги кўрсатилади ва асослаб берилади.

«Ахборот манбалари» бўлимида стандарт лойиҳасини ишлаб чиқиш пайтида фойдаланилган ахборот манбалари тўғрисида маълумот берилади.

Стандарт лойиҳасига тушунтириш хати стандартнинг етакчи ишлаб чиқувчи ташкилот корхонанинг (раҳбар ўринбосари), стандарт лойиҳасини ишлаб чиқиш раҳбари, шунингдек биргалликда бажарувчи ташкилот раҳбари имзо чекишлари керак. Имзолар стандарт лойиҳасига тушунтириш хатининг сўнгги саҳифасига қўйилади.

Стандарт лойиҳасига тушунтириш хати алоҳида мустақил рақам қўйилган саҳифада ва муқовасиз бўлиши керак. Рақам саҳифанинг ўнг томонидан юқори бурчагига қўйилади.

Таянч иборалар

Ихтиёрийлик, ошкоралик, байналминаллик, барча манфаатдор томонларнинг иштироки, техникавий даражанинг ва самарадорликнинг ҳисобга олиниши, асоссиз ҳархилликнинг қисқартирилиши, стандартларнинг тўлиқлиги ва уйғунлиги.

Назорат саволлари

1. Стандартни тасдиқлаш ишлари.
2. Стандартни давлат рўйхатидан ўтказиш қандай амалга оширилади.

3. Стандарт лойиҳасига тушунтириш хатининг тузилиши, баёни, расмийлаштирилиши ва мазмуни.

4. Стандартни жорий қилишнинг техник-иқтисодий самарадорлиги.

5. Стандартлаштириш билан шуғулланадиган миллий идоранинг қонун-қоидалари.

6. Стандартлаштириш ишларини ташкил этиш қандай амалга оширилади.

8. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида стандартлаштириш объектларига қўйилган талабларни белгиловчи меъёрий ҳужжатларнинг тоифалари.

ТЕКШИРИШ ТУРЛАРИ, ЎЛЧАШ ВОСИТАЛАРИНИ МЕТРОЛОГИК АТТЕСТАЦИЯЛАШ, ҚИЁСЛАШ ВА КАЛИБРЛАШ ТИЗИМИ

Метрологик текшириш-ўлчаш жараёнида қатнашувчи элементлар тафсилотларининг меъёрий ҳужжатларнинг талабларига мувофиқлигини аниқлаш ва тасдиқлаш бўйича ваколатли идоралар ва шахсларнинг фаолияти.

Метрологик текшириш қуйидагилардан иборат:

-ўлчаш воситаларининг турларини синаш ва тасдиқлаш;

-ўлчаш воситаларини метрологик аттестатлаш;

-синаш воситаларини аттестатлаш;

-ўлчаш воситаларини қиёслаш;

-ўлчаш воситаларини калибрлаш;

-ўлчашларни бажариш ва бажариш сифатини баҳолаш методикаларини метрологик аттестатлаш;

-меъёрий ва техник ҳужжатларни метрологик экспертизадан ўтказиш;

-метрологик хизматлар, марказлар, лабораторияларни ўлчаш воситаларини қиёслаш, синаш, ўлчаш воситаларини, ўлчашларни бажариш методикаларини метрологик аттестатлаш, ўлчаш воситаларини калибрлаш ва бу ишларнинг бажарилишини метрологик

таъминлаш сифатини баҳолаш мақсадида бошқа муайян метрологик фаолиятга аккредитлашда қатнашиш;

-ўлчаш воситаларини тайёрлаш, сотиш ва ижарага бериш фаолиятини рўйхатга солиш;

-муайян метрологик текшириш ва назорат турларини амалга оширувчи ходимларни аттестатлаш.

Давлат метрологик текшируви турлари:

-ўлчаш воситалари хилларини синаш ва тасдиқлаш;

-ўлчаш воситалари ва ўлчашларини бажариш методикаларини метрологик аттестатлаш;

-ўлчаш воситаларини, шу жумладан эталонларни қиёслаш, калибрлаш,

-метрологик хизматлар, марказлар лабораторияларни синаш, қиёслаш, ўлчаш воситаларини ва ўлчашларни бажариш методикаларини метрологик аттестатлаш, ўлчаш воситаларини бажариш методикаларини метрологик аттестатлаш, ўлчаш воситаларини калибрлаш ва бошқа муайян метрологик фаолият турларига аккредитлаш;

-тадбиркорлик субъектларининг ўлчаш воситаларини тайёрлаш, сотиш, ижарага бериш бўйича фаолиятни лицензиялаштиришда ўрнатилган метрологик меъёрлар ва қоидаларга риоя қилинишини баҳолаш ва тасдиқлаш;

-ўлчашларни бажариш ва метрологик фаолиятнинг бошқа турлари сифатини баҳолаш.

Давлат метрологик текшируви ва назорати идоралари томонидан метрологик меъёрлар ва қоидаларга риоя қилинишини текшириш мақсадида амалга оширилади.

Давлат метрологик текшируви ва назорати метрология соҳасидаги қонун талабларига мувофиқ бажарилади.

Давлат метрологик текширув ва назорати қўлланиладиган соҳада фойдаланиладиган ёки фойдаланишга мўлжалланган ўлчаш воситалари метрологик аттестацияланади. Бунда қуйидагилар аттестацияланади: доналаб ишлаб чиқариладиган ўлчов воситалари; хориждан доналаб келтириладиган ўлчаш воситалари; ўзининг бевосита вазифаси бўйича қўлланилмайдиган ёки хилли тасдиқлашда ўрнатилган қўлланилиш шароитларидан

фарқланувчи шароитларда қўлланиладиган, ватанда ёки хорижда ишлаб чиқарилган хили тасдиқланган ўлчов воситалари; хилни тасдиқлашда ўрнатилганлардан фарқланувчи индивидуал метрологик тафсилотларни ўрнатишга имкон берувчи техник имкониятларга эга, сериялаб ишлаб чиқарилган ўлчов воситаларининг донa нусхалари; илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларини олиб боришда тайёрланган ва метрологик аттестациялашни ўтказишни ташкиллаштиришга ва тартибига умумий талабларни ўрнатишда.

Ўлчаш воситаларини метрологик аттестациялашнинг асосий вазифаларига қуйидагилар киради:

-ўлчаш воситаларининг давлат метрологик текшируви ва назорати соҳасида ўз вазифасига кўра қўлланилишга ҳуқуқли эканлигини ўрнатиш;

-аттестацияланган ўлчаш воситалари метрологик тафсилотларининг ўлчаш воситаларини яратишга техник топшириқда ўрнатилган ёки ўлчаш воситаларидан фойдаланувчининг аттестациялаш топшириғига биноан ўрнатилган талабларга мувофиқлигини баҳолаш;

-ўлчаш воситаларининг ҳақиқий метрологик тафсилотларини аниқлаш;

-ўлчаш воситалари техник тафсилотларининг хавфсизлик талабларига, гигиеник ва хос синовлар жараёнида ўрнатилган бошқа махсус талабларга мувофиқликнинг тўлиқлигини баҳолаш.

Метрология бўйича миллий идора:

-O'z Rh 51-019:2005 бўйича ўлчаш воситаларининг;

-O'z Rh 51-089:1999 бўйича ўлчашларни бажариш методикаларининг давлат реестерларини бошқаради.

Давлат текшируви ва назорати соҳасида фойдаланиладиган, қиёсланиши лозим бўлган ўлчаш воситаларининг рўйхати Ўзстандарт Агентлиги томонидан тасдиқланади.

Ўлчаш воситаларини Давлат қиёслашини давлат метрологик хизмати идоралари ўтказди, лекин ўлчаш воситаларини қиёслаш ҳуқуқи юридек шахсларнинг аккредитланган метрологик хизматларига ҳам топширилиши мумкин.

Бошқа давлатларда бажарилган ўлчаш воситаларини қиёслаш натижалари Халқаро шартномалар ва битимлар асосида тан олинади.

Эксплуатацияда турган, ишлаб чиқарилган, таъминланган ва импорт бўйича сотиб олинadиган ўлчов воситаларини қиёслашни ташкил қилиш ва ўтказиш бўйича асосий низомлар O'zDSt 8.003:2005 "O'z O'DT. Ўлчаш воситаларни қиёслаш. Асосий низомлар"да баён этилган.

Эксплуатацияда турган ва сақланаётган ўлчов воситалари учун навбатдан ташқари қиёслаш қуйидаги ҳолларда ўтказилади:

-қиёслашлараро даврнинг ярим вақти ўтгандан кейин ўлчаш воситасидан бутловчи сифатида фойдаланилганда;

-қиёслаш тамғаси, пломбаси, шикастланганда ёки ўлчаш воситасининг бирламчи ёки даврий қиёслашдан ўтганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар йўқолганда;

-агар қиёслаш тамғасининг ёки ўлчаш воситасининг қўлланишга яроқлилигини тасдиқловчи ҳужжатнинг амал қилиниш муддати тугаган бўлса, сақлашдан олиниб эксплуатацияга киритишда;

-қиёслашлараро вақт ичида харидга чиқарилмаган ўлчаш воситасини тайёрловчи корхона истеъмолчига етказиб беришда.

Давлат қиёслашидан мажбурий равишда ўтказиладиган воситаларга давлат метрологик хизматларининг ва тадбиркорлик субъектларининг намунавий ўлчаш воситалари; ўзининг бевосита вазифасига мувофиқ намунавий ўлчаш воситалари сифатида ёки тайёрлашга буюртнома шартлари бўйича ишлаб чиқарилган ўлчаш воситалари; нурланишни ионловчи ва таркибида нурланишни ионловчи манба бор бўлган ўлчаш воситалари; асбоб-ускуналарни таъмирловчи хўжалик юритувчи субъектлари чиқарган, таъмирдан кейин бошқа хўжалик юритувчи субъектларга бериш учун мўлжалланган ўлчаш воситалари; миллий ва халқаро спорт рекордларини қайд қилиш билан боғлиқ ўлчаш воситалари; давлат арбиртаж идоралари томонидан экспертиза ўтказишда, шунингдек божхона текширувида ўлчашлар учун қўлланилган ўлчаш воситалари; ўлчаш учун ишчи ўлчаш воситалари сифатида қўлланиладиган, ўлчаш натижалари:

табиатни муҳофаза қилиш, соғлиқни сақлаш, меҳнат хавфсизлигини таъминлаш, барча турдаги транспортларнинг ҳаракат хавфсизлигини таъминлаш, ишлаб чиқариш ва технологик жараёнларнинг хавфсизлигини таъминлаш, алоқа тизимларини таъминлаш, ҳўжаликлараро ўзаро ҳисоблашлар, савдонинг барча турлари, аҳолига пули хизматларнинг барча турлари учун қўлланиладиган ўлчаш воситалари.

Ўзбекистон Республикаси ўлчаш воситаларини калибрлаш тизимини ташкиллаштириш, тузилиши, вазифалари бўйича асосий низомлар, бу тизимга кирган субъектларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари О'з RS 8.018-97 стандартида белгиланган. Бу стандартнинг қоидалари О'зКТга кирган аккредитлаш ва бошқа идоралар ва ташкилотларга нисбатан жорий этилади.

Ўлчаш воситаларини калибрлаш-ўлчаш воситаларининг ҳақиқий метрологик тафсилотларини аниқлаш ва тасдиқлаш мақсадида, белгиланган шароитларда бажариладиган амаллар мажмуи.

Калибрлаш тизими-Давлат метрологик текшируви ва назорати қўлланилмайдиган соҳада ўлчашлар бирлигини таъминлашга йўналтирилган фаолият ва калибрлаш ишларини бажарувчи ва калибрлаш ишларини ташкиллаштириш ва ўтказишга ўрнатилган талаблар асосида ҳаракат қилувчи субъектларнинг мажмуи.

Калибрлаш тўғрисидаги сертификат-ўлчаш воситаларининг калибрланганлигини ва унинг натижаларини тасдиқловчи ҳужжат. Бу ҳужжат калибрлашни бажарган ташкилот томонидан берилади.

Калибрлаш белгиси-калибрлаш натижаларининг ижобий эканлигини тасдиқлаш мақсадида ўлчаш воситасига ва уларнинг эксплуатацион ҳужжатларига босиладиган тамға.

Таянч иборалар

Ўзбекистон Республикаси ўлчаш воситаларини калибрлаш тизимини ташкиллаштириш, тузилиши, вазифалари бўйича асосий низомлар, Метрологик текшириш, синаш воситаларини

аттестатлаш, ўлчаш воситаларини қиёслаш, ўлчаш воситаларини калибрлаш, метрологик аттестатлаш, миллий идора

Назорат саволлари

1. Метрологик текшириш ишлари қандай амалга оширилади.
2. Метрологик текширув турлари ҳақида изоҳ беринг.
3. Ўзбекистон Республикаси ўлчаш воситаларини калибрлаш тизимини ташкиллаштириш, тузилиши, вазифалари бўйича асосий низомлар.

ФИЗИКАВИЙ КАТТАЛИКЛАРНИНГ БИРЛИКЛАР ТИЗИМИ

Физикавий катталикларнинг бирликлар тизимининг ривожланишини 4 даврга бўлиш мумкин.

1-давр: эрамиздан аввалги 283-263 йилларда Миср ўлчов тизими пайдо бўлган. Бу ўлчов тизимидаги бир қанча ўлчов бирликлари Ўзбекистон ҳудудидаги ўлчов бирликларига мос келади. Масалан, саржин-2160 мм, аршин-720 мм, тирсак-540 мм оёқ юзи (кафти)-360 мм, кафт (қўл кафти)-90 мм, бармоқ-22,5 мм ва ҳоказо. Миср бирликлари Осиё давлатларига, Ҳиндистонга, Европа давлатларига ҳам тарқалган. Ўлчовларни, воситаларни ва ўлчаш усулларини яратишда Марказий Осиёда, яъни Богдодда «Байтул ҳикма» («Донишмандлар уйи»)нинг буюк олимлари Ал-Хоразмий, Аҳмад Фарғоний, Ибн-Сино, Абу-Райҳон Бериунийлар ижод қилишган. Уларнинг метрология фанига қўшган ҳиссалари жуда катта бўлган.

Ал-Хоразмий ва Аҳмад Фарғонийларнинг хандаса (геометрия) илмидан ёзган асарлари узоқ йиллар давомида ғарб давлатларида дарслик сифатида қўлланилиб келинган. Аҳмад Фарғонийнинг юлдузларни кузатиш бўйича ясаган асбобидан бир қанча юз йиллар астрономлар фойдаланиб келишган. Аҳмад Фарғоний дунёда биринчи бўлиб, дарёдаги сув сатҳини ўлчайдиган «Миқёси Нил» ўлчаш асбобини яратиб, Мисрдаги Нил дарёси сатҳининг ўзгаришини кузатиб, йиллик ёгин миқдорини

олдиндан белгилаш мумкинлигини аниқлаган. Натижада экиладиган экинларнинг турлари танланган. Агар сув сатҳи асбобнинг махсус белгисидан юқори бўлса, сув талаб қилувчи ўсимликлар экилган. Агар паст бўлса, кам сув талаб қилувчи экинлар экилган. Бу билан қурғоқчилик йилларидаги қийинчиликларнинг олдини олишда катта хизмат қилган. Агар сув кўп бўлса, тошқинларнинг олдини олишда ёрдам берган.

Мирзо Улуғбекнинг астрономик ўлчашлари (1018 юлдузларнинг ҳолатини аниқлаган) ҳозирги замонавий асбоблардан фойдаланиб аниқланган натижада 5-6 рақаида фарқ қилади. Айрим ўлчамларида фарқ йўқлиги олимларни ҳайратга солиб келмоқда.

2-давр: XIV-XVI асрларда Англияда бирликларни бир-бирига боғланган ҳолда ишлатилади.

Масалан: куруқликда узунлик бирлиги қилиб дюйм, фут, ярд, мил ишлатилган.

1 дюйм=0,0254 м=25,4 мм

1 фут=12 дюйм=0,3048 м

1 ярд=3 фут=0,9144 м

1 (Инглиз) миль=1760 ярд=1609,344 м

Шу даврларда Туркистонда узунлик бирлиги қилиб «қадам» ишлатилади.

1. қадам=0,75 м

2. тош - 8000 қадам х 0,75=6000 м=6,0 км

3. чақирим=1200 қадам х 0,75=0,9 км

4. шар - 4000 қадам х 0,75=3,0 км

5. ёғоч=12000 қадам х 0,75=9,0 км.

XIX асрга қадар ҳар хил моддаларнинг массасининг бирлиги қилиб арпа донининг массаси олинган.

1. 1 арпа донининг массаси=0,04095 г.

2. Мискол=100 арпа дони х 0,04095=4,095 г.

3. Қадоқ=100 мискол х 4,095=409,5 г.

4. Кумуштош=250 мискол х 4,095=1023,7 г.

5. Олтинтош=500 мискол х 4,095=2047,5 г.

6. Пуд=4000 мискол х 4,095=16,38 кг.

7. Ботмон=10 пуд= 163,8 кг.

8. Қиммат баҳоли тошлар «Карат» бирлиги билан ўлчанган 1 карат=0,2 г=200 мг.

3-давр: XVIII асрда Француз олимлари Лаплас, Лагранж, Монж биринчи бўлиб метр тизимини (м ва кг) таклиф этишади.

Метр тизими билан узунликни, юзани, ҳажмни, массани ўлчаш мумкин бўлади. Ўша даврда узунлик бирлиги «метр» деб ер меридианининг 40 млн.дан бир қисми қабул қилинган.

1 м қилиб, платинадан тимсол (намуна) ясалган.

Массанинг бирлиги «кг» деб 4⁰С ҳароратдаги 1 дм³ дистилланган сувнинг массасини қабул қилишган.

Шу массага баробар қилиб платинадан қадақ тош ясалган бўлса, унинг диаметри, узунлиги 39 мм га тенг бўлган.

Ўлчанаётган катталиқ «Q»нинг сон миқдори «A» қуйидаги формула билан аниқланади:

$$A = \frac{Q}{U}$$

бу ерда: Q-ўлчанаётган катталиқ; U-катталиқнинг бирлиги.

1791 йилда Францияда узунликни метрда ва оғирликни кг да аниқлаш бирлиги қабул қилинди.

Бирлик «кг» га ҳам платинадан тимсол (прототип) ясалган. 1872 йил Халқаро комиссия томондан «кг» ва «м» прототиплари қабул қилинган.

1875 йил 37 давлатлар шу тимсолларни қабул қилганлар. Россия эса (1919 йилдан бошлаб) 1927 йил бутунлай тадбиқ этган. Айрим давлатларда метрик тизимга асосланган ҳолда алоҳида соҳалар учун метрик тизимнинг қарралари ёки улушлари ишлатила бошланган.

1832 йил немис олими Гаусс ҳар хил катталиқларни ўлчаш учун ўзининг тизимини таклиф этди-мм, мг, сек.

Шу бирликлар орқали айрим катталиқлар учун ҳосила бирликларни тузади, яъни-тезлик, босим, қувват, иш ва ҳ.к.

Фан ва техниканинг ривожланиши билан Гаусс тизимига асосланган бир қанча бирликлар яратилди. Чунки Гаусс тизими майда эди. 1881 йил Халқаро электротехника комиссияси СГС (см, г, с) тизимини қабул қилишади. Бу тизим бўйича асосан 2 ҳосила катталиқнинг бирлиги қабул қилинади. Яъни «иш»

бирлиги қилиб «эрг» ни қабул қилинади. «Куч» бирлиги қилиб «дина» қабул қилинади.

1 эрг= 10^{-7} жоуль; 1 дина= 10^{-5} ньютон.

Кувват СГС тизимида эрг/сек билан ўлчанади.

Босим эса-дина/см²=1 бар деб белгиланган. Лекин СГС тизими билан электрик ва магнит катталикларини ўлчашнинг имконияти бўлмаган.

МКГКС тизими - механик катталикларни аниқлаш учун бўлиб, метр (м), килограмм-куч (кгк), секунд (с).

МКГС тизими-механик катталиклар тизими бўлиб, уларнинг асосий бирликлари қуйидагичадир: метр (м), килограмм (кг), секунд (с).

СГС тизими - механик катталикларни ўлчаш учун бўлиб, узунлик (см), вақт (с), вазн (г) дир. Бу тизим 1832 йилда қабул қилинган.

1901 йил Италия олими Джоржи МКСА (м, кг, с, ампер) тизимини таклиф этади. Бу тизим бўйича электромагнит катталикларини ўлчаш имконияти яратилган. Ундан ташқари асосий бирлик тизими уч қисмга бўлинади:

МКСА тизими - электр ва магнит катталикларини ўлчаш учун бўлиб, 1901 йилда италиялик олим Жоржи тавсиясига биноан қабул қилинган. Метр (м), секунд (с), ампер (А), килограмм (кг).

Ҳозирги кунда тизимдаги бирликлар билан бир қаторда қўлланиш учун ишлатиладиган бирликлар ҳам мавжуд.

МТС тизими - механик катталикларни аниқлаш учун бўлиб, метр (м), тонна (т), секунд (с) дир. Бу тизим 1927 йил Францияда қабул қилинди. Физик ўлчов тизимининг бирлик қатори сон тизимидан ташқари бирлик. Бир тизимдан бошқа бир тизимга сурилишини халқаро оралиқларда бирхиллаштиришдир.

XIX асрдан бошлаб Европа давлатларида МКГКС - м, кг куч, с ва МТС - м, тн, с бирликлари техникада кенг ишлатила бошлаган. Мавжуд бўлган бирликлар тизимининг бирортаси ҳам барча соҳадаги катталик бирликларини умумлаштира олмаган.

Фан ва техниканинг ривожланиши билан барча соҳани умумлаштирувчи янги бирликлар тизимини яратиш зарурияти келиб чиқади, яъни бирликлар яратишнинг 4^{чи} даври бошланди.

1954 йил ўлчовлар ва тарозилар бўйича Халқаро X-Бош конференцияси янги бирликларга қуйидаги талабларни қўяди.

1. Илм, фан, техника бўйича барча соҳани қамраб олиши керак.

2. Физикавий ҳосила бирликларни тузиш учун асос бўлсин.

3. Ишлатилаётган бирликларнинг қулай туридан фойдаланилсин.

4. Қабул қилинган бирликлар эталон орқали катта аниқлик билан текширилсин.

Ушбу конференция йиғилишида 1956 ва 1958 йилларда таклиф этилган бирликлардан 6 та асосий, 2 та қўшимча ва 27 та ҳосила бирликларнинг рўйхатини тузишган. Халқаро бирликлар тизимини "SI" деб атаганлар.

1960 йил ўлчов ва тарозилар XI-Бош конференцияси "SI" тизимини қабул қилган. Бунда 7 та асосий, иккита қўшимча бирликлар тасдиқланган. Ҳосила бирликларнинг 18 тасига ном берилган. Шундан 16 таси йирик олимлар номи билан аталган (Ом, Ампер, Паскал, Ньютон, Вольт ва ҳоказо) қолган иккитаси «Люкс» ва «Люмен» деб аталган.

SI тизимининг афзаллиги

1. Бу халқаро бирликлар тизими, демак халқаро адабиётлардан, техникадан фойдаланишда қулайлик яратилди.

2. Бу тизимнинг универсаллиги, яъни ҳамма соҳада ишлатиш мумкин.

3. Бирликларни текшириш катта аниқликлар билан бажарилади.

4. Ҳамма ҳосила бирликлар асосий ва қўшимча бирликлардан келиб чиқади.

5. Куч билан масса аниқ ажратилган.

SI тизимидан ташқари бирликлар

SI тизимидан ташқари бирликлар 4 хил бўлади:

1. SI тизими билан баробар ишлатилиши мумкин бўлган бирликлар:

а) масса бирлиги-тонна;

б) ясси бурчак бирлиги-градус, минут, секунд;

в) ҳажм бирлиги-литр;

г) вақт бирлиги-минут, кун, ҳафта, ой, йил, аср.

2. Махсус соҳаларда ишлатиладиган бирликлар:

а) қишлоқ хўжалигида майдон-гектар;

б) оптикада, оптик кучи бирлиги-диоптрия;

в) физикада энергия бирлиги-электронвольт (эВ);

г) электротехникада тўлиқ қувватнинг бирлиги-Вольт Ампер (ВА).

3. SI тизими билан вақтинча ишлатиш мумкин:

а) Кемалар катновида узунлик бирлиги-денгиз мили (миль) (1 миль=1852 м);

б) қимматбаҳо тошлар учун масса бирлиги-Карат (кар)=0,2 г;

в) Тўқимачилик саноатида чизикли зичлик - Текс (1 текс=г/км);

4. Ишлатишдан олиб ташланган бирликлар: кгк/см²-босим=1 бар=10⁵ Па; мм симоб устуни=1,33 Па; мм сув устуни=9,8 Па; от кучи, қувват бирлиги=736 Вт;

Халқаро бирликлар тизимининг асосий, қўшимча ва ҳосила бирликларининг келтирилган тарифлари қуйидагичадир:

метр - вакуумда ёруғликнинг 1/299792458 сек ичида ўтиш йўлига тенг ўлчов ва тарозилар XVII Бош конференциясида 1983 йил қабул қилинган;

килограмм - оғирлик бирлиги бўлиб, халқаро килограмм прототипининг миқдориغا тенг (диаметри ва баландлиги 39 мм бўлган, цилиндр шаклидаги платина-иридийли қотишмасидан тайёрланган тошнинг массасига тенг). Ўлчов ва тарозилар III Бош конференциясида 1901 йил қабул қилинган;

1-жадвал

Т/р	Кўпайтирувчи	Олд қўшимча		
		Номи	Русча	Халқаро
1	10 ¹²	тера	Т	Т
2	10 ⁹	Гига	Г	Г
3	10 ⁶	Мега	М	М
4	10 ³	Кило	к	к
5	10 ²	гекта	г	х
6	10 ¹	Дека	да	да

7	10 ⁻¹	Деци	д	д
8	10 ⁻²	Сант	с	с
9	10 ⁻³	Мили	м	м
10	10 ⁻⁶	Микро	мк	μ
11	10 ⁻⁹	Нано	н	н
12	10 ⁻¹²	Пико	п	П

секунд-цезий-133 атоми асосий ҳолатининг икки ўта юққа сатўлари орасидан бир-бирига ўтишига мувофиқ келадиган нурланишнинг 9192631770 даврига тенг. Ўлчов ва тарозилар XII Бош конференциясида 1965 йил қабул қилинган;

ампер - вакуумда бир-бирдан 1 м масофада жойлашган, чексиз узун ва ўта кичик кўндаланг кесимга эга икки параллел ўтказгичдан ток ўтганда ўтказгичнинг ҳар 1 м узунлигига $2 \cdot 10^{-7}$ Н кучи ҳосил қиладиган ўзгармас ток кучидир. Ўлчов ва тарозилар IX Бош конференциясида 1948 йил қабул қилинган;

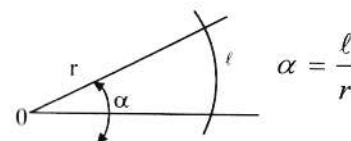
кельвин - сувнинг учланма нуқтаси бўлиб, термодинамик ҳароратининг 1/273,16 улушига тенг. Ўлчов ва тарозилар XIII Бош конференциясида 1967 йил қабул қилинган;

моль - миқдори 0,012 кг бўлган C¹² углеродда қанча атом бўлса, ўз таркибида шунча тузилиш элементларидан ташкил топган тизимнинг модда миқдоридир. Ўлчов ва тарозилар XIV Бош конференциясида 1971 йил қабул қилинган;

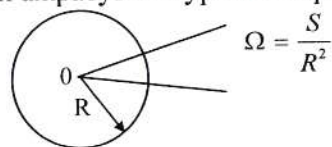
кандела - ёруғлик манбасидан шу йўналишда $540 \cdot 10^{-12}$ ГС монохроматик нурланиш чиқарадиган ёруғлик кучи. Шунда ёруғликнинг энергетик кучи 1,683 Вт/стерадиан бўлади. Ўлчов ва тарозилар XVI Бош конференциясида 1979 йил қабул қилинган.

Халқаро бирликлар тизимининг иккита қўшимча бирликлари мавжуд: ясси ва фазовий бурчаклар.

ясси бурчак - бирлиги радиан (рад.) бўлиб, айлананинг радиус узунлигига тенг ёй ҳосил қилувчи икки радиус орасидаги бурчак қиймати. 1 радиан $57^{\circ}17'44,8''$ га тенг;

фазовий бурчак-бирлиги стерadian бўлиб, учи сфера марказида жойлашган ва сферанинг радиус квадратига тенг юзали сиртни ажратувчи бурчак. 1 ср.-65°32' га тенг;

Фазовий бурчак куйидаги тенглама ёрдамида ифодаланилади:

$$\Omega = 2\pi(1 - \cos \frac{\alpha}{2}),$$

бу ерда: α - конус учи ва сфера ичида фазовий бурчак билан ҳосил бўлган ясси бурчак.

SI тизимидаги ҳосила бирликлар-физикавий катталиклар орасидаги боғлиқликни ўрнатувчи қонун асосида ҳосил бўлади. Бунинг учун асосий ва қўшимча бирликлардан фойдаланилади. Масалан, тезлик бирлиги куйидаги тенгламадан олинади;

$$V = \frac{\ell}{t},$$

бу ерда: V -тезлик; ℓ - узунлик, м; t - вақт, с.

Халқаро бирликлар тизимидаги муҳим ҳосила катталик бирликларининг берилган таърифлари куйидагичадир:

частота-1 с да битта тўла тебранишнинг частотаси- герц;

куч -1 кг миқдорли жисмга 1м/с² тезланиш берувчи куч (Н);

босим -1Н кучнинг 1м² юзага перпендикуляр таъсир қилиши (паскаль);

энергия - 1Ж ишга эквивалент бўлган энергия (жоуль);

куват -1 с да 1 Ж иш бажарадиган двигателънинг куввати (ватт);

электр заряди -1 с вақт ичида 1 А токни ҳосил қилувчи ўтказгичнинг кўндаланг кесимидаги ўтган электр заряди (кулон);

электр қаршилиги - учларидаги потенциаллар фарқи 1 В бўлганда ундан 1 А ўзгармас ток ўтгандаги ўтказгич қаршилиги (Ом);

электр кучланиш - ўтказгичдан 1 А ток ўтганда 1 Вт кувват ажратган ўтказгич учларидаги потенциаллар фарқи (вольт);

электр сизими -1 Кл заряд берганда потенциалли 1 В ва ўзгарган ўтказгичнинг сизими (фарад);

ёруғлик -1 лм ёруғлик оқими тушган 1м² сиртнинг ёритилганлиги (Люкс);

магнит индукция оқими - магнит индукцияси 1 Тл бўлганда ва унинг йўналишига перпендикуляр жойлашган 1м² юзадан ўтаётган магнит оқими (вебер).

Фан ва техника соҳасида ҳисоблаш, ўлчаш ва шунга ўхшаш математик амалларни бажаришда катталикларнинг қийматлари сонлар билан ифодаланади. Ҳисоблаш осон ва қулай бўлиши учун қийматли рақамлар сонини қисқартириш мумкин. Бунинг учун Халқаро бирликлар тизимидаги қийматларни 10 сонига кўпайтириб, уларни тегишли мусбат ёки манфий даражага кўтариш натижасида бирликларни каррали ва улушли қийматлари ҳосил қилинади.

Ўзбекистон Республикасида белгиланган тартибда физик ўлчов бирликлари, Халқаро бирлик тизими (SI) ўлчамларининг қўлланилиши рухсат этилади. Физик ўлчов бирликларининг номи, белгиланиши, уларнинг ёзилиш қоидаси ва қўлланилиши Ўзстандарт Агентлигининг тавсиясига биноан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади. Шу билан биргаликда Вазирлар Маҳкамаси Халқаро бирликлар тизимига кирмаган бирликларнинг қўлланилишига рухсат беради.

Эталонларнинг яратилиш тартиби, тасдиқлаш, сақлаш ва қўлланилиши Ўзстандарт Агентлиги томонидан белгиланади.

1. Ўзбекистон Давлат метрологик хизмати ва давлат назорати.

2. Ўлчаш бирликларини таъминлаш тизими.

Мазкур стандарт Ўзбекистон Республикасида ўлчашлар бирлигини таъминлаш тизимининг асосий қоидаларини, тузилиш хусусиятлари ва тузилмасини белгилайди ва ушбу тизимнинг метёрий ҳужжатларининг асоси бўлиб ҳисобланади.

Таянч иборалар

«Люкс» ва «Люмен», диоптрия, электронвольт, денгиз мили, сувнинг учланма нуқтаси, ясси бурчак, фазовий бурчак

Назорат саволлари

1. Янги бирликларга қўйиладиган талаблар нималардан иборат.
2. СИ тизимининг афзаллиги нималардан иборат.
3. СИ тизимидан ташқари бирликларга қандай бирликлар киради.
4. СИ тизимидаги ҳосила бирликларга мисоллар келтиринг.

ТЎҚИМАЧИЛИК МАТЕРИАЛШУНОСЛИГИДА СИ ТИЗИМИ БИРЛИКЛАРИНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ

СИ Халқаро бирликлар тизими 1965 йил 1 январдан тўқимачилик материалшунослигида тола ва ипларнинг йўғонлигини (чизиқий зичлиги) ўлчаш учун қабул қилинди, яъни ГОСТ 10878-84 стандарти бўйича «текс» деб номланди.

Материал зичлиги бирлик ҳажмга тўғри келувчи ва г/см^3 ёки мг/мм^3 ўлчовга эга бўлган оғирлик билан ифодаланади. Тўқимачилик материалшунослигида «зичлик» тушунчаси билан киритилган. Масалан, бирлик узунлигига тўғри келувчи газлама-лардаги иплар сони, трикотаж матосидаги ҳалқалар сони.

Солиштира оғирлик у тола, ип ёки буюмлардан ташкил топган бўлиб, бу модданинг бирлик ҳажм оғирлиги дейилади.

$$\gamma = G/V$$

бу ерда: γ -солиштира оғирлик, мгк/мм^3 , сН/см^3 ; G-модда оғирлиги, мгк , гк ёки сН ; V- материалларнинг модда ҳажми, мм^3 ёки см^3 .

Назарий оғирлик, солиштира оғирлик ва зичлик ўлчовлари турлича бўлиб, «масса» тушунчаси «оғирлик» термини билан ифодаланилади, газлама ва трикотаж материалларида «зичлик» тушунчаси бошқача маънони англатади, буни «солиштира

оғирлик» термини билан қўлланилади. Тўқимачилик материалларининг зичлик хусусиятлари учун «ҳажмий масса» физик термини қўлланилади.

Материалларнинг ҳажмий оғирлиги δ жисмнинг ташқи чизиқлари бўйича ҳажмнинг бирлик оғирлиги кўрсатилади.

$$\delta = G/V_0$$

бу ерда: $\delta = 0,0357 \sqrt{T/\delta}$, δ -ҳажмий оғирлик, мгк/мм^3 , гк/см^3 ёки сН/см^3 ; G-материал оғирлиги, мгк , гк ёки сН ; V-унинг ташқи чизиқлари бўйича ўлчанган материал ҳажми, мм^3 ёки см^3 .

Тўқимачилик материалларининг солиштира оғирлиги модда тузилишига, макромолекулаларнинг жойлашиш зичлигига боғлиқ муҳим тузилишли хусусиятларга эга. Буюмнинг ҳажмий оғирлиги толанинг солиштира оғирлигига, буюмнинг говаклигига боғлиқ. Буюмнинг ҳажмий оғирлиги ёки тола қатламининг ўлчами иссиқлик ўтказувчанлигига ва бошқа турдаги хоссаларига боғлиқ. Ундан ташқари солиштира ва ҳажмий оғирлик кўрсаткичлари буюмнинг тўлдирувчанлиги ва говаклигини аниқлайди.

Тола ва ипларнинг чизиқий зичлиги. Тола ва ипларнинг чизиқий зичлигини баҳолаш турли хусусиятларда ва турли бирлик ўлчовларида ифодаланилади (2-жадвал).

2-жадвал

Тола ва ипларнинг чизиқий зичлигини аниқлашда ишлатиладиган ўлчов бирликлари ва хусусиятлари

Тола ва ипларнинг хоссалари	Хусусиятлари	Белгиланиши	Ўлчов бирлиги
Йўғонлик	Кўндаланг кесими, диаметр	d	мм, мм
	Кўндаланг кесим юзи	S	мм^2 , мм^2
Ингичкалик	Йўғонлик тексда, чизиқий	T _i	дене/450м
	Зичлик	N	км/кг, м/г,
	Титр		мм/мг
	Номер		

ГОСТ 10878-84 стандартида текс тизимида тола, йигириш ишлаб чиқаришидаги хомаки маҳсулотларнинг йўғонлигини баҳолаш бирлик узунлигига тўғри келувчи массанинг қиёсий ўлчови билан характерланади ва қуйидаги формула ёрдамида ифодаланилади.

$$T = m / L$$

бу ерда: Т-маҳсулот йўғонлиги, текс; m-L км узунликдаги маҳсулот массаси, г.

Стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилот (ИСО) йўғонликни бирлик оғирлик тизимини қабул қилди, ҳамда мг/км, г/км бирликларида ифодаланди. Бу ўлчаш бирликлари «мтекс», «текс», «ктекс» деб номланади.

Оғирлик хусусиятларининг номер N билан боғлиқлиги қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$T[\text{мтекс}]N=10^6$$

$$T[\text{текс}]N=10^3$$

$$T[\text{ктекс}]N=1$$

$$T_g N=10000$$

$$T_j N=9000$$

бу ерда: T_g -г/10 км даги йўғонлик, грекс; T_j -г/9 км ёки денье/450 м да титр.

Тола ва ипларнинг йўғонлигини баҳолашда «текс» оғирлик тизимида ўтишни ИСО уч босқичда амалга оширишни таклиф этди. Биринчи ва иккинчи босқичда йўғонлик ва ингичкалик иккита кўрсаткич билан, бошланишида N(T), кейин T(N), учинчида битта-T билан белгиланади.

Шартли диаметр. Тола ва ипларнинг ингичкалиги бир хил кўндаланг кесим юзига, модда билан тўлдирилганлигига эга бўлиши мумкин, аммо қувурлар ҳисобига ёки ипнинг кўндаланг кесимида толаларнинг жойлаштириш зичлиги турлича бўлиши ҳисобига кўринарли кўндаланг ўлчамлари турлича бўлади.

Шартли диаметр қуйидаги формула бўйича ҳисобланади.

$$d_m = 0,0357 \sqrt{\frac{T}{\gamma}}$$

бу ерда: d_m -шартли диаметр, мм; γ -тола ёки иплардан ташкил этувчи модданинг солиштирма оғирлиги, мг/мм³; Т- йўғонлик, текс.

Эшилиш Э ва эшилиш коэффициенти α биринчи сонли қийматларини ўзгартирмасдан α эшилиш коэффициентини қуйидаги формула бўйича ҳисоблаш мумкин.

$$\alpha = K / N$$

бу ерда: K-1 метрдаги эшилишлар сони бўлиб, $K=\alpha\sqrt{N}$ га тенг бўлади; N-ипнинг номери, мг/мм².

Тексдаги ипнинг йўғонлик Т хусусияти қуйидаги формула бўйича ҳисобланади.

$$\alpha = K \sqrt{T} / 31,6 = K \sqrt{T}$$

Шундай қилиб, эшилиш коэффициентининг сонли қийматлари юқоридаги формула бўйича ҳисоблашда бир хил бўлади. Бундай қайта ҳисоблаш, агар эшилиш коэффициенти α , қуйидаги формула бўйича аниқланганда керакдир.

$$\alpha = K \sqrt{T}$$

α ва α , солиштириш учун қуйидаги формула бўйича амалга оширилади.

$$\alpha_i = 0,316 \cdot \alpha$$

Мутлоқ ва нисбий мустаҳкамлик тўқимачилик материалларининг мутлоқ мустаҳкамлигини характерлайди, масса бирлигида (кг,г) нотўғри ифодаланади. У ҳар доим (Н, дан, сН, кгк, гк) кучни ўлчаш бирлигида ифодаланади. Баъзи бир ҳолларда СИ тизим бирлигида ўтишда каррали ва улушли бирликлар қўлланилади, яъни кгк бирлиги ўрнига деканьютон (дан), гк бирлиги ўрнига сантиньютон (сН).

Тахҳо тола ва ипларнинг солиштирма узилиш кучи P_n бирлик чизиқий зичликка тўғри келувчи мустаҳкамлик билан характерланади ва у қуйидаги формула бўйича ҳисобланади.

$$P_n = P_x / T$$

бу ерда: P_x -тола ёки ипларнинг ҳақиқий мустаҳкамлиги, сН; Т-тола ёки ипнинг чизиқий зичлиги, текс.

Узилишдаги узайиш эса қуйидаги формула бўйича ҳисобланади.

$$L_p = 0,001 \cdot P_x \cdot N$$

Баъзи турдаги ипларнинг мустаҳкамликнинг нисбий хусусияти сифатида, сифати яхши деган тушунча киритилади ва у қуйидаги формула ёрдамида ифодаланади.

$$D = Q_p \cdot N$$

бу ерда: Q_p -калава мустаҳкамлиги, гк.

Узилишдаги мутлоқ узайиш I_y узилиш пайтида ип намунасининг чўзилиши бўлиб миллиметрда ифодаланади ва у қуйидаги формула бўйича ҳисобланади.

$$L_y = L_k - L_o \quad (1.15)$$

бу ерда: L_o -намунанинг бошланғич узунлиги, мм; L_k - намунанинг узилишдан олдинги узунлиги, мм.

Узилишда бажарилган иш R ташқи кучлар таъсирида намунанинг тузилишда қанчалик миқдорда энергияни сарфланишини, тузилишида намуна тузилишининг энергия билан боғлиқлигини кўрсатди.

Узилишда бажарилган иш қуйидаги формула ёрдамида ҳисобланади.

$$R = \eta \cdot P_p \cdot I_p$$

бу ерда: R -узилишда бажарилган иш, $\text{дан} \cdot \text{см}$; P_p -намунанинг мустаҳкамлиги, кгк; I_p - узилишдаги узайиш, мм; η - тўлиқлик коэффиценти. Узилишдаги солиштирма иш ҳажми V ва оғирлиги G бўйича мос равишда қуйидаги формулалар орқали ҳисобланади.

$$r_v = R/V \quad r_g = R/G$$

бу ерда: V -намунанинг ҳажми, см^3 ; G -намунанинг оғирлиги, г.

Тола ва ипларнинг гигроскопик хоссалари нисбий ҳисобланади, фоизда ифодаланади.

Буюмларнинг ўтказувчанлиги. Ҳаво ўтказувчанлик, нам ва сув ўтказувчанлик СИ тизмида юза м^2 да, ҳаво, сув ва бугнинг ўтиш вақти секундда ифодаланади. Ҳаво, буг ва сувнинг ўтиш миқдори қулай равишда м^3 ёки кг, дм^3 ёки мг да ифодаланади.

Таянч иборалар

Материал зичлиги, чизиқий зичлик, зичлик, солиштирма оғирлик, материалларнинг модда ҳажми, назарий оғирлик, ҳажмий масса, маҳсулот йўғонлиги, Халқаро ташкилот, грекс, дене, текс, шартли диаметр, эшилиш коэффиценти, мутлоқ ва нисбий мустаҳкамлик, узилишда бажарилган иш, узилишдаги узайиш, ҳаво ўтказувчанлик, нам ва сув ўтказувчанлик

Назорат саволлари

1. Тўқимачилик материалшунослигида қўлланилувчи бирликлар ҳақида изоҳ беринг.
2. Зичлик, солиштирма ва ҳажмий оғирлик бирликлари ҳақида маълумот беринг.
3. Тола ва ипларнинг чизиқий зичлиги, бирликлари.

ЎЛЧАШНИНГ ТУРЛАРИ ВА УСУЛЛАРИ

Объектлар ҳақида ва бутун ер юзидан миқдорий маълумотларни олиш фақат ўлчаш йўли билан, яъни махсус техник воситалар ёрдамида аниқланади. Шундай қилиб, ўлчаш натижасида аниқланган катталиқни ўлчашда бирлик қиймати орқали олинади. Ўлчаш йўли билан олинган қийматларни тўғрилиги учун «ҳақиқий қиймати» олинади. Амалиётда ўлчаш ишлари турлича фарқланади: вақтнинг ўлчам қийматларига боғлиқлик характери, сонли қийматнинг олиниш усули, ўлчашнинг аниқ натижаларини аниқлаш, ўлчаш воситаларини қўллаш бўйича олинган натижаларни қайта ишлаш, ишнинг мураккаблиги ва ўлчам қийматларининг хатолиги. Ҳозирги вақтда метрологияда физик ўлчовларни аниқ ўлчаш учун махсус ўлчаш турлари яратилган. Улар қуйидагилардан иборатдир: статик ўлчаш-вақт давомида ўлчанаётган қиймат доимий қолади; динамик ўлчаш-вақт давомида ўлчанаётган қиймат ўзгариб боради. Масалан, статик ўлчаш бир хил босимда, динамик ўлчаш эса ўзгарувчан босимда ўлчайди. Ўлчаш ишлари белгиланган

тартибда аттестацияланган ўлчаш ишларини бажариш услублари ёрдамида амалга оширилади.

Ўлчаш ишлари асосан ўлчаш воситалари ёрдамида амалга оширилади. Ўлчаш воситалари қўлланилиши бўйича ўлчашлар, қайта ўзгарувчан ўлчашлар, ўлчаш асбоблари, ўлчаш қурилмалари ва ўлчаш тизимларига бўлинади.

Ўлчашнинг икки хил тури мавжуд: лабораториявий ўлчаш, техник ўлчаш.

«Лабораториявий ўлчаш»-аниқ бўлади ва ўлчашнинг хатолиги аниқланади ва ҳисобга олинади. Бу ўлчаш илмий-тадқиқот ишларида қўлланилади.

«Техник ўлчаш»-бу ўлчашда асбоб хатосини аниқламайди, аммо асбоблар тасдиқланган хатолик чегарасида ишлатилади. Ишлаб чиқариш шароитида хом ашё ва тайёр маҳсулотларнинг кўрсаткичлари техник ўлчаш ёрдамида аниқланади. Ўлчанаётган катталиқнинг сон қиймати қуйидаги ўлчаш усуллари билан аниқланади:

Бир каррали ўлчаш- бир маротаба бажарилган ўлчаш. Масалан: вақт, савдода маҳсулот массаси ёки ҳажмини ўлчаш.

Кўп каррали ўлчаш-бир каррали ўлчашнинг «n» баробар такрорланиши. Масалан: ипларнинг мустаҳкамлигини аниқлаш.

Статик ўлчаш-ўлчаш вақти давомида катталиқ ўзгармайди деб қабул қилинган катталиқни ўлчаш. Масалан: меъёрий ҳароратда узунлик, ер юзини ва ҳоказоларни ўлчаш.

Динамик ўлчаш-ўлчамлари ўзгарувчан катталиқни ўлчаш, яъни ўлчанаётган катталиқ вақт давомида ўзгариб туради. Масалан: ўзгарувчан босимни ўлчаш, ҳақиқатдан олганда барча катталиқлар вақт ичида озгина бўлса ҳам ўзгаришлар таъсирида бўлади. Агар жуда ҳам сезгир асбоблар билан катталиқ ўлчанса, фарқни аниқлаш мумкин. Шунинг учун статик ва динамик ўлчашларга шартли ажратилади.

Бевосита ўлчаш-олинаётган катталиқнинг қиймати бевосита ўлчаш йўли билан олинади. Масалан: чизигич ёрдамида узунликни ва тарози ёрдамида массани ўлчаш.

Билвосита ўлчаш-изланаётган катталиқ билан функционал боғланган бошқа катталиқларни бевосита ўлчаш орқали аниқлаш.

Масалан: цилиндрдаги жисмнинг ҳажмий массаси-зичлиги (кг/мм^3)ни аниқлаш бўлиб, бунда жисмнинг массаси ва цилиндрининг ўлчамларини ўлчаш керак.

Таққослаш усули-ўлчов бирлиги таққослаш усули бўлиб, маълум катталиқни ўлчаш учун ўлчов катталиги мавжуд. Ўлчанадиган катталиқ ўша ўлчов катталиги билан таққосланади. Масалан: қадок тошлар ёрдамида масса аниқланади.

Нолга келтириб ўлчаш-ўлчанаётган катталиқ таққослаш асбобини нолга келтириш билан аниқланади. Масалан: электровлагомерда намликни аниқлаш, ПО-2 асбобида каноп намунасини тайёрлаш.

Дифференциал усул-бу усул айирмалли усул деб айтилади. Бунда ўлчанадиган катталиқ маълум катталиқ ўртасидаги айирма билан аниқланади.

Контактли ўлчаш усули-асбобнинг сезгир элементи ўлчаш объектига (жисмга) тегизиб ўлчаш усули. Масалан: диаметр, узунлик ва ҳароратни ўлчаш.

Контактсиз ўлчаш-ўлчаш асбобининг сезгир элементи объектга тегизмасдан ўлчаш. Масалан: масофани радиолокатор билан ўлчаш.

Ҳозирги вақтда республикаимиз саноат корхоналарида жуда кўп асбоб-ускуналар мавжуддир. Шу сабабли олинаётган ўлчов қийматларини камроқ хатолик билан ҳосил бўлишини амалга оширмоқчи бўлсак, эски асбоб-ускуналар ўрнига замонавий типдаги хорижий давлатларнинг асбоб-ускуналари билан таъминлашдан иборатдир. Ҳар қандай ўлчаш асбобларида ишлашдан олдин, биринчи навбатда унинг тузилиши, ҳужжати ва ишлаш услуби билан танишиб чиқиш керак бўлади. Булар махсус стандартларда ва йўриқномаларда кўрсатилган.

Ўлчаш воситалари хусусиятлари бўйича қуйидаги турларга бўлинади:

1. Ўлчаш воситалари метрологик мақсадлар бўйича 3 хил бўлади:

-эталон ўлчов, эталон асбоблар-булар бирламчи эталонлар деб аталади. Бу эталонлар давлат ва халқаро миқёсда сақланади.

-намунавий ўлчов, намунавий асбоблар-булар иккиламчи эталонлар деб аталади. Бу бирламчи эталонлар билан солиштирилади ва ишчи ўлчаш воситаларига узатилади.

-ишчи ўлчов, ишчи асбоблар бевосита амалий ишларда ишлатилади.

Ўлчаш воситаларининг конструктив тузилиши 4 хил бўлади: ўлчаш асбоблари, ўлчаш ускуналари, ўлчаш тизими ва ўлчаш мажмуаси.

Ўлчаш ишлари асосан асбоб-ускуналар ёрдамида амалга оширилади ва улар қуйидаги турларга бўлинади:

-кўрсатувчи асбоблар-катталикларни ўлчаш вақтида натижалар шкаланинг кўрсатишидан олинади. Масалан, узиш машиналари, термометрлар, торсион тарози ва ҳоказо.

-солиштирувчи асбоблар-синов йўли билан олинган натижаларни ўлчов ёки эталон билан солиштириш натижасида ҳосил қилинади. Масалан, тарозиларда қадоқлаш билан массани аниқлаш.

-ўзиёзар асбоблар-ўлчанаётган катталиқни автоматик равишда ҳаракатдаги тасмага ёзиб туради. Масалан, термограф, гигрограф, кардиограмма ва ҳоказо.

-йиғувчи асбоблар-вақт давомида ўлчанаётган катталикларни жамлаб кўрсатади. Масалан, газламаларнинг сув, ҳаво ўтказувчанлиги ва ҳоказо.

-бошқарув асбоблари-технологик жараёнда ўрнатилган катталиқни автоматик равишда бошқариб туради. Масалан, қуритиш ускунаси АК-2 ҳароратни $105 \pm 2^{\circ}\text{C}$ да бошқаради.

Ўлчаш ускуналари-бир жойда жойлашган бир қанча катталикларни ўлчаш. Масалан: электротехник материалларнинг солиштира қаршилигини ўлчайдиган ёки пахта толасининг узунлигини аниқлашда ишлатиладиган ускуналардир.

Ўлчаш тизими-ишлатилиш мақсади бўйича 3 хил бўлади:

- а) хабар берувчи ўлчаш тизими;
- б) назорат қилувчи ўлчаш тизими;
- в) бошқарувчи ўлчаш тизими.

Ўлчаш мажмуаси-асосий ва ёрдамчи ўлчаш воситалари ва ЭХМ билан «ўлчаш, ахборот бериш тизимида» аниқ масалани бажаради.

Ўлчаш воситаларининг автоматлаштирилган даражаси бўйича 3 хил бўлади:

1) Автоматлаштитрилмаган ўлчаш воситалари-оддий ўлчаш асбоблари. Масалан: ипнинг мустаҳкамлигини РМ-3 асбобида, ипнинг бурилиши КУ-500 асбобида аниқлаш ва ҳоказо.

2) Автоматлаштирилган ўлчаш воситалари-ўлчаш жараёнининг бир қисми автоматлаштирилган. Масалан: қуритиш ускунаси АК-2, бунда ҳарорат автоматик равишда қуритиш режаси сақланиб туради.

3) Автоматик ўлчаш-ўлчаш жараёнининг барчаси автоматлаштирилган. Масалан: «Устер» асбобида ипларнинг нотекислиги, мустаҳкамлиги ва узайишини ўлчаш.

Ўлчаш воситаларини стандартлаштириш даражаси бўйича икки хил бўлади:

1) Стандартлаштирилган ўлчов воситалари-давлат ёки тармоқ стандартининг талаби бўйича ишлаб чиқарилган ўлчаш воситалари.

2) Стандартлаштирилмаган ўлчов воситалари-бунда махсус масалани ечиш учун ишлатиладиган ноёб ўлчаш ускуналари, уларни стандартлаштиришга эҳтиёж йўқ. Бундай асбоблар давлат синовидан ўтмайди, фақатгина метрологик аттестация қилинади.

Ўлчанаётган физикавий катталикларга нисбатан асосий ўлчаш воситалари ва ёрдамчи ўлчаш воситаларига бўлинади.

Ўлчашнинг учта аксиомаси мавжуд:

1-аксиома-дастлабки маълумотсиз ўлчашни бажариб бўлмайди;

2-аксиома-ҳар қандай ўлчаш таққослаш демакдир;

3-аксиома-ўлчаш амалидан олинган натижа тасодифийдир.

Аниқ ўлчов қиймати ўлчаш ишларидаги ҳақиқий қиймат дейилади. Ўлчаш систематик хатолик орқали, ахборот минимумига тасодифий бўлган кўрсаткичлар хатолиги бўйича ҳақиқий ўлчамдаги қиймат олинади. Ҳақиқий қийматни аниқлашдаги хатоликка ўлчашдаги хатолик хусусияти дейилади. Кўрсатилган

ўлчашдаги қийматларга, чегаранланган фарқи билан ҳақиқий ўлчашдаги қиймат тенг бўлиши керак, бунга меъёрий ўлчашдаги қиймат дейилади. Бу икки меъёрий ва ҳақиқий қийматларнинг бир-биридан фарқи шундаки, тайёрланиш шароити ва қўлланилишидир.

Ўлчаш ўзининг хатолигини эътиборга олган ҳолда бир қанча разрядларга бўлинади (ўлчаш 1,2 ва юқори) ва унинг асосий синфларга бўлинганлигига ўлчаш хатолиги дейилади. Ўлчаш асбобларини текшириш ишларида разрядлар берилади ва бунга намунали текшириш дейилади.

Таянч иборалар

Ҳақиқий қиймат, статик ўлчаш, динамик ўлчаш, техник ўлчаш, лабораториявий ўлчаш, бир каррали ўлчаш, кўп каррали ўлчаш, бевосита ўлчаш, билвосита ўлчаш, нолга келтириб ўлчаш, эталон ўлчов, намунавий ўлчов, ишчи ўлчов, кўрсатувчи асбоблар, солиштирувчи асбоблар, ўзиёзар асбоблар, йигувчи асбоблар, бошқарув асбоблар

Назорат саволлари

1. Ўлчашнинг турлари ҳақида изоҳ беринг.
2. Ўлчаш воситаларининг хусусиятлари бўйича турлари нималардан иборат.
3. Ўлчаш воситаларининг конструктив тузилиши.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ СТАНДАРТЛАШТИРИШ ДАВЛАТ ТИЗИМИ

Ўзбекистон Республикасининг стандартлаштириш Давлат тизимининг асосий қонун-қоидалари O'zDSt 1.0-99 стандартида батафсил келтирилган.

Ҳар бир стандартда стандартлаштиришнинг асосий вазифа ва мақсади, стандартлаштириш ишларининг ташкил этилиши ва асосий қонун-қоидалари, меъёрий ҳужжатларнинг тоифаси, стандарт турлари, халқаро ҳамкорлик бўйича асосий қоидалар,

стандарт ва техникавий шартларнинг қўлланилишини, стандартларга ва ўлчов воситаларига нисбатан давлат назоратини белгилайди.

Стандартлаштириш - мавжуд ёки бўлажак масалаларга нисбатан тартиблаштиришга йўналтирилган илмий-техникавий фаолият.

Меъёрий ҳужжат - ҳар хил фаолият турлари ва унинг натижаларига дахлдор қоидалар, умумий қонун-қоидалар ёки тавсифларни ўзида қамраб олган ҳужжатдир.

Стандарт -кўпчилик манфаатдор томонлар келишуви асосида ишлаб чиқилган ва маълум соҳаларда энг мақбул даражали тартиблаштиришга йўналтирилган ва фаолиятининг ҳар хил турларига ёки натижаларига тегишли бўлган умумий на такрор қўллаш учун қоидалар, умумий қонун-қоидалар, тавсифлар, талаблар ва усуллар белгиланган ва тан олинган идора томонидан тасдиқланган ҳужжат.

Ҳар бир яратилган стандартлар фан, техника ва тажрибаларнинг умумлаштирилган натижаларига асосланиши ва жамият учун юқори даражадаги фойдага эришишга йўналтирилган бўлиши керак.

Ўзбекистон Давлат стандарти (O'zDSt) -стандартлаштириш бўйича давлат идораси ёки бошқа тегишли ҳуқуқга эга бўлган республика идораси Ўзстандарт Агентлиги томонидан тасдиқланган стандарт.

Техникавий шартлар -буюртмачи билан келишилган ҳолда ишлаб чиқарувчи томонидан ёки буюртмачи ва ишлаб чиқарувчи билан биргаликда ёки буюртмачи билан тасдиқланган аниқ маҳсулотга (хизматга) бўлган техникавий талабларини белгиловчи меъёрий ҳужжат.

Маҳсулотга техникавий ҳужжатлар тўплами ишлаб чиқилганда техникавий шартлар шу тўпламнинг ажралмас қисми ҳисобланади.

Стандартлар мажмуи - ўзаро боғланган стандартлаштириш объектларига келишилган талабларни белгиловчи ва маълум илмий-техникавий ёки ижтимоий иқтисодий муаммоларни

ечимини меъёрий хужжатлар билан таъминлашга умумий мақсад билан бирлашган ва ўзаро боғланган стандартлар тўплами.

Халқаро стандарт - стандартлаштириш билан шуғулланадиган халқаро ташкилот томонидан қабул қилинган ва истеъмолчиларнинг кенг доирасига яроқли бўлган стандарт.

Минтақавий стандарт - стандартлаштириш билан шуғулланадиган минтақавий ташкилот қабул қилган ва истеъмолчиларнинг кенг доирасига яроқли бўлган стандарт.

Миллий стандарт - стандартлаштириш билан шуғулланувчи миллий идора томонидан қабул қилинган на истеъмолчиларнинг кенг доирасига яроқли бўлган стандарт.

Халқаро, минтақавий ёки чет мамлакатнинг миллий стандарти тўғридан-тўғри қўлланилиши О'зДСт 1.7-2002 стандартига биноан амалга оширилади.

Ўйғунлаштирилган стандартлар - маҳсулот, жараён ва хизматларнинг ўзаро алмашинувчанлиги ва тақдим этилган ахборотни ёки синаш натижаларини ўзаро тан олишни таъминлайдиган стандартлаштириш билан шуғулланувчи турли идоралар билан биргаликда қабул қилинган ва бир хил объектларга тегишли бўлган стандартлар.

Бирхиллаштирилган стандартлар - мазмунан ўхшаш, аммо тақдим этилиш шакли жиҳатидан бошқача ўйғунлашган стандартлардир.

Бирхиллаштириш - муайян эҳтиёжни қондириш учун зарур бўлган энг мақбул ўлчамлар сонини ёки маҳсулот, жараён ва хизмат турларини танлаш.

Стандартлаштириш объекти - стандартлаштириладиган нарсa (маҳсулот жараён, хизмат).

Стандартлаштириш соҳаси - ўзаро боғланган стандартлаштириш объектлари мажмуидир.

Хавфсизлик - зарар етказиши мумкин бўлган ножўя хавфхатарнинг йўқлигидир.

Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш - атроф-муҳитни маҳсулотлар, жараёнлар ва хизматларнинг ноқулай таъсиридан ҳимоя қилиш демакдир.

Маҳсулотни ҳимоя қилиш - маҳсулотдан фойдаланиш, транспортда ташиш ва сақлаш вақтида уни иқлим ёки бошқа ноқулай шароитлар таъсир қилишидан сақлашдир.

Мослашувчанлик - маҳсулотлар, жараёнлар ёки хизматларнинг ўзаро номақбул таъсир кўрсатмайдиган тарзда биргаликда, топшириқдаги шароитларда белгиланган талабларни бажариш учун фойдаланишга яроқлилиги демакдир.

Ўзаро алмашинувчанлик - бир хил талабларни бажариш мақсадида бир хил буюм, жараён, хизматдан фойдаланиш ўрнига бошқа бир хил буюм, жараён, хизматнинг яроқлилигидир.

Бир турдаги маҳсулотлар туркуми деб маҳсулотнинг функционал йўналтирилганлиги, қўлланиш соҳаси, конструктив-технологик ечими ва асосий сифат кўрсаткичларининг номларини билдирадиган энг катта даражадаги йиғиндисига айтилади.

Халқаро стандартлаштириш - барча мамлакатларнинг тегишли идоралари эркин ҳолда иштирок этиши мумкин бўлган стандартлаштиришдир.

Минтақавий стандартлаштириш - иштирок этиши дунёдаги фақат битта географик ёки иқтисодий регионга қарашли мамлакатнинг тегишли идоралари учунгина очик бўлган стандартлаштиришдир.

Миллий стандартлаштириш - муайян бир мамлакат доирасида ўтказиладиган стандартлаштиришдир.

Давлат назорати - корхоналар, лавозимдор шахслар ва фуқароларни стандартларнинг мажбурий талабларига ҳамда маҳсулотлар, жараёнлар ва хизматлар сифатига, шунингдек сертификатлаштирилган техникавий шартларга риоя этишни назорат қилиш ваколатига эга бўлган давлат идорасининг фаолиятидир.

Стандартлаштиришнинг мақсадлари қуйидагилардан иборат:

- маҳсулотлар, хизматлар ва жараёнларнинг (кейинчалик-маҳсулот) сифати ва номлари масаласига давлат ва истеъмолчиларнинг манфаатини ҳимоя қилиш, кишилар соғлиги ва ҳаёт хавфсизлигини таъминлаш, табиатни муҳофаза қилиш;

- фан ва техниканинг ривожлантирилиши билан аҳоли ва халқ хўжалигининг эҳтиёжларига мувофиқ равишда маҳсулот сифатини ошириш;

- маҳсулотнинг бир-бирига мослиги ва ўзаро алмашувчанлигини таъминлаш;

- кишилар моддий ресурсларининг тежалишига, иқтисодий кўрсаткичларнинг яхшиланишига қўмаклашиш;

- савдода техникавий тўсиқларни бартараф қилинишига, жаҳон бозорида рақобат қилиш қобилиятининг таъминланишига эришиш;

- табиий ва технологик ҳалокатлар ва бошқа фавқулодда вазиятлар рўй беришини ҳисобга олган ҳолда халқ хўжалиги объектларининг хавфсизлигини таъминлашдир.

Стандартлаштириш вазифалари. Стандартлаштиришнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- истеъмолчи ва давлатнинг манфаати йўлида маҳсулотнинг сифати ва номларига нисбатан энг мақбул талабларни қўйишдан;

- давлат, республика фуқаролари ва чет эл эҳтиёжи учун тайёрланган маҳсулотга, керакли талабларни белгиловчи меъёрий ҳужжатлар тизимини ва уни ишлаб чиқиш қоидаларини яратиш, ишлаб чиқиш ва қўллаш, шунингдек ҳужжатлардан фойдаланишини назорат қилиш;

- стандарт талабларининг саноати ривожланган чет мамлакатларнинг халқаро, минтақавий ва миллий стандартлари талаблари билан уйғунлашувини таъминлаш;

- бир-бирига мосликнинг барча (конструктив, электрик, электромагнитли, маълумот, дастур ва бошқалар) турларини, шунингдек маҳсулотнинг ўзаро алмашувчанлигини таъминлаш;

- параметрик ва турлар ўлчамли қаторларини, таянч конструкцияларни, буюмларнинг конструктив жиҳатдан бир хил қилинган модуллашган блокли таркибий қисмларини аниқлаш ва қўллаш асосида бирхиллаштириш;

- маҳсулот, унинг таркибий қисмлари, буюмлари, хом ашё ва материаллар кўрсаткичлари ва тавсифнинг келишиб олиш ва боғланиш;

- материал ва энергия сигимни камайтириш, кам чиқинди чиқариш технологияларни қўллаш;

- маҳсулотнинг эргономик хоссаларига талабларнинг белгиланиши;

- метрологик меъёр, қоида, низом ва талабларнинг белгиланиши;

- стандартлаштириш бўйича халқаро тажрибадан фойдаланишни кенг авж олдириш, мамлакатнинг халқаро ва минтақавий стандартлаштиришда иштирок этишни кучайтириш;

- хорижий мамлакатларнинг талаблари Ўзбекистон Республикасининг халқ хўжалиги эҳтиёжларини қондира олган ҳолларда уларнинг халқаро, минтақавий ва миллий стандартларининг мамлакат стандартлари ва техникавий шартлар тариқасида тўғридан-тўғри қўллаш тажрибасини кенгайтириш;

- технологик жараёнларга талабларни белгилаш; маҳсулотни стандартлаштириш ва унинг натижаларидан фойдаланиш соҳасида халқаро ҳамкорлик қилиш юзасидан ишларини ташкил қилиш;

- техник-иқтисодий ахборотни таснифлаш ва кодлаш тизимини яратиш ва жорий этиш;

- синовларни меъёрий-техник жиҳатдан таъминлаш, маҳсулот; сифатини сертификалаш, баҳолаш ва назорат қилиш.

Ўзбекистон Республикасининг стандартларини ишлаб чиқиш, келишиш, тасдиқлаш ва рўйхатга олиш тартиби О'зДСт 1.1-99 билан белгиланади. Техникавий шартлар О'зДСт 1.2-99 да белгиланади.

Корхоналар стандарти О'зДСт 1.3-99 да белгиланган тартибда ишлаб чиқарилади, келишилади, тасдиқланади на рўйхатдан ўтказилади.

Тўқимачилик ва енгил саноат корхоналарида қўлланилаётган асосий стандартлар: техникавий шартлар стандарти; тажриба услубининг стандарти; жойлаштириш, тахлаш ва сақлаш стандарти; ўлчаш асбоблари ва воситаларни аниқлаш услублари бўйича стандартлари; тўғри эксплуатациялаш ва созлаш стандарти;

е) технологик жараённи ташкил қилиш бўйича стандарт.

Техникавий шартлар стандарти - маҳсулотга қўйилган техник талаби ва тайёрланиши, ташиш ва ишлатилиши, тўғри қабул қилиш, сифат кўрсаткичларини услублар асосида текшириш, уларни сақлаш, қабул қилиш ва жўнатиш учун қўйилгандир.

Мисол учун: О'зDSt 604-2016. Пахта толаси. Техник шароит.

Таҷриба услублари учун стандарт - таҷриба ишлари учун намуналар танлаш ва олиш, уларни текшириш, ўлчаш ва уларнинг сифат кўрсаткичларини баҳолаш. Мисол учун: О'зDSt 618-2008. Пахта толаси. Пахта толасининг пишиб етилганлигини аниқлаш стандарти.

Ташиш, сақлашга риоя қилиш бўйича стандарти - талаб маркировкаси бўйича аниқланган маҳсулот гуруҳи маҳсулот хусусиятларини харидорларга тўлиқ хабар бериш учун қўлланилиши, маҳсулотнинг сифат кўрсаткичларини сақлаш вақтида техник-эстетикани ҳисобга олмоқ керак.

Мисол учун: О'зDSt 841-2016. Пахта толаси. Жойлаштириш, сақлаш ва уни тахлаш.

Ўлчаш асбобларини текшириш учун стандарти - қўйилган асбобларнинг тўғри ва аниқ таъминланиш услубини текширишни ўтказишдир.

Мисол учун: ГОСТ 8.061. Шкалаларни текшириш қуролмаси.

Ишлатилиши ва созлаш қоидаси бўйича стандарти - берилган шароит ва режимга берилган гуруҳ ёки турдаги маҳсулотнинг ишга қобилиятлиги, унинг эксплуатацион хусусиятларини кафолатлашнинг умумий қоидасини кўриб чиқиш. Баъзи бир ҳолда, стандартлаш қийин бўлган маҳсулотни эксплуатация қилиш жойида монтаж ва демонтаж услуги кўриб чиқилади.

Технологик жараёни ташкил қилиш стандарти - технологик жараёнда маҳсулотни берилган гуруҳ ёки йўналиш бўйича таъминлаш учун технологик воситаларни ишга тушириш ва уни текшириш, ундан ташқари ривожланган ишлаб чиқаришда ягона сифатли маҳсулот билан таъминлашни тадбиқ этишдир.

Таянч иборалар

Стандартлар мажмуи, Халқаро стандарт, минтақавий стандарт, миллий стандарт, уйғунлаштирилган стандартлар, бирхиллаштирилган стандартлар, стандартлаштириш объекти, маҳсулотни ҳимоя қилиш, мослашувчанлик, ўзаро алмашинувчанлик, минтақавий стандартлаштириш,

Назорат саволлари

1. Ўзбекистон Республикасининг стандартлаштириш Давлат тизимининг асосий қонун-қоидалари.
2. Стандартлаштириш ҳақида маълумот беринг.
3. Стандартлаштиришнинг турлари ҳақида маълумот беринг.

СТАНДАРТЛАШТИРИШНИНГ АСОСИЙ ҚОНУН-ҚОИДАЛАРИ

Стандартлаштириш билан шуғулланадиган миллий идора Ўзбекистон Республикасида стандартлаштириш соҳасидаги ишларни қуйидаги қонун-қоидаларга асосан ташкил этади: ихтиёрийлик, ошқоралик, байналминаллик, барча манфаатдор томонларнинг иштироки, техникавий даражанинг ва самарадорликнинг ҳисобга олиниши, асоссиз ҳар хилликнинг қисқартирилиши, стандартларнинг тўлиқлиги ва уйғунлиги.

Стандартларни ишлаб чиқишда қуйидагиларни: стандартлаштирилган ўзаро боғланган объектларга қўйилган талабларни келишиб олиш ва стандартлаштириш бўйича меъёрий ҳужжатларни амалда жорий этиш муддатларини уйғунлаштириш йўли билан шу объектларни тўлиқ ва ҳар томонлама стандартлаштириш; меъёрий ҳужжатларга киритиладиган талабларнинг мақбуллигини таъминлаш лозим.

Замонавий фан ва техника ютуқлари, чет эл ва мамлакатимизнинг илғор тажрибасига мувофиқлаштириб, мунтазам текшириш ва стандарт талабларини янгилаш йўли билан стандартдаги кўрсаткичларни ўз вақтида ўзгартириб туриш керак.

Стандартлар фақат шундай талабларни жорий этиш керакки, улар маҳсулот хоссасини ва ундан фойдаланиш хусусиятига оид томонларни аниқлаш лозим.

Стандартларда объектив равишда текширилиши мумкин бўлган талаблар киритилади.

Стандартлар маҳсулотни сертификатлаштириш мақсадлари учун яроқли бўлиши керак.

Стандарт талабларининг бир хил маънода тушунилишини таъминлаш учун у аниқ ва яққол ифода этилиш лозим.

Стандартлаштириш ишларини ташкил этиш. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Ўзбекистон Республикасида стандартлаштириш бўйича ишларни ташкил қилиш" тўғрисида 1992 йил 2 мартдаги 93-сон қарорига мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш **Ўзстандарт Агентлиги** - стандартлаштириш бўйича миллий идора ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида стандартлаштириш бўйича ишлар **Ўзстандарт Агентлиги** томонидан стандартлаштириш бўйича техник қўмиталари (ТҚ), корхоналар, бирлашмалар ва бошқа манфаатдор ташкилотларнинг бўлажак режалари (дастурлари) тузиладиган йиллик режалар бўйича амалга оширилади.

Республика стандартлаштириш режасига биринчи навбатда миллий стандартлар талаблари билан уйғунлигини, кишиларнинг ҳаёти ва соғлиги учун хавфсизликни, атроф-муҳитнинг муҳофаза қилинишини, истеъмолчилар ҳуқуқининг ҳимоя қилинишини, миллий социал-иқтисодий ва илмий-техникавий дастурларнинг амалга оширилишини таъминлайдиган стандартларни ишлаб чиқиш киритилади.

Ўзбекистон Республикаси стандартлари ва техникавий шартларни ишлаб чиқиш, одатда ҳар бир манфаатдор корхона ва ташкилотларнинг мухтор вакили бўлган мутахассислардан ташкил топган техникавий қўмиталар кучи билан ёки стандартлаштириш бўйича таянч ташкилотлари томонидан амалга оширилади.

Техник қўмиталар ўз фаолиятини стандартлаштириш бўйича техникавий қўмита ҳақидаги Намунавий низом асосида ишлаб чиқилган «Техник қўмиталар»нинг низомига мувофиқ таянч ташкилот эса «Стандартлаштириш бўйича таянч ташкилот тўғрисида»ги Намунавий низом асосида амалга оширилади.

Техник қўмиталар ва таянч ташкилотлар жорий қонунлар ҳамда Ўзбекистон Республикаси стандартларининг лойиҳаси ва техникавий шартларининг ишлаб чиқилиши юзасидан тузилган шартномага мувофиқ уларнинг сифати ва ўз муддатида олиб борилиши учун жавобгардир.

Ўзстандарт Агентлиги, Ўзбекистон Республикасининг қурилиш давлат қўмитаси, Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, Соғлиқни сақлаш вазирлиги (бириктирилган соҳалари бўйича) республика стандартлари қўриб чиқади, тасдиқлайди, уларнинг қўлланилиш муддатини чўзади ва бекор қилади ҳамда унга ўзгартиришлар киритади.

Республика стандартлари ва уларга ўзгартиришлар тасдиқланиш даражасидан қатъий назар Ўзстандарт Агентлиги давлат рўйхатидан ўтказилиши лозим.

Ўзстандарт Агентлиги республикада стандартлаштириш бўйича ишларга умумий услубий раҳбарликни таъминлайди.

Саноат ва қишлоқ хўжалиги тармоқларида стандартлаштириш бўйича ишларни ташкил қилиш ва мувофиқлаштириш учун зарурат бўлган ҳолларда, Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, идоралари, уюшмалари, концерн-лари ва бошқа хўжалик тузилмаларидан бўлинмалар (хизматлар) ва (ёки) фан ва техниканинг тегишли соҳаларидаги юқори илмий-техникавий имкониятларга эга бўлган ташкилотларда стандартлаштириш бўйича таянч ташкилотларида тузилади.

Корхона раҳбарлари корхоналарда стандартлаштириш бўйича ишларнинг ташкил этилиши ва бу ишларнинг бажарилиши аҳволи учун бевосита жавобгардир.

Корхоналар зарур бўлганда стандартлаштириш бўйича бўлинмалар (хизматлар) конструкторлик-технологик ёки илмий-тадқиқот бўлими, лаборатория, бюро ташкил этади, улар корхонада стандартлаштириш бўйича ишларга ташкилий-усулий ва

илмий-техникавий раҳбарликни амалга оширади, стандартлаштириш бўйича илмий-текшириш ва тажриба-конструкторлик ва бошқа ишларни бажарадилар, корхонанинг бошқа бўлинмалари томонидан ўтказилаётган стандартлаштириш ишларини бажаришда ҳам қатнашадилар.

Корхоналар, муассасалар, ташкилотларда стандартлаштириш бўйича олиб бориладиган ишлар асосий ишлар турига киради.

Стандартлаштириш соҳасидаги меъёрий ҳужжатларнинг тоифалари, стандартларнинг турлари. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида стандартлаштириш объектларига қўйилган талабларни белгиловчи меъёрий ҳужжатларнинг қуйидаги тоифалари қўлланилади: мустақил давлатлар ҳамдўстлигининг давлатлараро стандартлари (ГОСТ); Ўзбекистон Давлат стандартлари (O'zDSt); техникавий шартлар (ТШ); корхоналар, бирлашмалар, фирмалар, концернлар ва бошқа ҳўжалик субъектларининг стандартлари (KS); Халқаро, минтақа ва хорижий мамлакатларнинг миллий стандартлари (ИСО, МЕК ва бошқалар).

Миллий стандарлаштириш объектларига:

- ягона техникавий тилни қўшиб ҳисоблаганда умумтехникавий объектлар, умумий машинасозликда қўлланиладиган буюмларнинг намунавий конструкциялари (маҳкамлаш воситалари, асбоблар ва бошқалар), материаллар ва моддаларнинг хусусияти ҳақидаги ишончли маълумотлар, техникавий-иқтисодий ахборотни таснифлаш ва кодлаш;

- аниқ мақсадга йўналтирилган давлат илмий-техникавий ва социал-иқтисодий дастурлари на лойиҳа объектлари;

- республикага (ёки муайян корхоналарга) маҳсулот ёки технологиянинг рақобат қилиш қобилиятини оширишни таъминлаш имконини берадиган фан ва техника ютуқлари;

- республикада ички эҳтиёжини қондириш учун, шунингдек ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар киритилади.

Стандартларнинг талаблари ва техникавий шартлари халқаро, минтақавий ва саноати ривожланган хорижий мамлакатларнинг миллий стандартлари талаблари билан уйғунлаштирилиши лозим.

Стандартлар ва техникавий шартларни тасдиқловчи ташкилотлар стандартларнинг талаблари асосланганлиги учун стандартлар ва техникавий шартларни ишлаб чикувчи билан баробар жавобгар ҳисобланадилар.

Ўзбекистон Республикасининг стандартларини ишлаб чиқиш, келишиш, тасдиқлаш ва рўйхатга олиш тартиби O'zDSt 1.1-99 стандартига биноан белгиланади.

Техникавий шартлар O'zDSt 1.2-99 стандарти бўйича белгиланган тартибда ишлаб чиқилади, келишилади, тасдиқланади ва рўйхатдан ўтказилади.

Корхоналар стандарти O'zDSt 1.3-99 да белгиланган тартибда ишлаб чиқилади, келишилади, тасдиқланади ва рўйхатдан ўтказилади.

Маҳсулот стандартлари на техникавий шартларини ишлаб чиқиш янги маҳсулотни яратиш (янгилаш) бўйича ишларнинг таркибий қисми ҳисобланади.

Стандартлар ва техникавий шартлар фан ва техниканинг тегишли соҳаларида чет элларда ва мамлакатимизда эришилган энг юқори ютуқларини, чет мамлакатларнинг халқаро, минтақавий ва миллий стандартлари, талабларини ҳисобга олиб, илмий-тадқиқот, тажриба конструкторлик, технологик ва лойиҳалаш ишларининг натижаларига асосланган ҳолда ишлаб чиқиши ва республикани иқтисодий ва социал ривожлантириш учун энг мақбул қарорлар қабул қилиш назарда тутилиши лозим.

Зарурат туғилганда, ишлаб чиқарувчи буюртмачи билан келишилган ҳолда ёки буюртмачининг ўзи муайян стандартлар ва техникавий шартларни ишлаб чиқиш юзасидан техникавий вазифаларни тасдиқлайди.

Стандартлар ва техникавий шартларда маҳсулот сифатига нисбатан мажбурий ва тавсия этиладиган талаблар (техникавий тавсиялар) белгиланади.

Маҳсулот сифатига социал жиҳатдан ўзаро боғлиқ бўлган, унинг аҳоли ҳаёти ва соғлиги учун хавфсизлигини, атроф-муҳитни муҳофаза қилишни, маҳсулотнинг бир-бирига мослиги ва ўзаро алмашувчанлигини таъминлай-диган, шунингдек назорат қилиш белгиси ва усуллариининг мажбурий талабларга

тўғри келиши, ҳамда бажарилиши керак бўлган талаблар сирасига киради.

Буюртмачи (истеъмолчи)да зарурат туғулгудек бўлса, у манфаатини ҳимоя қилишни таъминлайдиган талаблар сирасини кенгайтириши мумкин бўлади.

Маҳсулотларнинг ва хизматларнинг истеъмол ва бошқа тавсифлари, шунингдек стандартларнинг мажбурий талабларидан кўра кўрсаткичлари-нинг юқорироқ даражасини белгилайдиган тавсифлари, яъни корхоналарнинг республикада ва хориждаги иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилиш ва мустаҳкамлаш мақсадида тавсия қилинадиган истеъмол ва бошқа тавсифларга таъллуқлидир. Тайёрловчи ва истеъмолчи (буюртмачи) шартнома тузилаётганда тавсия этилаётган талабларни қўллаш зарурлигини аниқлайди. Улар шартномага киритилгандан сўнг келишувчи томонлар учун мажбурий бўлиб қолади.

Тузилаётган шартномаларда стандартлар ва техникавий шартларнинг мажбурий талаблари салбий томонга оғиб кетишга йўл қўйилмайди.

Техникавий шартлар ва стандартларда мажбурий талабларга доир бўлимда баён этилган, масалан, синов усуллари, жойлаштириш, транспортда ташиш, тамғалаш на бошқаларни белгилайдиган, бошқа стандартларга ҳавола қилинган тақдирда, ишора қилинган стандартларнинг талаблари қўлланиш учун мажбурий бўлиб қолади.

Агар маҳсулотнинг мажбурий талабларига мувофиқлиги амалдаги стандартларга мўлжалланган тартибда тасдиқланмаса ёки сертификатлаштириш лозим бўлган маҳсулот сертификатлаштирувчи синовлардан ўтмаган бўлса, истеъмол қилиниши мумкин эмас.

Хориждан келтирилаётган ва аҳолига чиқарилаётган маҳсулот Ўзбекистон Республикасида қўлланилаётган стандартлар ва техникавий шартларнинг мажбурий талабларига жавоб бериши, шунингдек, сертификатлаштириши лозим бўлган маҳсулотни тегишли сертификатлар билан ёки **Ўзстандарт Агентлиги**, Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, қурилиш давлат қўмитаси, Соғлиқни сақлаш вазирлиги

(уларнинг ваколати доирасида) ҳудудий идораларнинг ҳулосаси ёки тегишли сертификати билан тасдиқланиши лозим.

Стандартлар ва техникавий шартларнинг мажбурий талаблари идоравий бўйсунитидан ва мулкчиликнинг қайси шаклда бўлишидан қатъий назар барча давлат, кооператив, ижара, уюшма, қўшма ва бошқа корхона ҳамда ташкилотлар, шунингдек республика ҳудудида ишбилармонлик фаолияти билан шуғулланётган фуқароларга ҳам таъллуқлидир.

Стандартлаштиришнинг мажбурий талаблари ва техникавий шартларнинг бузилишига йўл қўйган корхоналар ва мансабдор шахслар амалдаги қонунларга биноан жавобгарликка тортиладилар.

Стандартлар ва техникавий шартлар маҳсулотнинг аҳоли ҳаёти ва соғлиги учун хавфсизлиги, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, барча ресурсларни тежаб-тергаш ва бошқалар бўйича техникавий қонуний меъёрларга амал қилинишини таъминлаш лозим.

Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотга техникавий шартлар ва корхона стандартлари талаблари ушбу маҳсулотга давлатлараро ва миллий стандартларнинг мажбурий талабларига қарама-қарши бўлмаслиги ва ўша стандартларда кўрсатилган талаблардан паст бўлмаслиги шарт. Лозим бўлган тақдирда маҳсулотнинг асосий техникавий-иқтисодий кўрсаткичларини, унинг номлар (турлар)ининг оқилона таркиби ва бошқа талабларини аниқ белгилайдиган бир турдаги маҳсулот гуруҳига стандарт ишлаб чиқиши мумкин. Асос бўлувчи стандартлар ташкилий-техникавий жараёнларнинг бажарилиши, шу жумладан ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш ва маҳсулотни қўллаш жараёнлари тартибини (қоидаларини), шунингдек фаолиятини муайян соҳада ишларни ташкил этишнинг асосий (умумий) қоидаларини белгилайди.

Умумтехникавий стандартлар маҳсулотнинг техникавий жиҳатдан бир-бирига мос бўлиши ва ўзаро алмашинувини таъминлаш учун зарур бўлган ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш ва маҳсулотни қўллашнинг умумтехникавий талабларини, шунингдек меҳнат хавфсизлиги, атроф-муҳитни ҳимоя қилиш (экология),

зарарли таъсирлардан (шовқин, тебраниш ва бошқалардан) ҳимоя қилиш, намунавий технологик жараёнлар, маҳсулот сифатини назорат қилиш (синаш) усуллари, ҳужжатларни бирхиллаштириш талабларини белгилайди.

Маҳсулотнинг аниқ тури (белгиси, андозаси ва бошқалар)га техникавий шартлар стандартлари маҳсулот сифатига ҳар томонлама талаблари белгилайди.

Техникавий шартларнинг миллий стандартлари оммавий ёки серияли ишлаб чиқарилаётган маҳсулот учун ишлаб чиқилади.

Техникавий талабларнинг стандартлари маҳсулотнинг тўғри фойдаланишини, буюмларнинг пишиқлиги (узоқ муддатга чидаши), техникавий мослашувчанлиги ва ўзаро алмашувчанлигини, машиналар, ускуналар ва асбобларнинг бирхиллигини, маҳсулотнинг рақобатбардошлик қобилияти оширилишини таъминлайдиган асосий кўрсаткичлар меъёри ва талабларини белгилайди.

Назорат усуллари (синовлар, таҳлил қилишлар, ўлчовлар, таърифлашлар) стандартлари маҳсулотнинг битта ёки бир нечта турдош гуруҳлари учун ишлаб чиқилади. Стандарт синаш ишларида намуналарни танлаш тартибини, бу маҳсулотнинг сифат кўрсаткичларини баҳолаш бирлигини таъминлаш мақсадида унинг истеъмол қилиш (фойдаланиш), таърифларини назорат қилиш (синаш, таҳлил қилиш, таърифлаш, ўлчаш) усуллари, шунингдек маҳсулотни яратиш, назорат қилиш, сертификатлаштириш ва фойдаланиш чоғида синаб кўриш усуллари белгилайди.

Стандартларнинг тузилиши, баён этилиши, расмийлаштирилиши ва мазмуни О'зДСт 1.5-99 талабларига, техникавий шартлар эса О'зДСт 1.2-99 га тўғри келиши керак.

Республика стандартлари, техникавий шартлар ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ва кўрсатилаётган хизматлар учун корхона стандартлари ва уларга ўзгартиришлар Ўзстандарт Агентлиги ташкилотларида бепул давлат рўйхатидан ўтказилиши лозим.

Стандартлар, техникавий шартлар ва уларга ўзгартиришлар давлат тилида ва миллатлараро муносабат тилида давлатлар рўйхатига тақдим этилади.

Давлат рўйхатидан ўтмаган стандартлар, техникавий шартлар ва уларга ўзгартиришлар ҳақиқий эмас деб ҳисобланади.

Ўзстандарт Агентлигига республика стандартларини нашр қилиш ва қайта нашр қилиш, шунингдек Мустақил давлатлар ҳамдўстлигининг давлат стандартлари (ГОСТ)ни **Ўзстандарт Агентлиги** белгиланган тартибда нусхалари тасдиқланган ҳолда давлат ва рус тилларида нусхаларни кўпайтиришнинг танҳо ҳуқуқи, зарурат туғилган ҳолда меъёрий ҳужжатларнинг нусхаларини кўпайтириш ҳуқуқи **Ўзстандарт Агентлиги** томонидан корхоналарга ва ташкилотларга берилиши мумкин.

Кўрсатилган ҳуқуқни поймол қилган шахслар Ўзбекистон Республикасида амал қилаётган қонунларга биноан жавобгарликка тортилади.

Корхоналарнинг стандартларини, техникавий шартларини нашр қилиш ҳамда улар билан таъминлашни ҳужжатларни тасдиқлаган корхоналар маҳсулот етказиб бериш ёки хизматлар кўрсатиш учун О'зДСт 1.4-99 стандарт бўйича шартномаларга биноан амалга оширади.

Ўзстандарт Агентлиги ишлаб чиқарилаётган маҳсулотга республика стандартлари, корхона стандартлари ҳамда техникавий шартлар, қоидалар, раҳбарлик ҳужжатлари ва стандартлаштириш бўйича тавсияномалар тўғрисида ҳар йили ахборот бериб туради.

Таянч иборалар

Ихтиёрийлик, ошкоралик, байналминаллик, барча манфаатдор томонларнинг иштироки, техникавий даражанинг ва самарадорликнинг ҳисобга олиниши, асосиз ҳархилликнинг қисқартирилиши, стандартларнинг тўлиқлиги ва уйғунлиги, Намунавий низом, мустақил давлатлар ҳамдўстлигининг давлатлараро стандартлари (ГОСТ); Ўзбекистон Давлат стандартлари (О'зДСт); техникавий шартлар (ТШ); корхоналар, бирлашмалар, фирмалар, концернлар ва бошқа ҳўжалик субъектларининг стандартлари (KS); Халқаро, минтақа ва

хорижий мамлакатларнинг миллий стандартлари, техникавий мослашувчанлиги ва ўзаро алмашинувчанлигини, машиналар, ускуналар ва асбобларнинг бирхиллиги, Ўзстандарт Агентлиги

Назорат саволлари

1. Стандартлаштириш билан шуғулланадиган миллий идоранинг қонун-қоидалари.
2. Стандартлаштириш ишларини ташкил этиш қандай амалга оширилади.
3. Корхоналарда стандартлаштириш бўйича ишларни ташкил этиш.

СТАНДАРТЛАР ВА ЎЛЧОВ ВОСИТАЛАРИ УСТИДАН ДАВЛАТ НАЗОРАТИ

Стандартлар ва ўлчов воситалари устидан давлат назоратини Ўзбекистон Республикасининг қонун актларига мувофиқ равишда махсус вакил қилинган давлат идоралари ушбу идоралар тўғрисидаги қоидаларга кўра белгиланган ваколат доирасида амалга оширадilar. Республика назоратининг бош вазифаси стандартларнинг, техникавий шартлар ва метрологик қоидаларнинг бузилишини бартараф қилиш ва унинг олдини олишдан иборатдир. Меъёрий ва техникавий ҳужжатлар, маҳсулотлар, шу жумладан хорижда чиқариладиган ва хориждан келтириладиган маҳсулот, модофаа учун зарур бўлган маҳсулот, жараёнлар, хизматлар, амалдаги қонунларга биноан бошқа объектлар давлат назорати объектлари ҳисобланади.

Республика назорати қуйидаги шаклларда амалга оширилади: стандартлар ва техникавий шартларнинг мажбурий талабларига амал қилишини текшириш; маҳсулот сифати; юзага чиқиши мумкин бўлган хавфли технологиялар, объектлар, буюмлар ва моддаларни ишлаб чиқиш ва қўлланишга рухсатнома олиш; ишлаб чиқарувчининг ҳоҳиш-истаги ёки истеъмолчининг талабига кўра стандартлар ва техникавий шартларнинг барча талабларига мувофиқлигини текшириш. Давлат назорати

ташкилотлари ўз фаолиятини амалга оширишда бошқарув идоралари, истеъмолчи жамиятлар, суғурта жамиятлари (уюшмалар) биргаликда ҳаракат қиладилар, Ўзбекистон Республикасининг ҳукукини ҳимоя қилиш идоралари билан уларга юкланган вазифаларни бажаришга кўмаклашадилар. Биргаликда ҳаракат қилиш стандартларни такомиллаштириш, маҳсулот сифатини ва ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, аҳоли ҳаётининг хавфсизлиги, саломатлиги ва мол-мулкнинг хавфсизлигини таъминлаш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш мақсадида амалга оширилади.

Давлат назорати идораларининг лавозимдор шахслар ўз вазифаларини бажармаганлиги ёки етарли даражада бажармаганлиги учун қонунда белгиланган тартибда жавоб берадилар. Давлат назорати ташкилотлари бошқарув идоралари ва Ўзбекистон Республикаси жамоатчилигига маҳсулот сифати тўғрисида вақти-вақти билан ахборот бериб турадилар.

Стандартларни ишлаб чиқиш, келишиб олиш, тасдиқлаш ва руйхатдан ўтказиш. Ўзбекистон Республикаси стандарти (бундан кейин-стандарт) стандартлаштириш бўйича техникавий қўмиталар (ТҚ), стандартлаштириш бўйича таянч ташкилотлар, вазирликлар, идоралар, уюшмалар, концернлар, давлат, ширкат, пудратчи, акционер, қўшма корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар томонидан ишлаб чиқилади.

Стандартни ҳар хил ташкилот мутахассисларининг ишчи гуруҳлари томонидан ишлаб чиқишга йўл қўйилади. Стандартларнинг бир нечта ташкилот томонидан ишлаб чиқишда етакчи ишлаб чиқарувчи ташкилот (ижрочилар рўйхатидан биринчи) ҳамкорлигида иш бажарувчи ҳар бир ташкилот билан кўламини аниқлайди. Етакчи ишлаб чиқувчи ташкилот бутунлай стандарт лойиҳасини ўз вақтида ишлаб чиқишга, ҳамкорликда иш бажарувчи ташкилотлар эса, унга топширилган ишнинг вақтида бажарилишига жавобгар ҳисобланади.

Хорижга чиқариладиган маҳсулотнинг стандарти ГОСТ 1.22-85 талабларига мувофиқ ишлаб чиқилади. ИСО ва МЕК стандартлари асосларида стандартларни ишлаб чиқиш, келишиш ва тасдиқлашда ушбу стандарт шартлари кўзда тутилади.

Стандарт лойиҳасининг мазмуни ва техникавий-иқтисодий жиҳатдан асослаб берилганлигига, кўрсаткичларнинг, меъёр ва талабларнинг фан ва техниканинг ҳозирги даражасига тўғри келишига стандартни ишлаб чиқувчи ва тасдиқловчи ташкилот жавоб беради. Стандарт республика ҳудудида кимга қарашли эканлиги ва мулк шаклидан қатъий назар, стандарт бўйича ишлаб чиқилган маҳсулотларни чиқариладиган ва истеъмол қиладиган ҳамма корхона ва ташкилотлар учун мажбурийдир. Ҳар бир стандартга киритиладиган ўзгартириш асосий стандарт учун белгиланган тартибда мажбурий келишиб олиниши, тасдиқланиши ва рўйхатдан ўтказилиши лозим. Умумий стандартларнинг тузилиши, мазмуни, баён этилиши ва расмийлаштириши О'зДСт 1.5-99 га мувофиқ бажарилади.

Стандартни ишлаб чиқиш тартиби. Стандартни ишлаб чиқишда ташкилий-усулий бирликка эришиш мақсадида, ҳамда стандартни ишлаб чиқиш босқичлари бажарилишини назорат қилиш учун 4 босқич жорий этилади: 1-босқич-зарурат туғилганда стандартни ишлаб чиқишда техникавий топшириқ ишлаб чиқилади ва тасдиқланади; 2-босқич-стандарт лойиҳасини ишлаб чиқиш (биринчи таҳрир) ва уни фикр-мулоҳазалар олиш учун юбориш; 3-босқич-фикр-мулоҳазалар устида ишлаш, стандарт лойиҳасини (охирги таҳририни) ишлаб чиқиш, келишиш ва тасдиқлашга тақдим этиш; 4-босқич-стандартни тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш;

Техникавий топшириқ ишлаб чиқилган ҳолда О'зДСт 1.2-99 талабларига биноан бажарилади. Стандарт лойиҳаси ТК иш режасига, тасдиқланган стандартлаштириш, янги маҳсулот турларини яратиш режасига, манфаатдор ташкилотлар таклифи ва ишлаб чиқувчи корхоналарнинг ташаббусига биноан ишлаб чиқилади.

Стандарт лойиҳасини ишлаб чиқиш билан бир вақтда 8-бўлимга мувофиқ, стандарт лойиҳасига тушунтириш хати тузилади ва лозим топилса стандартни жорий қилиш бўйича асосий ташкилий-техникавий тадбирлар режасининг лойиҳаси ишлаб чиқилади (кейинчалик-асосий тадбирлар режасининг лойиҳаси). Бир хил стандартлаштириш объектларига бир неча

стандартларни биргаликда ишлаб чиқиш, келишиб олиш, тасдиқлашда битта тушунтириш хатини тузишга йўл қўйилади. Агар стандарт лойиҳаси ишлаб чиқилаётганда муомаладаги ўзаро боғлиқ бўлган меъёрий ҳужжатларни (МХ) қайта кўриб чиқиш, ўзгартириш ёки бекор қилиш лозим топилган бўлса, у ҳолда етакчи ишлаб чиқувчи ташкилот МХни қайта кўриб чиқиш, ўзгартириш ёки бекор қилиш юзасидан асосли таклифлар тайёрлаб, уларни асосий тадбирлар лойиҳасига киритиши керак.

Стандарт лойиҳасини, тушунтириш хатини, асосий тадбирлар режаси лойиҳасини фикр-мулоҳаза олиш учун юборишдан олдин, лозим топилса дастлаб илмий-техникавий (илмий) кенгашда (шўъбада) ёки етакчи ишлаб чиқувчи ташкилотнинг техникавий кенгашида буюртмачи ташкилот (асосий истеъмолчи)нинг вакили иштирокида қараб чиқилади.

Стандарт лойиҳаси тушунтириш хати ва асосий тадбирлар режаси билан биргаликда кўпайтирилади ва қуйидаги рўйхат бўйича ҳамма манфаатдор ташкилотларга фикр-мулоҳаза олиш учун юборилади: буюртмачи-ташкилот (асосий истеъмолчи)га ёки унинг стандарт лойиҳасини келишиш бўйича таянч қилиб тайинланган ташкилотларидан бирига; давлат назорат бўлимига, қасаба уюшмаси ташкилотига транспорт, соғлиқни сақлаш вазирликларига, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш кўмитасига, агар стандарт лойиҳасида уларнинг ваколатига тегишли шартлар қўйилган бўлса; бириктирилган маҳсулот ёки фаолият юзасидан стандартлаштириш бўйича таянч ташкилотларга (агар улар стандарт лойиҳасининг ишлаб чиқарувчиси бўлмаса); стандартларни жорий қиладиган ва жорий қилишни таъминлайдиган ташкилот ва корхоналарга; стандарт лойиҳасининг ишлаб чиқилиши билан боғлиқ равишда қайта кўриб чиқиш, ўзгартириш, бекор қилиш лозим топилган тақдирда бир-бири билан боғлиқ бўлган амалдаги МХ, тасдиқлаган ташкилотларга.

Корхона ва ташкилотлар тақдим этилган стандарт лойиҳасини кўриб чиққандан сўнг ўз фикр мулоҳазаларини тузадилар ва уни бевосита ишлаб чиқувчи ташкилотга стандарт лойиҳасини қабул қилган кундан бошлаб 15 кундан кечиктирмасдан юборадилар. Етакчи ишлаб чиқувчи ташкилот олинган фикр

мулоҳазаларга асосан фикр-мулоҳазалар мажмуини тузади. Юборилган мулоҳазалар етакчи ишлаб чиқувчи ташкилотнинг ихтиёрига кўра кўриб чиқилади ва фикр-мулоҳазалар мажмуига қўшилади. Етакчи ишлаб чиқувчи ташкилот ва бирга бажарувчи ташкилот мажмуига биноан стандарт лойиҳасининг сўнгги таҳрири ишлаб чиқилади, ҳамда тушунтириш ва асосий тадбирлар режаси лойиҳасини аниқлайди. Ишлаб чиқувчи ташкилот билан бошқа манфаатдор ташкилотлар орасида стандарт лойиҳаси ёки асосан тадбирлар режаси лойиҳаси бўйича келишмовчиликлар бўлса, етакчи ишлаб чиқувчи ташкилот келишмовчиликларни муҳокама қилиш учун кенгаш ўтказди.

Кенгашга кўриб чиқиладиган стандарт лойиҳаси бўйича ва қарор қабул қилиш ваколати берилган асосий манфаатдор ташкилотлар ва буюртмачилар (асосий истеъмолчилар)нинг вакиллари таклиф қилинади. Кенгаш қатнашчиларининг ҳайъати кўриб чиқиладиган масалаларни ҳар томонлама муҳокама қилиниши ва қарор қабул қилишини таъминлаши керак. Етакчи ишлаб чиқувчи ташкилот кенгаш қатнашчиларига мунозарали масалалар бўйича фикр-мулоҳазалар мажмуидан кўчирмалар юборади. Кенгаш таклифномаларни унинг қатнашчиларига кенгаш бошланишига камида 10 кун қолганда оладиган қилиб юборилади. Кенгаш қарори унинг қатнашчилари имзо чеккан баённома билан расмийлаштирилади. Баённомада ёки унга илова қилинган алоҳида рўйхатда кенгашнинг ҳар бир иштирокчисининг фамилияси, исми, отасининг исми ва мансаби (ташкилотнинг номини қўшиб) кўрсатилади.

Стандарт лойиҳасининг аниқланган таҳрирда айрим бандлар бўйича келишмовчилик бўлса, у ҳолда кенгаш баённомасида ана шу банд бўйича ташкилотларнинг вакиллари алоҳида фикрда эканлиги кўрсатиб қўйилади. Бошқалардан фарқли фикрлар айрим варақаларда ёки бевосита баённомада баён этилиши ва ўз фикрига эга бўлган вакиллар томонидан имзоланиши керак. Кенгашда қабул қилинган қарорга биноан, стандарт лойиҳасининг сўнгги таҳрири тузилади ҳамда тушунтириш хати ва асосий тадбирлар режасининг лойиҳаси аниқланади.

Стандарт лойиҳасининг сўнгги таҳририни тасдиқлашга топширишдан олдин ишлаб чиқувчи ташкилот буюртмачи ташкилотга (асосий истеъмолчига) ёки унинг стандартлаштириш бўйича таянч ҳисобланадиган ташкилотларидан бирига келишиб олиш учун жўнатади. Бундан ташқари, агар стандарт лойиҳасида давлат назорати касаба уюшмаси, Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, Соғлиқни сақлаш вазирлиги фаолияти доирасига таъллукли талаблар қўйилган бўлса, лойиҳа ушбу органлар билан ҳам келишиб олиши керак.

Стандарт лойиҳасида умумий техникавий шартлар ёки умумий техникавий талаблар стандартларига, шунингдек касаба уюшмалари, давлат назорти идоралари, Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, Соғлиқ сақлаш вазирлиги қоидалари ва меъёрларига ҳавола қилинган бўлса, стандарт лойиҳаси бу ташкилотлар билан келишмайди.

Хорижга чиқариладиган маҳсулотларнинг стандартлари ГОСТ 1.22-85 бўйича келишиб олинади.

Ишлаб чиқувчи ташкилот стандарт лойиҳасининг сўнгги таҳририни бир вақтнинг ўзида келишиладиган барча ташкилотларга тушунтириш хати, асосий тадбирлар режаси лойиҳаси ва келишмовчиликни (кенгаш ўтказиладиган тақдирда) муҳокама қилиш юзасидан кенгаш баённомасининг кўчирмаси билан қўшиб жўнатилади.

Стандарт лойиҳасини келишиб олиш стандарт лойиҳаси келиб тушган кундан бошлаб 15 кундан ошмаган муддатда амалга оширилади.

Стандарт лойиҳаси, тушунтириш хати ва асосий тадбирлар режаси лойиҳаларидан фикр ва мулоҳазалар бўлса, ушбу мулоҳазалар техник-иқтисодий далил билан юқорида кўрсатилган муддатда ишлаб чиқувчи ташкилотга юборилади.

Стандарт лойиҳаси юзасидан фикр ва мулоҳазалар белгиланган муддатда келиб тушмаса, лойиҳа келишилган ҳисобланади. Стандарт лойиҳасининг келишилганлиги тасдиқлаш лойиҳанинг асл нусхаси ва 2-нусхаси «Келишилди» деган белги остида раҳбар (раҳбар ўринбосари) имзо чеккан алоҳида хат билан расмийлаштирилади. Стандарт лойиҳасида қўшимча

имзолар қўйилишига ёки «Мулоҳазалар билан келишилди» деган ёзувлар бўлишига рухсат этилмайди. Янги маҳсулотни яратиш (замонавийлаштириш) борасида стандарт лойиҳаси ишлаб чиқилса, у тақдирда лойиҳа қабул қилиш ҳайъати, бадий-техникавий кенгаши ва бошқалар, агарда улар таркибига манфаатдор ташкилотларнинг маъсул вакиллари киритилган бўлса, улар билан келишилади. Тажиба намунасини қабул қилиш ҳақидаги далолатнома стандарт лойиҳасининг келишилганини тасдиқловчи ҳужжат ҳисобланади (бадий-техникавий кенгаш баённомаси). Ҳал этилмаган келишмовчилик бўлган ва келишиб олиш мумкин бўлмаган тақдирда келишмовчиликлар ҳақида маълумотнома тайёрланиши лозим.

Стандартга ўзгартириш киритилганда, агар у илгари келишиб олинган ташкилотларнинг манфаатларига даўл қилмаса ўзгартириш фақат буюртмачи (асосий истеъмолчи) билан келишилади, холос.

Стандартни бекор қилиш ёки жорий этиш вақтини чўзиш фақат буюртмачи (асосий истеъмолчи) билан келишилади.

Келишилган стандарт ёки келишганлик тўғрисидаги хат, етакчи ишлаб чиқувчи ташкилотга юбориличи шарт.

Стандарт лойиҳасининг сўнгги таҳририни тасдиқлашга топширишдан олдин таянч ташкилот ёки стандартлаштириш бўйича техникавий қўмита ўзига бириктирилган маҳсулотлар ёки фаолият соҳаси бўйича стандартни илмий-техникавий ва ҳуқуқий экспертизадан ўтказди.

Стандарт лойиҳаси тасдиқлашга ишлаб чиқувчи ташкилот томонидан қуйидаги ҳужжатларни илова қилиб юборилади: стандарт лойиҳасининг сўнгги таҳририга тушунтириш хати; асосий тадбирлар режаси лойиҳаси; стандарт лойиҳасининг 4 та нусхаси, улардан иккитаси биринчи нусхада бўлиши шарт; стандарт лойиҳаси келишганини тасдиқловчи ҳужжатлар асл нусхаси; стандарт лойиҳаси тўғрисида фикр-мулоҳазалар мажмуи; қолган келишмовчиликлар ҳақидаги маълумотнома.

Таянч иборалар

Меъёрий ва техникавий ҳужжатлар, давлат назорати, таянч ташкилотлар, вазирликлар, идоралар, уюшмалар, концернлар, давлат, ширкат, пудратчи, акционер, қўшма корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар, стандартни ишлаб чиқиш босқичлари, биринчи таҳрир, охириги таҳрири

Назорат саволлари

1. Республика назорати шаклларига нималар киради.
2. Стандартларни ишлаб чиқиш, келишиб олиш, тасдиқлаш ва руйхатдан ўтказиш қандай амалга оширилади
3. Стандартни ишлаб чиқиш тартиби.

СТАНДАРТНИ ТАСДИҚЛАШ ВА ДАВЛАТ РЎЙХАТИДАН ЎТКАЗИШ

Стандарт уни тасдиқлаган ташкилотнинг қарори билан тасдиқланади.

Стандарт муддати чекланмаган ёки муддати чекланган тарзда тасдиқланади. Стандартни тасдиқлаш чоғида асосий тадбирлар режаси лойиҳасига биноан ишларни амалга оширишни ҳисобга олган ҳолда стандартни жорий қилиш санаси ёки стандартнинг амал қилиш муддати, шунингдек биринчи текширув муддати ва кейинги текширувларнинг қачон бўлиши белгилаб қўйилади.

Стандартда янгидан тасдиқланган стандартларга ҳавола қилинадиган бўлса, стандартни жорий қилиш санаси уларнинг жорий этилиши муддатидан олдин бўлмаслиги керак. Одатда ташкилот техникавий ва умумтехникавий стандартларнинг амал қилиш муддати чекланмаган тарзда тасдиқланади.

Маҳсулотни янгилаш (замонавийлаштириш) борасида алоҳида меъёрланган муддатлар белгиланган бўлса, маҳсулотга стандартларнинг амал қилиш муддатлари ана шу меъёрларга биноан белгиланади.

Маҳсулотни янгилаш (замонавийлаштириш)нинг алоҳида белгиланган меъёрлари йўқ бўлган тақдирда стандартнинг амал қилиш муддатларини белгилаш зарурлигини ишлаб чиқувчи ташкилот буюртмачи ташкилот (асосий истеъмолчи) билан келишилган ҳолда белгилайди ва стандартни тасдиқлаган орган тайинлайди. Амал қилиш муддатлари чекланган стандартни текширишдан ўтказиш муддати стандартни амал қилиш муддати тугашига 9 ой қолганда стандартнинг амал қилишини чўзиш, амал қилиш муддатини чеклашга барҳам бериш, стандартни бекор қилиш бўйича ҳужжатни тасдиқлашга тақдим этиш зарурлигини ҳисобга олган ҳолда белгиланади. Қўлланиш муддати тугаши билан стандарт ҳуқуқий кучини йўқотади. Республика стандартни давлат рўйхатига олишни Ўзстандарт Агентлиги амалга оширади. Чет элга чиқариладиган маҳсулотга нисбатан қўшимча талаблар давлат рўйхатидан ўтказилмайди.

Давлат рўйхатидан ўтказиш учун стандарт 4 нусхада топширилиши лозим: асл нусхаси, иккинчи нусхаси ва 2 та кўчирмаси.

Стандартнинг иккинчи нусхаси асл нусха билан ўхшаш бўлиши ва ундан имкони борица сифатли кўчирмалар тайёрлашни таъминлаши лозим. Ҳар қандай тайёрланган ҳужжатлар аниқ ва равшан бўлиши лозим.

Стандартни давлат рўйхатидан ўтказиш учун муковалаб топшириш лозим. Стандартга зарурат туғилганда киритиладиган тузатишлар машинкада босилган бўлиши ёки қора туш, паста, сиёҳ билан қўлда аниқ қилиб ёзилади, биринчи варақнинг орқа томонидаи изох берилади, ташкилот раҳбари (раҳбар ўринбосари)нинг имзоси ва ишлаб чиқувчи муҳири билан тасдиқланади.

Стандарт 5 кундан ошмаган муддатда давлат рўйхатидан ўтказилиш керак. Стандартнинг қайси ташкилот томонидан тасдиқланишидан қатъий назар, стандартга рақамли белгини Ўзстандарт Агентлиги беради.

Ўзстандарт Агентлиги асл нусха, иккинчи нусхаси ва иккинчи кўчирманинг биринчи бетига ўзининг номи кўрсатилган тўрт бурчак муҳрини босади, сана ва давлат рўйхатининг номерини ёзиб қўяди. Иккинчи нусха ва кўчирманинг битта

нусхаси Ўзстандарт Агентлигида қолади. Асл нусха ва кўчирманинг иккинчи нусхаси ишлаб чиқувчига қайтарилади.

Ўзстандарт Агентлиги республика стандарти давлат рўйхатидан ўтказилгандан кейин 15 кун давомида кўчирманинг битта нусхасини Республика илмий-техникавий кутубхонасига юбориши керак.

Стандарт лойиҳасига тушунтириш хатининг тузилиши, баёни, расмийлаштирилиши ва мазмуни.

Тушунтириш хатининг номида стандартнинг тоифаси ва тўла номи, стандарт лойиҳаси таҳрирининг тартиб рақами ва (ёки) стандартни ишлаб чиқиш босқичи тўғрисидаги маълумотлар келтирилади.

Стандарт лойиҳасига тушунтириш хатининг бўлимлари араб рақамларига нукта қўйиб белгиланади ва қуйидаги кетма-кетликда жойлаштирилади:

- 1) стандартни ишлаб чиқиш учун асос;
- 2) стандартни ишлаб чиқиш мақсади ва вазифалари;
- 3) стандартлаштириш объектининг тавсифи;
- 4) стандартнинг илмий-техникавий даражаси;
- 5) стандартни жорий қилишнинг техник-иқтисодий самарадорлиги;
- 6) жорий қилиш, стандартни ҳаракатга келтириш (амал қилиш муддати) ва стандартни текшириш;
- 7) бошқа меъёрий ҳужжатлар билан ўзаро боғлиқлиги;
- 8) фикр-мулоҳаза олиш учун юборилгани тўғрисида маълумот (стандарт лойиҳасининг биринчисидан ташқари ҳамма таҳрири бўйича);
- 9) келишилганлиги тўғрисида маълумот (фақат тасдиқлашга оширилади-ган стандарт лойиҳасининг охириги таҳририга);
- 10) ахборотлар манбаи;
- 11) қўшимча маълумотлар;

Стандарт лойиҳасининг ҳар бир таҳририга тушунтириш хати тузилади. Тушунтириш хатида стандарт лойиҳаси таҳриридаги асосий кўрсаткичларнинг, меъёрларини таърифлар ва талабларнинг бундан олдинги таҳририга нисбатан ўзгартирилиши акс эттирилади ва ўзгартиришнинг техник-иқтисодий асослари

кўрсатилади. Агар стандартлаштириш режасига киритилмаган стандарт лойиҳаси ишлаб чиқиладиган бўлса (режадан ташқари мавзу), юқори идоранинг стандарти ишлаб чиқишга асос бўлган йўл-йўриқ берадиган) ҳужжатни келтиради.

«Стандартни ишлаб чиқишнинг мақсади ва вазифалари» бўлимида ишлаб чиқиладиган стандартни қўллаш оқибатида таъминладиган пировард натижалар ва стандартни ишлаб чиқиш жараёнида ҳал қилинадиган вазифалар келтирилади.

«Стандартлаштириш объектининг тавсифи» бўлимида стандарт илк маротаба ишлаб чиқарилаётгани тўғрисида маълумот ёки стандартлар, техникавий шартлар ва мазкур стандартлаштириш объекти бўйича стандарт лойиҳаси ишлаб чиқиладиган пайтда амалда бўлган бошқа ҳужжатлар тўғрисида маълумот келтирилади. Бўлимда, стандартлаштириш объектига боғлиқ равишда стандарт лойиҳасининг асосий кўрсаткичлари, меъёрлари, тавсифлари, талаблари ва улар мақбуллигининг техник-иқтисодий асослари келтирилади. Стандарт қайта кўриб чиқиладиган ёки стандартга ўзгартиришлар киритилмаган тақдирда техник-иқтисодий асослаш, стандарт кўрсаткичлари, таърифлари ва талабларининг ўзгартирилиши кўрсатилади.

«Стандартнинг илмий - техникавий даражаси» бўлимида стандартнинг илмий-техникавий даражасини баҳолаш натижалари ва талабларини жаҳондаги даражага мувофиқлиги келтирилади; чет элларда ва МДХдаги айни шундайлар билан қиёслаш ва баҳолаш ўтказилгани тўғрисидаги маълумотлар келтирилади. Керак бўлганда бу маълумотлар тушунтириш хатининг иловасида келтирилади.

«Стандартни жорий қилишнинг техник-иқтисодий самарадорлиги» бўлимида стандартлаштириш объектининг иқтисодий жиҳатдан афзаллиги, тежамкорликка эришишининг асосий манбалари кўрсатилади.

«Стандартни жорий қилиш туфайли кўриладиган иқтисодий самарадорликни ҳисоблаш мумкин бўлмаса стандартни жорий этишдан келадиган социал самарадорликни (агар мавжуд бўлса) кўрсатиш керак.

«Стандартни жорий қилиш (унинг амалда қўлланилиш муддати) ва стандартни текшириш» бўлимида: асосий тадбирлар режасини бажаришга сарфланган вақтни ҳисобга олган ҳолда стандартнинг ишга киритилиши мўлжалланаётган санани асослаш; стандарт лойиҳасининг амал қилиш муддати чекланмаган ҳолда тасдиқланиши ёки стандарт амал қилишини кўзда тутган ҳолда чегаралаш асосланади, шунингдек стандартни биринчи текширишдан ўтказишнинг мўлжалланаётган муддати ва кейинги текширишларнинг даврийлиги асосланади.

Бошқа меъёрий ҳужжатлар билан ўзаро боғлиқлик бўлимида:

1) агар стандарт лойиҳаси стандартлар мажмуига қарашли бўлса, унинг стандартлар мажмуига мансублиги;

2) бир турдаги маҳсулот гуруҳи стандартига мувофиқ ишлаб чиқилган стандарт лойиҳаси;

3) муомаладаги стандартлар, шу жумладан, стандарт лойиҳаси билан ўзаро боғлиқ бўлган ИСО, МЕК ва бошқа халқаро ташкилотларнинг стандартлари, техникавий шартлари;

4) қайта кўриб чиқиш ва ўзгартиришларни ишлаб чиқиш зарурлигини асослаб бериш ёки ишлаб чиқиладиган стандартни ишлаб чиқиш, тасдиқлаш ва амалда жорий этиш натижасида муомаладаги стандартларни, техникавий ва бошқа ҳужжатларни бекор қилиш кўрсатилади.

Маҳсулотнинг стандартини қайта кўриб чиқишда ишлаб чиқиладиган ва муомаладаги стандартлар бўйича маҳсулотнинг ўзаро алмашинувчанлиги ва муомаладаги стандарт бўйича ишлаб чиқилган буюмлардан фойдаланишини таъминлаш ва тузатиш бўйича чоралар тўғрисидаги маълумотлар келтирилади.

Агар стандарт лойиҳасининг келишиши талаб қилинмаса, тушунтириш хатида стандартнинг келишилиши шарт эмаслиги кўрсатилади ва асослаб берилади.

«Ахборот манбалари» бўлимида стандарт лойиҳасини ишлаб чиқиш пайтида фойдаланилган ахборот манбалари тўғрисида маълумот берилади.

Стандарт лойиҳасига тушунтириш хати стандартнинг етакчи ишлаб чиқувчи ташкилот корхонанинг (раҳбар ўринбосари),

стандарт лойиҳасини ишлаб чиқиш раҳбари, шунингдек биргаликда бажарувчи ташкилот раҳбари имзо чекишлари керак.

Имзолар стандарт лойиҳасига тушунтириш хатининг сўнги саҳифасига қўйилади.

Стандарт лойиҳасига тушунтириш хати алоҳида мустақил рақам қўйилган саҳифада ва муқовасиз бўлиши керак. Рақам саҳифанинг ўнг томонидан юқори бурчагига қўйилади.

Таянч иборалар

Стандарт, асл нусхаси, иккинчи нусхаси ва 2 та кўчирмаси, стандарт лойиҳаси таҳрири, стандартнинг илмий-техникавий даражаси, стандартлаштириш объектининг тавсифи

Назорат саволлари

1. Стандартни тасдиқлаш ишлари.
2. Стандартни давлат рўйхатидан ўтказиш ишлари қандай амалга оширилади.
3. Стандарт лойиҳасига тушунтириш хатининг тузилиши, баёни, расмийлаш-тирилиши ва мазмуни.

ТЕХНИКАВИЙ ШАРТЛАРНИНГ ЛОЙИҲАЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ

Ўзбекистон Республикаси техникавий шартларнинг лойиҳалари ва уларга киритиладиган ўзгартиришлар (бундан кейин - техникавий шартлар) стандартлаштириш техник қўмиталари (ТҚ) томонидан ишлаб чиқилади.

Мазкур маҳсулотга дахилдор МДХнинг давлатлараро стандартлари республика стандартлари ва техникавий шартлари мавжуд бўлмаган тақдирда, ҳамда бошқа меъёрий ҳужжатларда белгилаб қўйилган талабларни кучайтириши зарур бўлганда мазкур тармоқнинг иккита ва ундан кўпроқ корхонаси ишлаб чиқарадиган маҳсулотга техникавий шартлар ишлаб чиқилади.

Техникавий шартларда белгилаб қўйилган талаблар мазкур маҳсулотга дахилдор бўлган амалдаги стандартлар талабидан наст бўлмаслиги, ҳамда маҳсулот (буюмлар, ашёлар, моддалар) стандартлари ва техникавий шартлари талабларига зид келмаслиги керак.

Агарда талабларнинг катта қисми мазкур маҳсулотга таълуқли стандартларда белгиланган бўлса, у ҳолда бу талаблар техникавий шартларда такрорланмайди, балки техникавий шартларнинг тегишли бўлимларида мазкур стандартларга ёки уларнинг бўлимларига ҳавола этилади. Бу ҳолда стандартнинг айрим бандларига ҳавола қилишга йўл қўйилмайди, ана шу бандларнинг мазмуни эса техникавий шартларда манбага ҳавола этилмай бевосита баён қилинади.

Техникавий шартларда мазкур маҳсулотга доир конструкторлик ва бошқа техникавий ҳужжатлар, ҳамда маҳсулот таркибий қисмларининг техникавий шартларига, шунингдек умум-техникавий ҳужжатларга ҳам ҳавола қилишга йўл қўйилади.

Техникавий шартларнинг тузилиши, баён этилиши ва расмийлаш-тирилиши O'zDSt 1.2-99 - талабларига хос бўлмоғи керак.

Техникавий шартларнинг амал қилиш муддатини узайтириш, чеклаш ва чекловни бекор қилиш ҳақидаги қарор техникавий шартларни тасдиқлаган идора томонидан мазкур техникавий шартларнинг амал қилиш муддати тугашидан камида 3 ой муқаддам қабул қилиниши керак.

Техникавий шартлар мазкур техникавий шартлар ўрнига бошқа меъёрий ҳужжат ишлаб чиқиладиган ёки уни қўлланиши бундан буён мақсадга мувофиқ бўлмай қолганда ёки маҳсулотни ишлаб чиқариш тўхтатилганда бекор қилинади. Техникавий шартларни тасдиқлаган идора уларни бекор қилади.

Агар маҳсулотни буюртмачи (истемолчи)нинг розилиги билан ишлаб чиқариш мумкин бўлса, қуйидаги ҳолларда техникавий шартлар ишлаб чиқилмаслигига йўл қўйилади:

- 1) техникавий топшириққа биноан - бир дона ишлаб чиқариладиган маҳсулот учун;

2) буюм ҳужжатларининг жумласига кирадиган конструкторлик ҳужжатларига биноан ушбу буюмнинг таркибий қисмлари учун;

3) техникавий ҳужжатлар бўйича - битта корхона тўғридан-тўғри берган буюртма бўйича тайёрладиган, яна ишлов бериладиган моддалар, ашёлар, хомаки маҳсулотлар учун;

4) эталон - намуна ва унинг техникавий баёни бўйича-истеъмол хусусиятлари маҳсулот сифатига хос кўрсаткичларнинг миқдор қийматини белгиламай бевосита намуна билан аниқладиган ёки бу кўрсаткичлар қиймати бир турдаги маҳсулотлар гуруҳи учун Россия Федерацияси стандартлари билан белгиланган ашёвий халқ, истеъмол буюмлари (мураккаб рўзғорбоп техника ва маиший кимё маҳсулотидан ташқари) учун;

5) шартнома бўйича-фақатгина хорижга мўлжалланган маҳсулот учун.

Янгидан ишлаб чиқиладиган, қайта кўриб чиқиладиган техникавий шартлар ва уларга доир ўзгартиришлар келишиб олинishi лозим.

Агар маҳсулотни ишлаб чиқаришга йўл қўйиш ҳақидаги қарорни қабул комиссияси қабул қилган бўлса, техникавий шартлар лойиҳаларини мазкур комиссияда келишиб олиш лозим бўлади. Маҳсулотни ишлаб чиқарувчи техникавий шартларни буюртмачи (истеъмолчи) билан келишиб олади, ҳамда қабул комиссиясида келишиб олинishi лозим бўлган бошқа ҳужжатлар билан бирга уни қабул комиссияси иш бошлашидан камида бир ой аввал қабул комиссияси таркибига вакиллари киритилган ташкилот (корхона)га юборилади.

Техникавий шартлар лойиҳасини келишиб олиш учун давлат назорати идораларига ва хулоса бериши учун бошқа манфаатдор ташкилотларга юбориш зарур ёки зарур эмаслигини (агар улар қабул комиссиясининг аъзоси бўлмасалар) лойиҳани ишлаб чиқувчи белгилайди. Маҳсулотнинг тажриба намунасини (тажриба туркумини) қабул этиш ҳақидаги актнинг қабул комиссияси аъзолари томонидан имзоланиши техникавий шартлар лойиҳаси келишиб олинганини билдиради. Агар маҳсулотни ишлаб чиқаришга йўл қўйиш ҳақидаги қарор қабул комиссияси

иштирокисиз қабул қилинса, техникавий шартлар лойиҳасини келишиб олиш учун буюртмачига юборилади.

Қасаба уюшмалари идоралари давлат назорати, Соғлиқни сақлаш вазирлиги, Табиатни муҳофаза қилиш Давлат қўмитаси, қурилиш Давлат қўмитаси, ёнгиндан муҳофаза қилиш идоралари, транспорт ташкилотлари ва бошқаларнинг ихтиёрига дахилдор талаблардан иборат бўлган техникавий шартлар лойиҳалари улар билан келишиб олинishi керак.

Техникавий шартлар лойиҳасини бошқа манфаатдор ташкилотларга юбориш зарур ёки зарур эмаслиги техникавий шартлар лойиҳасида ўша ташкилотларга таълуқли талаблар бўлган тақдирда лойиҳани ишлаб чиқувчи белгилайди.

Техникавий шартлар лойиҳаси келишиб олинishi лозим бўлган барча ташкилотларга айна бир вақтда юборилиши лозим.

Маҳсулотга унинг одамлар ҳаёти, саломатлиги ва аҳоли мол-мулкнинг хавфсизлигини, атроф-муҳит муҳофазасини таъминлайдиган, ҳамда давлат назорати идоралари билан келишилган талабларни ўз ичига олган давлатлараро стандартлардан ва Ўзбекистон Республикаси стандартларидан олинган кўчирмалар, уларга ҳаволалар бўлган, ёки улар белгиланган қодалар ва меъёрларга ҳаволалар бўлган техникавий шартлар лойиҳаси мазкур идоралар билан келишмаслиги мумкин. Келишиб олиш ёки хулоса учун тақдим этилган техникавий шартлар лойиҳаси ташкилоти берилгандан кейин 15 кун ичида кўриб чиқилиши керак.

Техникавий шартлар лойиҳаси келишиб олинган келишувчи ташкилот раҳбари (раҳбар ўрнибосари)нинг «келишилди» ёзуви ёки алоҳида ҳужжат (қабул комиссиясининг акти, хати, баённома ва ҳ.к.) остига қўядиган имзоси билан расмийлаштирилади, шу билан бирга «Келишилди» графи остига сана ва ҳужжат рақами ёзиб қўйилади.

Техникавий шартларга (шунингдек уларни бекор қилишга) доир ўзгартиришлар техникавий шартлар учун белгиланган тартибда келишилади. Техникавий шартларга доир ўзгартиришларни, агар бу ўзгаришлар техникавий шартларни

келишиб олган ташкилотларнинг манфаатларига даҳл қилмаса, фақат буюртмачи (истеъмолчи) билан келишилади.

Техникавий шартларнинг амал қилиш муддати чекланишини бекор қилиш муддати тугашидан камида 6 ой муқаддам тасдиқланмоғи керак.

Ишлаб чиқарилиши тўхтатилган маҳсулотнинг техникавий шартларини бекор қилмасликка, балки улардан ишлатилаётган маҳсулотнинг эҳтиёт қисмларини тайёрлаш ва тузатиш учун фойдаланишга йўл қўйилади. Шу билан бирга техникавий шартлар номи ёзилган вараққа «Тузатиш мақсадлари учун» деб ёзиб, амал қилиш муддати чеклови бекор қилинади.

Техникавий шартлар лойиҳасини тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш. Техникавий шартлар ишлаб чиқарувчи (тайёрловчи)нинг буюртмачи билан келишувига мувофиқ ёки ишлаб чиқарувчи (тайёрловчи) томонидан буюртмачи билан биргаликда, ёки буюртмачи томонидан тасдиқланади.

Техникавий шартлар техника қўмитаси раиси ёки ишлаб чикувчи раҳбарияти имзоланган илова хати, техникавий шартлар келишилганини тасдиқловчи ҳужжатлар, қабул комиссияси баённомалари, давлат синовлар ва бошқа синов актлари, технология йўриқномаси ёки ишлаб чиқариш қоидалари (озик-овқат ва кимё саноати маҳсулотларига) билан бирга тақдим этилади.

Техникавий шартларни (техникавий шартларга доир ўзгартиришларни) тасдиқлаш ҳужжатнинг титул варағидаги «Тасдиқлайман» графиги остига корхона раҳбари (раҳбар ўринбосари) қўядиган имзо билан расмийлаштирилади.

Техникавий шартларга доир ўзгартиришларни (техникавий ҳужжатлар комплектини топшириш ҳақида шартномада бошқа шарт қўйилмаган бўлса) техникавий шартлар асл нусхасини сақловчи тасдиқлайди.

Техникавий шартлар буюртмачи (асосий истеъмолчи) билан келишиб амал қилиш муддати кўпи билан 5 йилга тасдиқланади. Асосланилган тақдирда амал қилиш муддати чекланмайди. Техникавий шартлар «ТШ» индексидан, Ўзбекистон Республикасининг қисқартарилган номи «Ўз» дан, техникавий шартларни

тасдиқлайдиган ташкилотнинг шартли рақами ифодасидан, техникавий шартлар тартиб рақамидан ва тасдиқланиш йилнинг 2 охириги рақамларидан иборат бўлади.

Мазкур стандартга мувофиқ келишиб олинган ва тасдиқланган техникавий шартлар давлат рўйхатидан ўтказиш учун техникавий шартларни тасдиқлаган корхона жойлашган ҳудуд бўйича техникавий шартлар давлатлараро стандартларнинг ва Ўзбекистон Республикаси стандартларининг мажбурий талабларига мувофиқ ёки мувофиқ эмаслигини назорат қилиш мақсадида, ҳамда техникавий шартлар хусусида марказлашган ахборот вужудга келтириш мақсадида стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш Ўзбекистон Республикаси маркази (Ўзстандарт Агентлиги)га тақдим этилади.

Техникавий шартларга доир ўзгартишлар Ўзстандарт Агентлиги идораларида техникавий ҳужжатлар асл нусхасини сақловчи корхона жойлашган ҳудуд бўйича рўйхатга олинади.

Техникавий шартларга доир ўзгартиришларни давлат рўйхатидан ўтказиш учун техникавий шартлардан кўчирма унга бундан аввал киритилган ўзгартиришлар билан тақдим этилади. Ишлаб чикувчи корхоналар техникавий шартларни (уларга доир ўзгартиришларни) тасдиқланган пайтида кечи билан бир ой ичида давлат рўйхатидан ўтказиш учун: техникавий шартлар (уларга доир ўзгартиришлар)нинг асл нусхаси, 2-нусхаси ва кўчирмасини; «А» иловасига мувофиқ каталог варағини; техникавий шартлар (ўзгартиришлар) келишганини тасдиқловчи ҳужжатлар нусхасини тақдим этади. Агарда каталог варағи мазмунини ўзгарадиган бўлса, маҳсулотнинг каталог варағи техникавий шартларга доир ўзгартиришлар билан тақдим этилади.

Техникавий шартларни давлат рўйхатидан ўтказиш учун тикилган ҳолда тақдим қилинади, муқовада маҳсулот номи ва техникавий шартлар белгиси кўрсатилади.

Ўзстандарт Агентлиги идоралари техникавий шартларни (уларга доир ўзгартиришларни) улар олинган пайтдан бошлаб 15 кун ичида Ўзстандарт Агентлиги белгиланган тартибда давлат рўйхатидан ўтказиш, ҳамда техникавий шартлар (уларга доир

ўзгартиришлар), маҳсулотнинг каталог варағи рўйхатга олган идорада қолади.

Техникавий шартларни ишлаб чиқувчи ёки асл нусхасини сақловчи корхона давлат рўйхатидан ўтказилгани ҳақидаги маълумотларни асл нусха варағига ўтказди.

Қуйидаги маҳсулотларнинг техникавий шартлари давлат рўйхатидан ўтказилмайди:

- тажриба намуналари (тажриба туркумлари);

- эсдалик совғалари ва халқ бадий хунармандчилиги буюмлари (қимматбаҳо металллар ва тошлардан ясалган буюмлар бундан мустасно);

- хом ашё, материаллар, хомаки маҳсулотларнинг технология саноат чиқитлари, мустақил равишда етказиб берилиши мўлжалланмаган ёки битта корхонанинг бевосита буюртмаси бўйича тайёрланадиган буюмлар, хомаки маҳсулотлар, моддалар ва ашёларнинг таркибий қисмлари;

- алоҳида бирлик ёки арзимаган бир тўп тарзида ҳар замонда эҳтиёж туғилганда ишлаб чиқариладиган технологик жиҳатдан қуролланиш воситалари, ўлчаш воситалари билан синаш воситалари бундан мустаснодир;

- онда-сонда ишлаб чиқариладиган маҳсулот.

Таянч иборалар

Техник қўмиталар, эталон, умумтехникавий ҳужжат, меъёрий ҳужжат, давлат назорати, давлатлараро стандартлар

Назорат саволлари

1. Ўзбекистон Республикаси техникавий шартларнинг лойиҳалари ва уларга киритиладиган ўзгартиришлар ҳақида маълумот беринг.

2. Техникавий шартларнинг тузилиши, баён этилиши ва расмийлаштирилиш тартиби қандай амалга оширилади.

3. Техникавий шартлар лойиҳасини келишиб олишга изох беринг.

4. Техникавий шартларнинг амал қилиш муддати ҳақида маълумот беринг.

СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Бозор иқтисодиёти шароитида маҳсулот сифатига ўта юқори талаблар қўйилди. Маҳсулот сифатини юқори бўлишини таъминлаш маълум хом ашёдан, ишлаб чиқариш қувватидан, меҳнат ресурсларидан, қўшимча материаллардан, ёқилғи ва энергиядан оқилона фойдаланиб, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириб, сифатлироқ маҳсулот яратиш, унинг сифатини барқарорлигини таъминлаш тушунилади. Бунинг асосий яна бир муҳим шартларидан бири-маҳсулот сифатини ошириш ҳаражати муттасил камайтириб, ишлаб чиқариш самарадорлигини таъминлашдир.

Ҳозирги шароитда Ўзбекистон Республикаси бозор иқтисодиёти шароитига ўтиш даврида саноат корхоналарида ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифатини яхшилаш муҳим объектив қонуниятга айланади, чунки “сифат” маҳсулотларнинг жаҳон бозорида рақобатдошлигини таъминлайдиган асосий омиллардан биридир, албатта бундан маҳсулотнинг кўпга чидамлилиги, қафолатли муддатда хизмат қилиб бериши бундан мустасно эмасдир.

Тўқимачилик ва енгил саноат корхоналарида ишлаб чиқарилаётган тайёр маҳсулотларнинг сифати қолаверса йигирилган ёки пиширилган ипларнинг сифатига боғлиқдир. Шу билан биргаликда ўз навбатида юқори сифатли ип тўғри танланган хом ашё, созланган йигириш жиҳозларида сифатли хомаки маҳсулотлардан йигирилади. Демак, сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш уни жаҳон бозорида рақобатдошлигини таъминлаш учун саноат корхоналаридаги эски асбоб-ускуналар ўрнига замонавий бўлган хорижий давлатларнинг асбоб-ускуналари билан жиҳозлаш, ишлаб чиқаришда, идишларга жойлаштиришда, сақлаш ва ташишда, ҳамда улардан фойдаланилганда қўйилган талабларга риоя қилиш, маҳсулот сифатини барқарорлигини таъминлаш лозимдир. Бу талаблар турли даражадаги (давлат ёки халқаро миқёсда) меъёрий ҳужжатлар билан расмийлаштирилган.

Давлатлараро савдо-сотик муносабатларининг самарали бўлишида маҳсулот сертификацияси катта аҳамиятга эга. Бир турли маҳсулот ишлаб чиқаришда турли мамлакатларда

бўлишдан қатъий назар шу маҳсулот сифатига кафолат берувчи сертификациядан фойдаланилади.

Маҳсулотни сертификациялаштириш товар ишлаб чиқарувчилар орасида рақобатли курашда ўзларининг савдо-сотиқдаги мавқеини мустаҳкамлашда асосий воситалардан ҳисобланади. Мувофиқликни сертификациялаштириш - бу белгиланган маҳсулот, жараён ёки хизматнинг маълум стандартга ёки бошқа меъёрий ҳужжатга мос келишини исботлайдиган учиничи томон фаолиятидир. Маҳсулот ишлаб чиқаришда сертификацияни қўллаш орқали унинг сотув бозорида рақобатбардошлиги таъминланса, истеъмолчи олинган маҳсулотнинг сифат кўрсаткичларининг барқарорлиги ва уларнинг меъёрий ҳужжатларга мос келиши тўғрисида кафолатланади. Амалда ўз-ўзини сертификациялаштириш фаолияти ҳам айрим ҳолларда қўлланилади. Мувофиқликни сертификациялаштиришнинг асосий мақсади истеъмолчи истакларини, маҳсулотни ишлаб чиқаришдаги хавфсизлик, инсон саломатлиги, атроф-муҳитнинг муҳофазаси масалалари бўйича ҳимоя қилиш, маҳсулотнинг рақобатбардошлигини таъминлашда учрайдиган турли техникавий тўсиқларни бартараф қилишдан иборат.

Стандартлаштириш ва сертификациялаштириш бўйича ҳуқуқий савдо ва қонуний боғланишлар қуйидаги халқаро ташкилотлар орқали амалга оширилади: БМТ қошидаги Европа иқтисодий комиссияси (ЕЕК); стандартлаштириш бўйича халқаро ташкилот (ИСО) ЎЗР. 1994й. аъзо; сертификациялаштириш бўйича ИСО қўмитаси (ИСО/СЕРТИКО); мувофиқликни баҳолаш ИСО қўмитаси (ИСО/КАСКО); савдо ва таърифлар бўйича бош ассамблея (ГАТТ); ўлчов ва бирликлар халқаро ташкилоти (МОМВ); қонуний метрология бўйича халқаро ташкилот (МОЗМ); сифат бўйича Европа ташкилоти (ЕОК);

Ўзбекистон Республикасида мувофиқликни сертификациялаштиришда маҳсулот, жараён ёки хизмат: МДХ давлатлари стандартлари; Ўзбекистон Республикаси миллий стандартлари; Ўзбекистон Республикасида қабул қилинган халқаро стандартлар талаблари билан таққосланади.

Ўзбекистон Республикаси 1993 йил 28 декабрдаги “Маҳсулот ва хизмат сертификацияси тўғрисидаги” қонун. Бу қонун Ўзбекистон Республикасидаги хизмат объектлари сертификациясини иқтисодий, ташкилий, ҳуқуқий томонларини расмийлаштириш қонун бўлиб, сертификация қатнашчиларининг ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва уларнинг нимага жавоб беришлигини аниқлатади. Бу қонун тўртта бўлим ва 23 моддадан иборатдир.

I-бўлим. Умумий тушунчалар

1-модда. (М)-асосий тушунчалар

2-модда. Сертификациянинг мақсади ва вазифалари

3-модда. Сертификацияни қонунлаштириш

4-модда. Халқаро шартнома ва келишувлар

5-модда. Ўзбекистон Республикаси сертификациялаштириш ташкилотлари

6-модда. Сертификация объектлари ва субъектлари.

II-бўлим. Умумий талаблар

7-модда. Сертификация белгиси

8-модда. Сертификациялаштириш қонуни ва лицензияси

9-модда. Сертификация маълумоти.

III-бўлим. Мажбурий ва ихтиёрий маҳсулот сертификацияси

10-модда. Сертификацияни жорий қилиш

11-модда. Мажбурий сертификация ўтказишнинг шартлари

12-модда. Мажбурий сертификация ўтказиладиган маҳсулот қўйиладиган талаблар

13-модда. Маҳсулотни мажбурий сертификациялаштиришда тадбиркорнинг мажбуриятлари

14-модда. Келтириладиган ва чиқариладиган маҳсулот сертификати

15-модда. Маҳсулотнинг мажбурий сертификациялаштириш бўйича ишларни давлат томонидан таъминоти

16-модда. Мажбурий сертификациялаштириш қоидаларининг бажарилишини давлат томонидан назорат қилиш ва текшириш

17-модда. Ихтиёрий сертификациялаштириш

18-модда. Ихтиёрий сертификацияни амалга оширувчи субъектлар

19-модда. Ихтиёрий сертификация тизимлари.

IV-бўлим. Келишмовчиликларни ҳал қилиш

20-модда. Сертификациялаштириш қонунларининг бузилишидаги жавобгарлик

21-модда. Норозилик варақаларини кўриб чиқиш

22-модда. Сертификациялаштириш ташкилотлари ва синов лабораториялари марказларининг жавобгарлиги

23-модда. Мажбурий сертификация қоидаларини бузилганлиги тўғрисида қорхоналар ва тадбиркорларнинг жавобгарлиги.

Ижтимоий йўналтирилган бозор муносабатларининг ҳуқуқий асосларини яратиш ҳуқуқий давлат қарор топишининг харақтерли хусусияти ва мажбурий шартидир. Ўзбекистонда бозор иқтисодиётини амал қилиши учун ҳуқуқий негиз яратувчи қонунлар қабул қилинган.

Таянч иборалар

Сифат, иқтисодий, техникавий, маданий алоқалар, мувофиқликни сертификациялаштириш, савдо ва таърифлар бўйича бош ассамблея, сифат бўйича Европа ташкилоти, норозилик варақаларини кўриб чиқиш, ихтиёрий сертификациялаштириш, мажбурий сертификациялаштириш

Назорат саволлари

1. Маҳсулотни сертификациядан ўтказишнинг аҳамияти ҳақида изоҳ беринг.

2. Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 28 декабрдаги “Маҳсулот ва хизмат сертификацияси тўғрисидаги” қонуни, бўлимлари ва моддалари.

МАҲСУЛОТНИ СИНАШ ВА СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ

Стандартлаштириш, метрология, сертификатлаштириш ва маҳсулот сифатини бошқариш соҳалари бир-бири билан узвий боғланган бўлиб, бир-бирини тўлдиради. Жаҳон амалиётида қўлланиладиган ҳамда тадқиқот ва мутахассислар тайёрлаш институтлари, шунингдек, вазирлик, идора, уюшма, концерн,

қорхона ва ташкилотларнинг фикр ва таклифлари инобатга олиниб, О'зДСт 5.5-99 «Ўзбекистон Республикаси сертификатлаштириш миллий тизими. Асосий атама ва таърифлар» давлат стандарти 1993 йилда ишлаб чиқилиб тасдиқланади. Мазкур стандартдаги атама ва таърифлар халқаро ташкилотлар (ИСО/МЕК-2) томонидан қабул қилинган атама ва таърифларга, шунингдек, О'зДСт 5.0-98. Ўзбекистон Республикасининг сертификатлаш-тириш миллий тизими стандартларига мос келади.

Шу билан бир қаторда, ер юзидаги барча давлатлар орасида иқтисодий, техникавий, маданий алоқаларнинг ривожланиши халқаро ташкилотлар томонидан ишлаб чиқарилган стандартлар билан жаҳон бозорида рақобатбардош маҳсулотлар етказиб бериш билан уйғунлашади. Давлатлараро савдо-сотик муносабатларининг самарали бўлишида маҳсулот сертификацияси катта аҳамиятга эга. Бир турли маҳсулот ишлаб чиқаришда турли мамлакатларда бўлишдан қатъий назар, шу маҳсулот сифатига қафолат берувчи сертификациядан фойдаланилади.

Мувофиқликни сертификациялаштириш-бу белгиланган маҳсулот, жараён ёки хизматнинг маълум стандартга ёки бошқа меъёрий ҳужжатга мос келишини етарли даражада исботлайдиган учинчи томон фаолиятidir. Маҳсулот ишлаб чиқаришда сертификацияни қўллаш орқали унинг сотув бозорида рақобатбардошлилиги таъминланса, истеъмолчи олинган маҳсулотнинг сифат кўрсаткичларининг барқарорлиги ва уларнинг меъёрий ҳужжатларга мос келиши тўғрисида қафолатланади.

Амалда ўз-ўзини сертификациялаштириш фаолияти ҳам айрим ҳолларда қўлланилади. Мувофиқликни сертификациялаштиришнинг асосий мақсади-истеъмолчи истакларини, маҳсулотни ишлаб чиқаришдаги хавфсизлик, инсон саломатлиги, атроф-муҳитнинг муҳофазаси масалалари бўйича ҳимоя қилиш, маҳсулотнинг рақобатбардошлилигини таъминлашда учрайдиган турли техникавий тўсиқлари бартараф қилишдан иборат.

Ўзбекистон Республикаси Давлат стандартлаштириш тизими маҳсулот сифатини яхшилаш ва унинг рақобатбардошлилигини

таъминлаш демакдир. Сифат бўйича рақобатбардошлилигини таъминлаш уч қисмга бўлинади:

1. Мақсад, яъни қайси бозорда, қандай шароитда ишлаб чиқаришни билиш керак.

2. Функционал самарадорлиги. Фойдалиги жиҳатдан шу турдаги маҳсулотлар билан таққосланади.

3. Фойдаланиш пайтида тежамкорлиги ва унинг маҳсулот баҳоси билан боғлиқлиги.

Кўйилган талабларнинг барчаси маҳсулотнинг лойиҳалаштириш ишларини фойдаланишда ягона қоидалардан фойдаланишни тақоза этади. Бунинг ҳаммаси Давлат стандартлаштириш тизими билан таъминланади. Стандартлаштириш шу бугунги ҳолатда тадбиркорлар ва савдо ташкилотлари орасидаги боғловчидир. ЕЕС-ташкilotи стандартлаштириш ва сертификациялашга аҳамиятини кучайтириб, Европа бозорларига сифатсиз маҳсулот келтирмаслик ва жаҳон бозорига сифатиз маҳсулот чиқармасликни бажаради. Жаҳон миқёсида барча мамлакатлар маҳсулот, жараён ва «хизмат» соҳаларини сертификациялаштиради, яъни унинг меъёрий ҳужжатлар талабларига мувофиқлиги текширилади. Бу стандартлар жаҳон стандартларига мувофиқ бўлиши керак. Бизга маълумки, стандартлаштиришнинг асосий вазифаси Давлат хавфсизлиги, маҳсулот хавфсизлиги, аҳоли саломатлиги, уларнинг нарсаларини бузмаслиги, маҳсулот сифатини текшириш ва алмашинувчанлик ресурсини ҳисобга олиш, уни тежаш, илмий йўналишдаги технологияни ва ташкилий ишларни тўғри йўлга қўйишдан иборат. Юқоридаги маҳсулотларни ҳал қилишда республикамызда стандартлаштириш техник қўмиталари стандартлаштириш-нинг асосий вазифаларини бажариб, ихтиёрий йиғилган мутахассислар мажмуасидан иборатдир.

Техник мутахассислар штати тармоқлараро ёки давлатлараро стандартлаш ва сертификациялаш ишлари бўйича тузилади. Уларнинг вазифаси давлат манфаатлари ва истеъмолчи эҳтиёжларини қондириш, яъни янги меъёрий ҳужжатлар (МХ) яратиш ёки қайта кўриб чиқиш, уларнинг халқаро меъёрий ҳужжатларга

мувофиқлигини таъминлаш, стандартлаш бўйича режалар тузишдан иборат.

Сертификациялаштиришнинг тартиби қуйидаги асосий тадбирларни амалга оширишдан иборатдир:

-сертификациялаштириш ўтказиш учун қарор ва ариза декларациясини бериш;

- сертификациялаштириладиган маҳсулотдан тажрибалар ўтказиш учун намуналар танлаш;

- маҳсулот ёки ишлаб чиқаришни сертификациялаштириш схемасини танлаш;

- олинган натижаларни таҳлил қилиб, мувофиқлик сертификатини бериш тўғрисида қарор қабул қилиш;

- давлат стандарти рўйхатидан маҳсулотни ўтказиш, мувофиқлик сертификатини бериш;

- халқаро сертификациялаш ташкилотлари томонидан берилган мувофиқлик сертификатларини тан олиш;

- сертификациядан ўтган маҳсулотнинг сифат кўрсаткичларининг барқарорлигини назорат қилиш;

- сертификация натижаларининг ахбороти;

- даъволарни кўриб чиқиш.

Сертификациядан ўтказиш учун шу сертификациядан ўтказадиган тегишли ташкилотга ариза-декларация ва унга қўшимча ҳужжатлар жўнатилади. Тегисшли аризани қабул қилган ташкилот бир ой давомида ҳужжатларни кўриб чиқиб, сертификациялашга оид талабларга мос келиши (келмаслиги) тўғрисидаги қарори эълон қилинади ва қайси тартибда, кимлар томонидан ўтказилишини белгилайди. Танланган намуналар аккредитациялаштирилган синон лабораторияларида (марказларда) синонван ўтказилади. Лозим бўлса, сертификациялаштириш ташкilotи тажрибалар ўтказиш учун услубий кўрсатмалар ишлаб чиқишни ташкил этади. Ижобий натижалар олинганда баённомаси мазкур маҳсулотни сертификациялаш-тириш ташкilotига ва бир нусхаси ариза берувчига жўнатилади. Ишлаб чиқариш ташкilotи томонидан маҳсулотнинг таркиби, тартиби ўзгарса, зудлик билан ахборот бериши керак. Қабул қилинган сертификатлаштириш тизимига кўра, сифат ёки ишлаб чиқаришни

сертификациялаштириш назарда тутилса, мувофиқлик сертификати берилгунга қадар O'zDSt ИСО/ИЕС 17021:2009 «Оценка соответствия. Требования к органам проводящим аудит и сертификации система менеджмента» меъёрий ҳужжатларга мувофиқ ўтказилади.

Мувофиқлик сертификати, мувофиқлик белгисидан фойдаланган ҳолда РД Уз 00036, 951-004092 НСС УзР «Порядок выдачи сертификата соответствия» ҳужжати билан амалга оширилади. №14058 Правила. “от утверждения правилах сертификация” ҳужжати билан амалга оширилади.

Сертификацияловчи ташкилот тажриба баённомасини олгач, сифат тизими сертификатини расмийлаштиради, давлат рўйхатидан ўтиб, эгасига топширади. Бу сертификатнинг муддати мазкур маҳсулотга талаблар белгиланган меъёрий ҳужжатларнинг муддатига мос равишда белгиланади. Лекин бу муддат уч йилдан ошмаслиги керак. Маҳсулотнинг таркиби ёки ишлаб чиқариш технологияси ўзгарса ва унинг сифат кўрсаткичларига таъсир этса, бу ҳақда сертификациялаш ташкилотига зудлик билан ахборот бериш керак. Бу ташкилот, ўз навбатида, тажриба воситаларига ўзгартиришлар тавсия этади. Шундан кейин ҳам талабларга мос келмаса, мувофиқлик сертификати тўхтатилади.

Мувофиқлик белгиси маҳсулотнинг товар белгиси ёнига қўйилади.

Сертификациялаштирилган маҳсулотнинг сифат кўрсаткичларини (Сертификациялаштириш хусусиятларини) барқарорлигини текширув назорати шу маҳсулотни ишлаб чиқариш жараёнида сертификат берган ташкилот томонидан махсус режа асосида амалга оширилади. Керак бўлган ҳолларда батараф мутахассисларни-савдо жамоаларидан, соғлиқни сақлаш, давлат қурилиш каби бошқа ташкилотлар мутахассислари текширув назоратига жалб қилинадилар.

Текширув назорати натижаларига кўра, сертификациялаштириш ташкилоти қуйидаги ҳолларда мувофиқлик сертификати ёки мувофиқлик белгиси фаолиятини бекор қилиш ва тўхтатиб қўйиши мумкин:

- меъёрий техник ҳужжатлардаги талаблари ўзгарса;

- маҳсулотнинг таркиби, тузилиши ўзгарса;
- ташкилот ёки ишлаб чиқариш технологияси ўзгарса;
- сифатни таъминловчи тизим, технология, синаш услублари ўзгарса.

Текширув назорати томонидан аниқланган камчилик, етишмовчиликларни бартараф қилгунга қадар тадбирлар тузилиб, мувофиқлик сертификати ёки мувофиқлик белгиси тўхтатилиб туради. Шу муддатда аҳвол ўзгармаса, мувофиқлик сертификати бекор қилинади. Сертификат бериш ёки мувофиқлик белгисини қўйиш қуйидаги ҳолларда бекор қилинади:

- маҳсулот аниқланган камчиликларни бартараф қилиб бўлмаса;
- ишлаб чиқарувчи ўзининг молиявий мажбуриятларини бажармай қўйса;
- сертификат вақтинча тўхтатиб қўйилганидан кейин ишлаб чиқарувчи тегишли чоралар кўрмаса;
- ишлаб чиқарувчи сертификациялаштириш муддатини узайтиргиси келмаса;
- маҳсулотни ишлаб чиқариш тўхтаган бўлса.

Сертификациялаштириш ташкилоти барча қизиқувчи сертификациялаштириш тизими аъзоларига бу ҳақда расмий ахборот беради ва мазкур маҳсулот, сифат ёки ишлаб чиқариш тизимини Давлат рўйхатидан чиқаради. Бу ҳақда матбуотда эълон қилиниши мумкин.

Ахборот таъминоти сертификациялаштириш ташкилоти иштирокчилари билан ҳамжиҳатликда амалга оширилади.

ЎзДавстандарт бир турдаги маҳсулотни сертификациялаштириш ташкилотларини ва мувофиқлик сертификатлари берилган маҳсулотларни давлат рўйхатидан ўтказди ва уларни матбуотда эълон қилади. Сўровчи ташкилот ўз маҳсулотини реклама қилиш, матбуотда чиқиш ҳуқуқига эга, «Система»да пайдо бўлган порозиликларни НСС Уз «Национальное система стандартизация» да кўрсатилган тартибда ҳал қилади.

Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг сифатли ва барқарор бўлишига кафолат бериш мақсадида нафақат маҳсулотни сертификациялаштириш, балки ишлаб чиқаришни ва сифат

тизимларини сертификациялаштириш ишлари амалга оширилади. Сертификациялаштиришнинг бундай тури бошқариш тизимларини сертификациялаштириш, маҳсулот сифатини, ишлаб чиқариш ва технологик жараёнларни назорат қилиш, ҳисобга олиш, истеъмолчини сифатли маҳсулот билан таъминлашга кафолат беради.

Сифат тизимини ва ишлаб чиқаришни сертификациялаштиришнинг мақсадлари:

- ички бозорни тегишли сифат даражасида бўлган маҳсулот, технологик жараён ёки хизматлар билан таъминлаш;

- Ўзбекистон Республикасининг экспорт салоҳиятини кенгайтириш, жаҳон бозорига юқори сифатли маҳсулот етиштириш ва унинг сифатининг барқарорлигини таъминлаш, уларга тегишли шарт-шароитлар яратиш ҳамда кафолат беришдан иборат.

Ишлаб чиқаришни сертификациялаштириш- бу сертификациялаштириш идораси ёки бошқа махсус ваколатга эга бўлган идора томонидан маълум маҳсулотни ишлаб чиқариш учун (маълум хизматларни бажариш учун) зарур ва этарли шароитлар мавжудлигини унга тегишли бўлган меъёрий ҳужжатларда берилган талабларнинг барқарорлигини ва сертификациялаштиришни назорат остига олиниши таъминлашнинг расмий тасдиғидир.

Сифат тизимларини сертификациялаштириш- бу сифат тизимларининг халқаро ёки миллий стандарт талабларига мувофиқ келишини текшириш, баҳолаш ва сертификат бериш орқали тасдиқлаш каби фаолиятidir.

Ишлаб чиқариш ва Сифат тизимларини сертификациялаштиришдаги текшириш ва баҳолаш объектлари қуйидагилар бўлиши мумкин:

- сифатни яхшилаш ва бошқариш фаолияти;
- ишлаб чиқариш тизими;
- маҳсулотнинг сифати.

Шундай қилиб, ишлаб чиқариш ва сифат тизимларини сертификациялаштириш маҳсулот ишлаб чиқаришнинг барча жабҳаларини ўз ичига олар экан.

Маҳсулотнинг сифати қуйидаги ахборот манбаларидан иборат:

- тайёр маҳсулотни топширилаётгандаги унинг сифат кўрсаткичлари (технологик назорат томонидан);

- истеъмолчи томонидан сифатни текширган турли ташкилотлар томонидан маҳсулотнинг сифати тўғрисидаги берилган баённомалари.

Ишлаб чиқариш ва Сифат тизимларини сертификациялаштиришда маҳсулот сифатини текшириш ва уларни таҳлил қилиш учун, олдиндан режалаштирилган синовлар ўтказиш учун махсус лабораториялар бўлиши шарт эмас. Маҳсулотнинг сифатини таъминлаш ва уни бошқариш бўйича корхонанинг фаолияти ҳамда сифат тизимларини сертификациялаштириш 9000-9003 ИСО Халқаро стандартлари бўйича танланган модель талабларига мувофиқлик босқичма-босқич амалга оширилади ва баҳоланади.

Ҳозирги пайтда халқаро стандартларнинг учта модели (тизими) ишлаб чиқилган, улар:

1. 9001 серияли ИСО Халқаро стандарти (ХС) «Сифат» тизими. Маҳсулот сифатини уни лойиҳалашда, ишлаб чиқаришда, монтаж ва ишлатилиш пайтида таъминлаш модели.

2. 9002 серияли ИСО ХС «Сифат» тизими. Маҳсулот сифатини ва уни ишлаб чиқариш, монтаж пайтида таъминлаш модели.

Танланган сифат тизими маҳсулот тайёрлашнинг тўлиқ босқичларини ўз ичига олиш керак. 9004 серияли ИСО ХС талабларига мувофиқ маҳсулотнинг яратилиш босқичи («Петля качества») қуйидаги босқичлардан иборат:

1. Бозорни ўрганиш, қидириш ва маркетинг;
2. Техник талабларни лойиҳалаш ва ишлаб чиқиш;
3. Маҳсулотнинг яратилиши (ишлаб чиқиш);
4. Моддий-техник томондан таъминлаш;
5. Ишлаб чиқариш жараёнларини тайёрлаш;
6. Ишлаб чиқариш;

7. Синовлар ўтказиш, жараёнларни бошқаришни назорат қилиш;

8. Маҳсулотни тахлаш ва сақлаш;
9. Сотиш ва тарқатиш;
10. Монтаж ва фойдаланиш;
11. Техник ёрдам ва таъмирлаш;
12. Ишлатиб бўлгандан кейин фойдаланишнинг яратилиши босқичи.

Сифат тизимининг босқичлари учта:

1. Сифатни таъминлаш;
2. Сифатни бошқариш;
3. Сифатни яхшилашни юналишларга ажратиш мумкин.

Маҳсулот босқичи («Петля качества») назарда тутилган ҳар бир босқич тадбирларини тизимли бажариш мақсадида режаланган тадбирлар мажмуасини амалга оширишдан иборат.

Сифатни яхшилаш- маҳсулотни техник жиҳатдан ишлаб чиқариш жараёни, синаш услуги ва воситалари демакдир. Сифат таркибидаги ишлаб чиқаришнинг барча элементларининг савиясини йўналтирилган доимий фаолиятидир.

Ишлаб чиқариш технологиясини такомиллаштириш, замонавий ускуна ва хомашёдан, бор ресурслардан тўла ва тўғри, оқилона фойдаланиш орқали қабул қилинган сифат тизимини танлашдан модели бўйича маҳсулот сифатли бўлишини, унинг барқарорлигини таъминлаш мумкин.

Таянч иборалар

Сертификатлаштириш миллий тизими, маҳсулот сертификацияси, мувофиқликни сертификациялаштириш, техникавий тўсиқлар, халқаро меъёрий ҳужжатлар, сертификациялаштириш схемасини танлаш, аккредитациялаштирилган синов лабораториялари, мувофиқлик белгиси

Назорат саволлари

1. Сифат бўйича рақобатбардошликни таъминлаш ишлари қандай амалга оширилади.
2. Сертификациялаштириш тартиби ҳақида изоҳ беринг.
3. Мувофиқлик сертификати ёки мувофиқлик белгиси фаолиятини бекор қилиш ва тўхтатиб қўйиш.

СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ ҲАҚИДА МАЪЛУМОТ

Вазирлар Маҳкамаси қошидаги Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги Ўзбекистон Республикасида сертификациялаштириш бўйича Миллий идора ҳисобланади.

Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш, метрология ва сертификация-лаштириш маркази қуйидаги ишларни амалга оширади:

- сертификациялаштириш доирасида давлат сиёсатини олиб бориш, сертификациялаштиришни ўтказиш бўйича умумий қонун-қоидаларини белгилайди, ҳамда улар ҳақидаги махсус маълумотларни чоп этиб боради;

- сертификациялаштириш тизимини такомиллаштириш бўйича дастур лойиҳаларини ишлаб чиқади ва уни кўриб чиқиш учун Давлатга тавсия этади;

- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси билан келишилган ҳолда халқаро сертификациялаштириш тизимига боғланади, ундан ташқари сертификациялаштириш натижаларини ўзаро тан олишлиги ҳақида келишиб олинади, ҳамда сертификациялаштириш масалалари бўйича бошқа давлатлар билан ўзаро ҳамкорликни йўлга қўяди;

- мажбурий сертификацияланиши керак бўладиган маҳсулотлар турини аниқлайди;

- бир турдаги маҳсулотни сертификациялаштириш бўйича идораларни аккредитлаштириш;

- сертификациялаштириш бўйича аккредитланган идоралар, сифатни бошқариш тизими, сертификацияланган маҳсулот, сифат бўйича синов лабораториялари, эксперт аудиторларни Давлат реестридан ўтказиш;

- бир турдаги маҳсулот ва синов лабораторияларини сертификациялаштириш бўйича аккредитланган идораларни сертификациялаштириш қонун-қоидаларига риоя қилишда Давлат назоратини ўтказиш.

Сертификациялаштириш доирасида Ўзбекистон стандартлаштириш агентлигининг молиявий манбаи бўлиб, давлат бюджети, ҳамда хизмат ҳақи ҳисобланади.

Маҳсулот бирлигини сертификациялаштириш бўйича аккредитланган идоралар:

- бирлик маҳсулот сертификатининг тизимини яратади ва унинг функционаллигини таъминлайди;

- сертификациялаштириш ишларини ташкил қилади ва ўтказиши;

- расмийлаштиради, миллий ёки халқаро мувофиқлик сертификатини беради;

- сертификациялаштирилган маҳсулотларни назорат қилиб боради.

Сертификациялаштириш объектига маҳсулот, хизмат, ҳамда сифат тизими қиради.

Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги, сертификациялаштириш бўйича идоралар Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги томонидан тан олинган ёки аккредитланган, сертификациялаштириш доирасида назорат идоралари, синов лабораториялари, сифат бўйича экспертлар-аудиторлар, ундан ташқари корхона ва ташкилотлар, сертификациялаштирилган маҳсулотлар, жисмоний шахслар сертификациялаштириш субъекти дейилади.

Сертификациялаштириш субъектлари-миллий сертификатлаштириш тизими рамкасида юридик шахсларнинг сертификациялаштириш тизимини яратиш. Юридик шахслар сертификациялаштириш тизими Ўзбекистон стандартлаштириш агентлигининг белгиланган тартибда мажбурий Давлат қайдномасидан ўтган бўлади.

Сертификациялаштиришда қуйидаги асосий тушунчалар мавжуд:

- миллий сертификациялаштириш тизими-давлат миқёсида таъсир этувчи тизим бўлиб ҳисобланади;

- маҳсулот сертификати-белгиланган шартларга маҳсулотнинг боғлиқлигини тасдиқлаш бўйича фаолияти;

- боғлиқлик сертификати-белгиланган шартларга сертификациялашган маҳсулотнинг боғлиқлигини тасдиқлаш учун сертификациялаштириш тизими қоидалари бўйича берилган ҳужжат;

- мувофиқлик белгиси-белгиланган тартибда белгининг қайд этилиши бўлиб, маҳсулот ёки ҳужжат хизматга маркировка қилинади, яъни ушбу маҳсулот ёки хизмат тури аниқ стандарт ёки бошқа меъёрий ҳужжатларга боғлиқ бўлади;

- битталиқ маҳсулотни сертификациялаштириш тизими-сертификациялаштириш тизими бўлиб, белгиланган маҳсулот, иш ёки хизматга тегишли бўлиб, шу йўсиндаги аниқ стандарт ва қоидаларда қўлланилади;

- синов лабораториясини аккредитлаштириш-синов лабораториясининг маълум синовлар ёки синовларнинг маълум турларини амалга оширишни расмий жиҳатдан тан олиш;

- сифат бўйича эксперт-аудиторлар-сертификациялаштириш соҳасида муассаса ва корхоналар фаолиятини баҳолаш ва назорат қилиш ҳуқуқига эга бўлган аттестациядан ўтган шахс. Эксперт-аудиторлар фақат назорат қилибгина қолмай, балки маслаҳатлар ҳам беради;

- сертификациялаштириш доирасида назорат идораси-сертификатланган маҳсулотни баҳолаш ва сифатни бошқариш тизими сертификацияси бўйича идора топшириғига биноан белгиланган тартибда аккредитланган бўлади;

- назорат инспекцияси-сертификациялашган маҳсулотни қайтадан баҳолаш, сифатни бошқариш тизими ёки ишлаб чиқариш, сертификациялаштириш бўйича идоранинг фаолияти, белгиланган шартларга боғлиқлигини тасдиқлаш мақсадидаги сертификациялаштириш ва аккредитлаштиришда белгиланган синов лабораторияси.

Сертификациялаштиришнинг асосий мақсади ва вазифалари қуйидагилардан иборат:

- маҳсулотни тарқатиш, инсонларнинг ҳаётига хавф солувчи фавқулодда бўладиган ҳодисаларни олдини олиш чора тадбирларини, юридик ва жисмоний шахс буюмлари, атроф-муҳит таъсирларини назорат қилиб бориш;

- маҳсулот сифатини яхшилаш ва унинг жаҳон бозорларида рақобатбардошлигини ошириш;

-халқаро иқтисодий, илмий-техник ва халқаро савдода тадбиркорларни қўшма корхоналарда иштирок этиши учун шароит яратиб бериш;

-маҳсулот ишлаб чиқарувчиларнинг виждонсизлигини истеъмолчилардан ҳимоялаш;

-ишлаб чиқарувчиларнинг маҳсулот сифат кўрсаткичларини тасдиқлашдан иборат.

Сертификациялаштириш доирасига бўлган муносабат ҳозирги қонунлар ва Ўзбекистон Республикаси қонунлаштирилган актлари ёрдамида тартибга келтириб турилади.

Четдан олиб келинадиган ва четга олиб чиқиб кетиладиган маҳсулотларни мажбурий сертификациялаштириш. Мажбурий сертификациялаштирилиши лозим бўлган маҳсулотларни Ўзбекистон Республикасига етказиб бериш учун тузиладиган контрактлар (шартномалар) шартида маҳсулотларнинг белгиланган талабларга мувофиқлигини тасдиқловчи, Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги томонидан берилган ёки эътироф этилган мувофиқлик сертификатлари ва мувофиқлик белгилари бўлиши назарда тутилиши керак.

Миллий мувофиқлик сертификатлари ва мувофиқлик белгилари ёки бошқа давлатларнинг Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги томонидан эътироф этилган мувофиқлик сертификатлари ва мувофиқлик белгилари аризачи (маҳсулот етказиб берувчи) томонидан божхона назорати идораларига юкка тааллуқли божхона декларацияси билан биргаликда тақдим этилади ва улар маҳсулотни республика ҳудудига олиб киришга рухсатнома олиш учун зарур ҳужжатлар ҳисобланади.

Четдан олиб келинаётган маҳсулотнинг хавфсиз эканлигини тасдиқловчи ҳужжати бўлмаган тақдирда божхона назорати идоралари бу хусусда «Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги»ни хабардор этадилар, ҳамда маҳсулотни сертификациялаштиришдан ўтказиш ёки чет эл сертификатини эътироф этиш тўғрисидаги масала сертификациялаштириш миллий тизими қоидаларига мувофиқ ҳал этилгунга қадар бу маҳсулотни четдан олиб киришни таъқиқлаб қўядилар.

Сертификациялаштирилиши шарт бўлган маҳсулотларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан олиб чиқиш тартибини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилайди.

Мажбурий сертификациялаштириш ишларининг давлат томонидан молиявий таъминоти. Қуйидаги ишлар:

-сертификациялаштиришни ривожлантиришнинг истиқболларини, ҳамда уни ўтказиш қоидалари ва тавсияларини ишлаб чиқиш;

-сертификациялаштириш соҳасида расмий ахборотлар билан таъминлаш;

-халқаро (минтақавий) сертификациялаштириш ташкилотлари ишида қатнашиш, ҳамда чет эл миллий сертификациялаштириш идоралари билан биргаликда ишлар ўтказиш;

-сертификациялаштириш юзасидан халқаро (минтақавий) қоидалар ва тавсиялар ишлаб чиқиш, ҳамда уларни ишлаб чиқишда қатнашиш;

-сертификациялаштириш юзасидан умумдавлат аҳамиятига молик илмий-тадқиқот ишлари ва бошқа ишлар олиб бориш;

-сертификациялаштириш қоидаларига риоя этилиши устидан ҳамда сертификатланган маҳсулот устидан давлат текшируви назорати олиб бориш ишлари давлат томонидан молиявий таъминланади.

Мажбурий сертификациялаштириш қоидаларига риоя этилишини давлат томонидан текшириш ва назорат қилиш. Тайёрловчиларнинг (тадбиркорларнинг, сотувчиларнинг, ижрочиларнинг), синов лаборатория-ларининг (марказларининг), сертификациялаштириш идораларининг мажбурий сертификациялаштириш қоидаларига риоя этишлари устидан ҳамда сертификатланган маҳсулот устидан давлат текшируви ва назоратини «Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги»нинг давлат инспекторлари Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган тартибда ва шартларда амалга оширадилар.

Ихтиёрий сертификациялаштириш. Ҳар қандай маҳсулот меъёрий ҳужжатларнинг талабларига мувофиқ эканлигини тасдиқлаш учун у юридик ва жисмоний шахснинг ташаббуси

билан ихтиёрий сертификациялаш-тиришдан ўтказилиши мумкин.

Ихтиёрий сертификациялаштиришни амалга оширувчи субъектлар. Ихтиёрий сертификациялаштиришни Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги белгилаб қўйган тартибда аккредитация қилинган юридик ва жисмоний шахслар амалга оширишга ҳақлидир.

Ихтиёрий сертификациялаштириш тизимлари. Сертификациялаштириш қоидалари ва тартибини белгиловчи ихтиёрий сертификациялаш-тириш тизимларини аккредитация қилинган идоралар Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги билан келишган ҳолда белгилайдилар.

Сертификациялаштириш бўйича иш фаолиятига умумий талаблар. Сертификациялаштириш бўйича идора томонидан белгиланган шартларга маҳсулотнинг мос келишлигини тасдиқланган вақтида мувофиқлик сертификати берилади, унинг асосида таъминловчи боғлиқлик белгисини қўллаш ҳуқуқига эга.

Мувофиқлик сертификати намуналари, аккредитлаштириш ҳақидаги гувоҳнома, миллий боғлиқлик белгисининг ўлчами ва шакли сертификациялаштириш тизимида ишлатилади, Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги томонидан тасдиқланади.

Мувофиқлик сертификати, боғлиқлик белгиси, сертификациялаштириш ва синов лабораторияси бўйича идорани аккредитлаштириш ҳақидаги гувоҳнома Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги томонидан тасдиқланган бўлиб, Давлат реестрига белгиланган тартибда қайд қилиниши мажбурий.

Агар мувофиқлик сертификати, боғлиқлик белгиси, сертификациялаштириш ва синов лабораторияси бўйича идорани аккредитлаштириш ҳақидаги гувоҳнома Давлат реестрида белгиланган тартибда қайд этилмаган бўлса, ноқонуний ҳисобланади.

Гувоҳнома эгаси мувофиқлик сертификатини, боғлиқлик белгиси ва сертификациялаштириш ва синов лабораторияси бўйича идорани аккредитлаштириш ҳақидаги гувоҳномани бошқа юридик ёки жисмоний шахсларга ишлатиш учун бериб юбориш қатъян ман этилади.

Лицензия шартномаларини тузиш тартибини Ўзбекистон стандартлаш-тириш агентлиги белгилаб туради.

Таянч иборалар

Сертификациялаштириш натижалари, сертификациялаштириш бўйича аккредитланган идоралар, Давлат реестри, эксперт аудиторлар, миллий сертификациялаштириш тизими, боғлиқлик сертификати, мувофиқлик белгиси, лицензия шартномалари

Назорат саволлари

1. Стандартлаштириш, метрология ва сертификациялаштириш марказининг асосий вазифаси нималардан иборат.
2. Маҳсулот бирлигини сертификациялаштириш бўйича аккредитланган идоралар тўғрисида маълумот беринг.
3. Мажбурий сертификациялаштириш ишларининг давлат томонидан молиявий таъминоти қандай амалга оширилади.

СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ СХЕМАЛАРИ

Халқаро сертификациялаштириш қўмитаси - ИСО (СЕРТИКО) томонидан 1980 йилда ишлаб чиқилган ва эълон қилинган "Сертификация, принципы и практика" номли расмий ҳужжатда сертификациялаштириш схемаларининг (тизимлари) турлари келтирилган.

Учинчи томоннинг мувофиқлиги сертификацияси бўйича таркиби, бажарадиган ишларнинг кетма-кетлиги ва тадбирлари сертификациялаштириш схемаси дейилади.

Сертификациялаштириш схемаларини танлаш ва унда назарда тутилган тадбирларни тўғри бажариш, маҳсулот ишлаб чиқариш жараёни ёки хизмат турларининг амалда белгиланган шароитда амалга оширилишига кафолат бериши лозим.

Умумий ҳолда, сертификациялаштириш учта асосий гуруҳ тадбирларини амалга оширади:

1. Маҳсулотни лабораторияда синовдан ўтказиш.
2. Ишлаб чиқариш ёки сифат тизимларининг ҳолатини дастлабки текширувдан ўтказиш.

3. Ишлаб чиқариш ёки Сифат тизимларини кейинчалик текширув назоратидан ўтказиш ишини амалга оширишни назарда тутди.

Куйидаги турли сертификациялаштириш схемаларида умумлашган ҳолат ва элементлар, тадбирлар мавжуд бўлади.

1. Намунавий синовлар - фақат айна вақтда ишлаб чиқарилган маълум маҳсулот тўғрисида маълумот беради, лекин маҳсулот сифатининг барқарорлигига кафолат бერмайди, аммо барча сифат сертификация схемаларининг асоси ҳисобланади.

2. Баҳолаш - мувофиқлик сертификати берилгандан кейин сифат тизими текширув назорати.

3. Текшириш (назоратлаш):

- корхоналарда маҳсулот сифатини бошқариш фаолиятини (жараёнини) текширув назорати;

- ажратилган (танланган) намуналарини қизиқувчи томонларга боғлиқ бўлмаган синов лабораторияларида синовдан ўтказиш йўли билан амалга оширилади.

4. Намуна танлаш-ишлаб чиқариш ёки савдо шаҳобчаларидан Сифат тизими талабларига мувофиқ танланди.

ЎзРСТ 5.0-92 "Основные положения" стандартига ЎзРД 00036951-003-92 - расмий ҳужжатда таркибий ва кўзланган ва тадбирлар кетма-кетлигига мувофиқ сертификациялаштириш схемалари 10 турга ажратилган (1 дан 10 гача).

1-схема. Намунавий синовлар. Мазкур схема бўйича маҳсулот намунасини тегишли меъёрий ҳужжатларда қўйилган талабларга мувофиқлигини тасдиқлаш мақсадида қизиқувчи томонларга боғлиқ бўлмаган синов лабораторияларида текширилиб баҳоланади.

2-схема. Намунавий синовлар ўтказиш ва даврий равишда савдо шаҳобчаларидан олинган танланмаларини синовдан ўтказиб баҳолаш.

3-схема. Намунавий синовлар ва ундан кейин, даврий равишда маҳсулот тайёрловчи корхоналардан олинган намуналарни синовдан ўтказиб баҳолаш.

4-схема. Намунавий синовлар ўтказиш ва маҳсулот сифатини даврий равишда бир вақтда ҳам ишлаб чиқаришдан, ҳам савдо

шаҳобчаларидан олинган танланмаларни синовдан ўтказиш йўли билан назорат қилиш.

5-схема. Намунавий синовлар ўтказиш, маҳсулот етказувчи (тайёрловчи) ишлаб чиқаришни ёки сифат тизимини сертификатлаштириш, даврий равишда савдо шаҳобчаларидан танланган намуналарни синаб текшириш, даврий равишда тайёрловчи корхонадан олинган намуналарни синовдан ўтказиш, ишлаб чиқариш шароитларини барқарорлигини ёки сифат тизимини тўғри ишлаётганлигини текшириш.

6-схема. Тайёрловчи сифат тизимини барқарор ишлатилишини назорат қилиш.

7-схема. Маҳсулот тўда (партия)сини синовдан ўтказиш. Бу схемага кўра сертификатлаштириш объекти бўлиб, жами маҳсулот тўдаси ҳисобланади.

8-схема. Ҳар бир намунани синовдан ўтказиш. Бу ҳолда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотни ёппасига текширувдан ўтказиш.

9-схема. Доимий ишлаб чиқаришга эга бўлмаган маҳсулот сифатини баҳолаш.

10 ва 10 а схемалар. Белгиланган вақт давомида чегараланган миқдордаги маҳсулот сифатини баҳолаш.

Кўриб чиқилган сертификациялаштириш схемаларидан энг аниқ, кўп маблағ талаб қиладиган, аниқ схемалардан иборат (5-схема). Бу схемага мувофиқ чиқарилаётган маҳсулот кўрсаткичлари, ишлаб чиқариш қоидаларига риоя қилиниши пухта ва тўла назорат қилинади, самарадорлиги баҳоланади. Схеманинг асосий устиворлиги корхонанинг тегишли меъёрий ҳужжатларида белгиланган сифат кўрсаткичларини таъминлайдиган маҳсулот ишлаб чиқаришга қодир эканлигини, Сифат тизимини муваффақиятли қўлланилиши мумкинлигини аниқлашдан иборат.

Турли сертификациялаш схема ва моделларини айрим ҳолларда уларнинг комбинациялаштирилган вариантлари қўлланилиши мумкин. Танланган схема варианты асосан буюртмачининг талабларини қондирадиган ва сертификациялаштириш ташкилоти талабларига мувофиқ бўлиши керак.

Танланган сертификациялаштириш схемасига мувофиқ синов натижалари баённомалари маҳсулотга мувофиқлик сертификати таъғисини қўйиш, лицензия бериш ҳуқуқини беришга асос бўлади.

Сертификация схемасининг намунавий таркибини қуйидагича ифодалаш мумкин:

Ҳар бир сертификациялаштириш тизимини ва уни ташкилий ишларини ҳал қилувчи, ишлашини таъминловчи ва раҳбарлик қилувчи ташкилот амалга оширади.

Сертификациялаштириш ташкилотлари:

- ишлаб чиқариш уюшмалари;
- асосий истеъмолчи ёки истеъмолчилар гуруҳи;
- йирик савдо ташкилотлари
- стандартлаштириш бўйича Миллий ташкилот;
- хусусий ташкилотлар (компаниялар);
- корхона ёки маҳсул синаш лабораториялари.

Синов жиҳозларини текшириб турувчи метрологик хизматлар бўлиши мумкин.

Таянч иборалар

Учинчи томоннинг мувофиқлиги сертификацияси, сертификациялаштириш схемаларини танлаш, сифат тизимлари, намунавий синовлар, савдо шаҳобчалари, Миллий ташкилот

Назорат саволлари

1. Сертификациялаштириш схемаларининг турлари ҳақида маълумот беринг.
2. Сертификациялаштириш тизимлари ва ташкилотларига изоҳ беринг.

СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШДА ТЕКШИРУВЧАН НАЗОРАТ

Ишлаб чиқаришни текширишда комиссия қониқарсиз натижаларига эга бўлса, унда баённомалар кўринишидаги расмийлаштиришда корхонани четлаштиради.

Боғлиқсизликнинг асосий турларига қуйидагилар киради:

- сертификациялаштириш даврида меъёрий ҳужжатларнинг талаблари бузилганда;
- маҳсулот ёки синов услубларига меъёрий ҳужжатларнинг ўзгариши;
- маҳсулотнинг таркиби ёки комплектлиги ўзгарса;
- ишлаб чиқариш технологияси ўзгарса;
- технологияга назорат ва синов услубларига риоя қилинмаса.

Инспекция назорати маҳсулот ёки ишлаб чиқаришдаги белгиланган талабларга боғлиқ ёки боғлиқ бўлмаганлигини объектив жиҳатдан асослашни белгиласа тугалланган деб ҳисобланади.

Боғлиқлиги ҳақидаги қониқарли хулосага эга бўлган далолотнома асосида сертификациялаштириш бўйича идора мувофиқлик белгисини қўллашга мувофиқлик сертификати ва лицензия шартномасини тасдиқлаш ҳақида қарор қабул қилади.

Инспекция назорати натижалари бўйича мувофиқлик сертификатининг ишлаши ва мувофиқлик белгисининг қўлланилишини тўхтатиб қўйиши ёки бекор қилиши мумкин.

Тўхтатиб қўйиш ҳақидаги қарорлар тузатувчи корхона сертификациялаштириш бўйича идора билан келишган ҳолда амалга оширади. Бунда талабгор ўз маҳсулотини меъёрий ҳужжатларга боғлиқликда аккредитланган синов лабораториясида қайтадан синов ишларини ўтказмасликни бартараф этиши ёки тасдиқлаши мумкин. Агар буни амалга ошириш мумкин бўлмаса, унда сертификатнинг таъсири ва мувофиқлик белгисининг ишлатилиш ҳукуқи бекор қилинади. Шу даврдан бошлаб бу бекор қилиниш ЎзРХ 51-021:2004 НСС Уз «Правила ведения государственного реестра» ресстрида қайд этилади ва кучга киради.

Бекор қилиш ҳақидаги қарор мувофиқлик сертификатига эга бўлган корхонага юборилади. Бу корхона сертификациялаштириш бўйича идорасига мувофиқлик сертификатига боғлиқ бўлган барча ҳужжатларнинг нусхасини юбориши керак. Маҳсулотга берилган сертификатнинг бекор қилинишидан кейин, савдо нукталарига маҳсулотни тарқатиш ёки сотиш бекор қилинади.

Сертификациялаштириш бўйича идоранинг бекор қилиш ҳақидаги қарорини Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги, божхона идораларига ва оммавий восита маълумотларига жўнатади.

Инспекция назоратининг берган хулосаси талабгорни қоник-тирмаса, унда сертификациялаштириш бўйича идоранинг апелляция комиссиясига бериши ёки Ўзбекистон стандартлаштириш агентлигига мурожаат қилиши мумкин. Корхона мувофиқлик сертификатига эга бўлса, унда таъминловчи ишлаб чиқараётган маҳсулотига мувофиқлик белгисини қўяди ва ўз вақтида қайтадан мувофиқлик сертификатини олиш учун сертификатнинг таъсир муддатини кузатиб боради.

Сертификациялаштириш бўйича идора синов баённомаларини кўриб чиққандан кейин, ишлаб чиқариш ҳолатини баҳолаш ва қоникарли хулоса қабул қилиш учун мувофиқлик сертификати расмийлаштирилади ва талабгорга бериш учун О'зРХ 51-021:2004 НСС Уз «Правила ведения государственного реестра» Давлат реестрида қайд қилади.

Сертификат давлат ёки рус тилида расмийлаштирилади. Берилган мувофиқлик сертификати асосида ва белгиланган сертификациялаштириш схемасини ҳисобга олган ҳолда лицензияли шартнома тузилади.

Мувофиқлик белгиси серияли ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларга белгиланади. Мувофиқлик белгиси корхона-тайёрловчи ўзининг маъсуллигини олишига олиб келади, ҳамда барча тарқатилаётган маҳсулотларнинг меъёрий ҳужжатларининг талаблари ва синалаётган намуналарнинг мувофиқлигини таъминлайди. Бирлик маҳсулотга сертификат беришда ёки мувофиқлик белгиси билан тамғаланган маҳсулот тўдаси ўтказилмайди. Талабгор ва таъминловчи сертификацияланаётган маҳсулот ва хизмат мувофиқлик белгиси билан биргаликда кодлайди.

Мувофиқлик белгисининг коди сертификацияланаётган маҳсулот ёки хизматга таъллуқли бўлиб, сертификациялаштириш бўйича идора ва бир турдаги маҳсулотлар гуруҳи қўшимча белгиси кўринишида ифодалайди. Белгиланиш XXXX/YYY кўринишида бўлиб, бу ерда Х-бир турдаги маҳсулот белгиси; XXX-давлат реестридаги сертификациялаштириш бўйича идоранинг аккредитлаштириш аттестатининг тартиб рақами; YYY-мувофиқлик белгисига эга бўлган корхона ёки ташкилотнинг тартиб рақами.

Мисол тариқасида код билан белгиланган мувофиқлик белгисини келтирамиз.

Ус 009/001

Расмга илова: Ус-маиший-хизмат ва енгил саноатга таъллуқли бўлган сертификациялаштирилган маҳсулот; 009-Бухоро РЦСМС сертификациялаштириш бўйича идораси томонидан берилган сертификат; 001-Бухоро тўқимачилик комбинати.

Сифат тизимида мувофиқлик сертификатини қўлланилиш ҳукуқи маҳсулотга кузатув ҳужжатида реклама қилинаётган

материаллар сифат тизimini сертификациялаштириш идораси томонидан кўрсатилади. Маҳсулотга мувофиқлик белгиси сифат тизимига боғлиқсиз қўйилмайди.

Сертификатни бериш бўйича барча ишлар, шу билан биргаликда талабномани кўриб чиқиш, ишлаб чиқаришни текшириш, синов ва инспекция назорати, ҳужжатларни қайд этиш ва керакли материалларни ўтказиш талабгор томонидан тўланади.

Мувофиқлик белгисининг муддатини сертификациялаштиришни ўтказиш шароити, маҳсулотга меъёрий ҳужжатларнинг таъсир муддатини ҳисобга олган ҳолда, уч йилдан кўп бўлмаган муддатда сертификациялаштириш идораси белгилайди. Маҳсулот тўдаси ёки бирлик маҳсулотларга мувофиқлик сертификатининг таъсири йиллик хизмат муддатига эга бўлиб, маҳсулотнинг йиллик муддатидан кўп бўлмаган муддатда ишлатилиши керак.

Мувофиқлик сертификатининг муддатини тугашига уч ой қолганда талабгор белгиланган тартибда қайтадан сертификат олиши учун сертификациялаштириш идорасига талабнома беради. Сертификациялаш-тириш идораси инспекция назоратининг текширишидан олинган натижаларга асосан қайтадан қисқа текшириш олиб боради.

Сертификациялаштириш бўйича Миллий идора талабгорнинг илтимосига биноан маҳсулотни сертификациялаштириш натижалари ҳақида нашр этишда қуйидагиларни эътиборга олади:

- сертификатга эга бўлган маҳсулот тартиби ва унинг сертификациялаштириш хусусиятлари;

- бирлик маҳсулот, сифат тизими ва ишлаб чиқаришни сертификациялаштириш бўйича аккредитланган идораларнинг тартиби;

- аккредитлаштирилган лабораторияларнинг тартиби;

- сифат бўйича эксперт-аудиторларнинг аттестацияси ҳақидаги маълумот;

- четлаштирилган сертификатлар ва аккредитлаштириш аттестатлари ҳақидаги маълумотлар.

Талабгор мувофиқлик сертификати ва мувофиқлик белгисига эга бўлган ўзи ишлаб чиқараётган маҳсулотларини реклама қилиш ҳуқуқига эга.

Мувофиқлик сертификатига эга бўлмаган мажбурий сертификациялаштиришдаги маҳсулотни реклама қилиш таъқиқланади.

Таянч иборалар

Боғлиқсизликнинг асосий турлари, инспекция назорати, аккредитланган синов лабораторияси, мувофиқлик сертификати, апелляция комиссияси, лицензияли шартнома, аккредитлаштириш аттестати, синов ва инспекция назорати

Назорат саволлари

1.Инспекция назоратининг асосий вазифаси нималардан иборат.

2.Боғлиқсизликнинг асосий турлари ҳақида тушунча беринг.

3.Мувофиқлик белгисининг белгиланиши тўғрисида изох беринг.

СИНОВ ЛАБОРАТОРИЯСИНИ АККРЕДИТЛАШТИРИШ

Ўзбекистон Республикасининг сертификациялаштириш Миллий тизимида, синов лабораторияларига ва уни аккредитлашга қўйиладиган талаблар ва аккредитлаштириш тартиби ISO/IEC 17025:2007 Синов ва калибирлаш лабораториялари компитентлигига қўйиладиган умумий талаблар стандартида келтирилган.

Лабораторияни аккредитлаштириш тармоқнинг тури ва мулкчилик мақомига боғлиқ эмас. Сертификациялаштириш мақсадида синовлар техникавий лойиқлиги ва мустақиллиги бўйича аккредитлаштирилган лабораторияда ўтказилади.

Фақат техникавий лаёқатлилиги бўйича аккредитланган лабораторияда сертификациялаштириш ташкилотининг назоратида бир турли маҳсулотларни сертификациялаштириш мақсадида синовлар ўтказишга рухсат этилади.

Синов лабораториясини аккредитлаштиришда уларнинг техник лаёқатлиги ва мустақиллигини исботловчи тегишли шаклда аккредитлаш аттестати тақдим этилади. Аккредитлаш аттестати 5 йилгача муддатга берилади ва унда синов лабораториясининг

аккредитлаш, соҳаси, синалувчан маҳсулотнинг номи, меъёрий ҳужжатлар ва синаш услублари белгиланган бўлади.

Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги ва сертификациялаштириш ташкилотлари синов лабораториясини аккредитлаш ва уларни текширувчан назоратни амалга оширади.

Синов лабораториясини аккредитлаш, ҳужжатларни экспертизадан ўтказиш ва текширувчан назоратлар учун ҳаражатлар лицензион келишувга асосан сўровчи қоплайди. Аккредитлаштиришга даъвогар синов лабораторияси маҳсулотни синашга сўровчи томонга боғлиқ эмаслигини таъминловчи аниқ ҳуқуқий ва ташкилий ўтказиладиган синовларнинг ишончилигини тизимига эга бўлиш керак.

Лабораториянинг маъмурий боғлиқлиги ва ходимларга ҳақ тўлаш тизимида тижорий, молиявий, маъмурий ва бошқача йўл билан синов натижаларига таъсир кўрсатиш имконияти бўлмаслиги керак.

Ҳар бир синов жиҳозлари ва ўлчов воситалари рўйхатдан ўтказилади. Рўйхат ҳужжатида жиҳознинг тури ва номи, ишлаб чиқарган корхона номи, чиқарилган вақти ва қабул қилинган, ҳамда фойдаланиш бошланган муддатини, сотиб олишдаги ҳолати, текшириш ва ростлаш тўғрисидаги маълумотлар кўрсатилади.

Маҳсулотларни синовдан ўтказишда танланган намуналарнинг тўғри расмийлаштирилганлиги, лозим бўлганда бу намуналарни махсус тартибда сақлаш ва назорат қилиб туриш, синовдан кейин қайта топшириш механизмлари аниқ ишлаб чиқилган бўлиши керак.

Синов натижаларини қайд этиш ва шунга таълуқли ҳужжатларни сақлашга алоҳида эътибор берилади. Улар учун сақлаш муддати белгиланмайди.

Аккредитлаштирилган синов лабораториясининг вазифалари ва ҳуқуқлари O'zDSt ISO/IEC 17025:2007 «Синов ва калибирлаш лабораториялари компитентлигига қўйиладиган умумий талаблар» стандартида келтирилган. Улар реклама материаллари ва бошқа ҳужжатларда тизим изнида аккредитланганлигини кўрсатиш, сертификациялаш-тирилаётган маҳсулотни текширув

назоратидан ўтказиш, сертификация-лаштириш ташкилотлари билан биргаликда сифат тизимини ёки ишлаб чиқаришни сертификациядан ўтказишда иштирок этиш каби ҳуқуқларга эга.

Синов лабораторияларини аккредитлаштириш билан боғлиқ бўлган йўналтириш ишларини Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги амалга оширади. Аккредитлаштириш тартиби сертификациялаштириш ташкилот-ларини аккредитлаштириш тартибига мос келади ва улар қуйидаги тадбирлардан иборат:

- аккредитлашга даъвогар лабораториянинг аризасини тақдим этиш ва кўриб чиқиш;

- аккредитлаш учун тақдим этилган ҳужжатларни экспертизадан ўтказиш;

- аккредитлаштирилаётган лабораторияни ва уни ўтказиш муддатларини аниқлаш бўйича текширув комиссиясини тайинлаш;

- синов лабораториясини аттестациядан ўтказиш;

- лабораторияни аккредитлаштириш бўйича қарор қабул қилиш;

- аккредитлаш аттестатини тайёрлаш, рўйхатдан ўтказиш ва тақдим этиш.

Синов лабораториясини аккредитлаштириш аттестатини бериш масаласи сертификациялаштириш Миллий ташкилотидан кўриб чиқилади.

Ўзбекистон Республикасининг Миллий сертификациялаштириш тизими Давлат рўйхатидан ўтказилади ва шу кундан бошлаб мазкур синов лабораторияси аккредитланган ҳисобланади ва бу ҳақида аттестат топширилади.

Аккредитлаштириш муддати тугашига 6 ой қолганда қайта аккредитлашга расмий ариза топширилади ва мазкур лабораториянинг Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги билан ўзаро муносабатларига мос равишда қайтадан аккредитлаштириши ёки аттестатнинг муддати узайтирилиши мумкин.

Аккредитлаштирилган лабораториянинг аккредитланиш муддатида текширувчан назоратини сертификациялаштириш ташкилоти ташкил этади ва керак бўлганда бошқа мутасадди ташкилотларни жалб қилганда амалга оширилади.

Лаборатория фаолиятининг текширувчан назорати куйидагича бўлиши мумкин:

- лаборатория фаолиятини жойида текширувдан ўтказиш;
- аккредитланган лабораторияда аккредитланаётган ташкилот вакилларининг доимий иштирок этиши;
- синов лабораторияси томонидан аккредитлаштирилаётган ташкилотга ўтказилаётган тажрибаларнинг сифати, синовлар сифатини яхшилаш борасида ўтказилаётган ички назорат натижалари, жазманлар томонидан билдирилаётган рекламация ва бошқа ахборотларни тақдим этиши;
- махсулотнинг сифати бўйича истеъмолчилар, савдо ташкилотлари ва бошқа жамоат ва давлат назоратлари кўрсаткичлари ва ахборотларини йиғиб, уларни таҳлил қилиш;
- аккредитлаштирилаётган ташкилотларнинг ишончини таъминлаш бўйича ҳар қандай кузатув-текширув орқали аккредитлаштирилган синов лабораториясига қўйилган талабларга жавоб беришни таъминлаш ва ҳоказо.

Текширувчан назорат ўтказадиган мутахассислар ўз соҳасида махсус тайёргарчиликдан ўтган ва мазкур касбга лаёқатлиги бўлиши мумкин.

Текширувчан назорат шарт-шароитлари ва ташкилий ишлар махсус келишув билан расмийлаштирилади. Текширувчан назорат билан боғлиқ ҳаражатларни аккредитлаштирилаётган сўровчи лаборатория орқали амалга оширади.

Сўровчи синов лабораторияси томонидан 15 кун ичида Ўзбекистон стандартлаштириш агентлигининг аккредитлаштириш масаласи бўйича комиссиясига аккредитлаштириш муддатини муддатдан аввал тўхтатиш бўйича қарорга норозилигини билдириб ариза бериш мумкин.

Таянч иборалар

Сертификациялаштириш Миллий тизими, аккредитлаш, сертификациялаштириш ташкилоти, аккредитлаш аттестати, аккредитлаштирилган синов лабораторияси

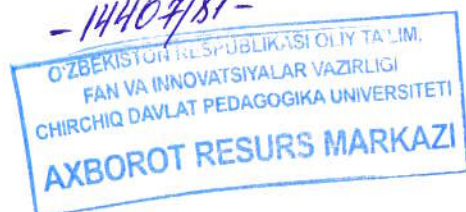
Назорат саволлари

1. Синов лабораториясини аккредитлаштириш ишлари қандай амалга оширилади.

2. Лаборатория фаолиятининг текширувчан назорати қандай олиб борилади.

Мундарижа

“Метрология, стандартлаштириш ва сертификатлаштириш асослари” фанининг мақсади ва метрология буйича асосий атамалар	3
Метрология соҳасида ишлатиладиган бирликлар, ўлчаш воситалари ва стандарт намуналари устидан текширув назоратини олиб бориш	8
Стандартлаштиришнинг мақсад ва вазифалари. Стандартни тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш	13
Текшириш турлари, ўлчаш воситаларини метрологик аттестациялаш, қийслаш ва калибшлаш тизими	26
Физикавий катталикларнинг бирликлар тизими.....	31
Ўқимачилик материалшунослигида си тизими бирликларининг қўлланилиши	40
Ўлчашнинг турлари ва усуллари.....	45
Ўзбекистон республикаси стандартлаштириш давлат тизими	50
Стандартлаштиришнинг асосий қонун-қоидалари	57
Стандартлар ва ўлчов воситалари устидан давлат назорати.....	66
Стандартни тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш.....	73
Техникавий шартларнинг лойиҳаларини ишлаб чиқиш	78
Сертификатлаштиришнинг аҳамияти.....	85
Маҳсулотни синаш ва сертификатлаштириш	88
Сертификатлаштириш ҳақида маълумот.....	97
Сертификатлаштириш схемалари	103
Сертификатлаштиришда текширувчан назорат.....	107
Синов лабораториясини аккредитлаштириш	111

Саидова М.Х

МЕТРОЛОГИЯ, СТАНДАРТЛАШ ВА СЕРТИФИКАТЛАШ АСОСЛАРИ

Дарслик

Мухаррир: Х.Тахиров

Техник муҳаррир:

С.Мелиқўзиева

Мусахҳих: М.Юнусова

Саҳифаловчи: А.Мухаммадиев

Нашр. лиц № 2244. 25.08.2020 й.

Босишга рухсат этилди 29.05.2024 й.

Бичими 60x84 1/16. Офсет коғози.

“Cambria” гарнитураси. Хисоб-нашр табоғи.

8,4. Адади 100 дона. Буюртма № 2265223.

«Sarbon LLS» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.

Нашриёт тел. рақами +998 (94) 673-66-56

ISBN 978-9910-9026-0-4

9 789910 902604